משרד החינוך

יד יצחק בן צבי

בִּנְתִיבֵי יְרוּשָׁלַיִם

לחטיבת הביניים

כתבה ועיצבה:

תמר הירדני

בנתיבי ירושלים

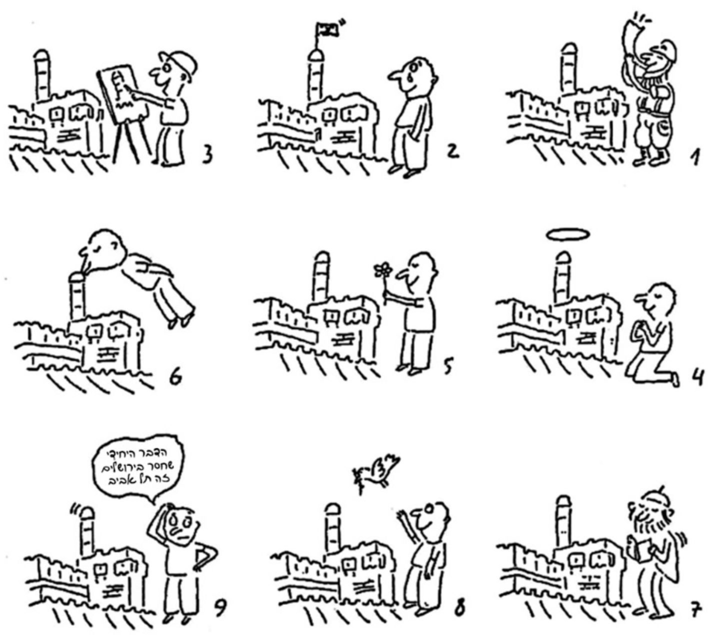
לחטיבת הביניים

כתבה ועיצבה: תמר הירדני

הקדמה

כ-3,000 שנה חלפו מאז אותו יום גורלי שבו החליט מלך צעיר בשם דוד לעזוב את חברון, עיר בירתו, ולהפוך עיר נוכרית קטנה הרחק על ההרים בשם יבוס לבירתו החדשה. הוא לא שיער אז בוודאי אילו תהפוכות תעבור ירושלים, כמה בתי מקדש, כנסיות ומסגדים יקומו בה וכמה עמים ודתות יילחמו כדי לשלוט בה. הוא לא תיאר לעצמו בוודאי כמה צער ושמחה ידעו הירושלמים במשך הדורות וכמה שכבות חורבן ובנייה יחפרו בה הארכאולוגים.

בחוברת שלפניכם תמצאו שפע של מידע על ירושלים, החל בתולדותיה המסעירים ובהיכרות עם שמה המיוחד ועם הסמל שלה, דרך הבנת חשיבותה וקדושתה לבני הדתות השונות. בהמשך תפגשו בעיר העתיקה, בחומותיה ובשעריה ותקראו על התפתחות העיר עד ימינו, כולל פרק עצוב על ימי העיר החצויה. על החיבור המיוחד שלנו לירושלים תקראו בפרק העוסק בכיסופים לירושלים, ובפרק על היותה עיר בירה תגלו שלא היה כלל מובן מאליו שדווקא ירושלים תיבחר לתפקיד חשוב זה.

בימים אלה אנו מציינים מלאׂת יובל שנים למלחמת ששת הימים, אשר חוללה מהפך עצום בעיר בשנת 1967. במשך 19 שנים שבהן הייתה העיר מחולקת, ירושלים נקרעה בין ישראל וירדן. העיר העתיקה ובה הכותל המערבי והרובע היהודי היו מעבר לגדר הגבול, ואף יהודי או ישראלי לא הורשו לבקר בהם. תוכלו לתאר בוודאי את גודל ההתרגשות והשמחה אז על הפיכת ירושלים מעיר קטנה וחצויה בין שתי מדינות לעיר גדולה ומאוחדת.

האיור המשעשע בעמוד זה של האמן איתן קדמי מתאר את התחושות השונות שמעוררת ירושלים בלב המבקרים בה. אנו מקווים שבסוף השנה, אחרי היכרות מעמיקה עם ירושלים של היום ושל פעם, תרגישו קרובים ומחוברים אליה. שנת ירושלים שמחה!

תוכן העניינים

הקדמה.......... 3

ירושלים - תעודת זהות.......... 5

שמות ירושלים 6

סמל העיר.......... 9

קיצור תולדות ירושלים.......... 10

ירושלים במסורת היהודית.......... 13

ירושלים במסורת הנוצרית.......... 19

ירושלים במסורת המוסלמית.......... 26

כיסופים לירושלים.......... 33

העיר העתיקה 37

חומות ירושלים 50

שערי ירושלים.......... 54

היציאה מהחומות.......... 70

שכונות בירושלים.......... 89

ירושלים בירת ישראל 94

העיר החצויה 1948-1967.......... 103

ירושלים המאוחדת 107

סיכום 112

ירושלים - תעודת זהות

שם: ירושלים, ציון, יבוס ועוד 67 שמות

סטטוס: בירת מדינת ישראל

תאריך לידה: סביב שנת 3,000 לפני הספירה

אוויר: הרים צלול כיין

דת: יהדות, נצרות, אסלאם

שטח: 125 אלף דונם

מספר תושבים:

850 אלף איש (העיר הגדולה בישראל)

מיקום: בלב ישראל

גובה: 850-550 מטרים מעל פני הים

נוף: הררי, אין ים

אקלים: קיץ נעים, חורף קר

הכי כיף: שלג

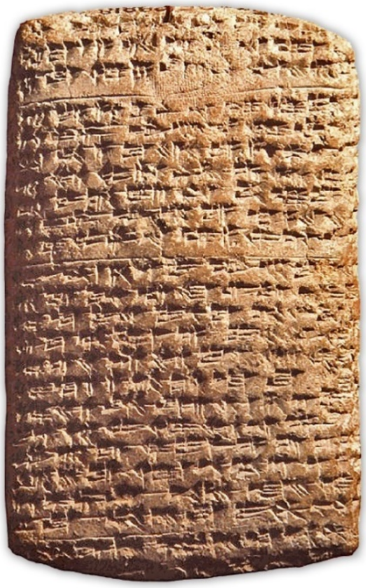
עיר תאומה: ירושלים של מעלה

צבע: של זהב ושל נחושת ושל אור

שמות ירושלים

מה זה "ירושלים"?

העיר ירושלים נוסדה לפני כ-5,000 שנה בעיר דוד הסמוכה לעיר העתיקה. על חרסים בני כ-4,000 שנה שהתגלו במצרים נמצא חרוט השם "רֻשָׁלִמֻם". החרסים מספרים על עיר קטנה בלב ארץ כנען, כך שיש בידינו מסמך היסטורי המזכיר את ירושלים שלנו קרוב יחסית להולדתה! עוד עדות מרגשת לירושלים מימי קדם אפשר למצוא במכתבים עשויים מלוחות חמר וכתובים בכתב היתדות, מהיישוב העתיק אֶל-עַמַארְנָה שבמצרים. מכתבים אלה נשלחו על ידי מלכים אכָּדים לפני כ-3,400 שנה, ובהם מוזכרת ירושלים בשם "אוּרוּסָלִימָה" וגם "אֻרֻשָׁלִם".

ממכתבי אֶל-עַמַארְנָה

במקורות היהודיים מופיע לראשונה השם "ירושלים" בתנ"ך בספר יהושע פרק י', ובו מסופר על אֲדֹנִי צֶדֶק מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם. השם מופיע לאחר מכן בתנ"ך עוד מאות פעמים, אבל בכולן חסרה האות יו"ד בסוף המילה, כך ששם העיר נכתב כך: "יְרוּשָׁלֵם". רק חמש פעמים בתנ"ך כולו נכתב השם המלא - "ירושלים".

אז איך באמת קראו לעיר הבירה שלנו - יְרוּשָׁלֵם או יְרוּשָׁלַיִם?

חוקרי תנ"ך טוענים כי השם האמתי הוא "יְרוּשָׁלֵם" ועובדה היא ששם זה השתמר בשפות רבות אחרות כמו אנגלית, שבה נקראת העיר בשם Jerusalem, או בערבית מקומית, שבה שם העיר הוא "אוּרְשָׁלִים".

פירוש השם יְרוּשָׁלֵם הוא "העיר שיסד האל שָׁלֵם" או פשוט "עיר-שָׁלֵם". שָׁלֵם היה אל השקיעה בתרבות הכנענית בארץ ישראל לפני 4,000 שנה, ולו אח תאום בשם שָׁחַר, אשר, כמו שניחשתם, היה אל הזריחה. החוקרים משערים כי בירושלים עמד מקדש לאל שלם ולכן העיר נקראה על שמו.

חכמינו זיכרונם לברכה (חֲזַ"ל) לא חשבו כמובן שעיר הקודש היהודית נקראת על שמו של אליל כנעני, אלא אחזו במסורת עם פירוש אחר לגמרי לשמה של ירושלים. המסורת מופיעה לראשונה כמדרש (סיפור חז"ל) באוסף המדרשים "בראשית רבה", והיא מספרת שאחרי המבול חילק אלוהים את העולם בין שלושת בניו של נוח – שֵׁם, חָם וְיֶפֶת. שֵׁם שמח מאוד על שקיבל את ארץ ישראל וקרא לעיר החשובה ביותר בארצו בשם "שָׁלֵם", כי הייתה המושלמת מכל הערים. לאחר שנים רבות הגיע אברהם אבינו לעיר שָׁלֵם כדי לקיים בה, בראש הר המוריה, את עקדת יצחק. במעמד זה התגלה אליו אלוהים ודיבר אתו. אברהם התרגש מאוד ואמר: "במקום הזה נראה לי אלוהים!" וקרא לעיר בשם "הַשֵּׁם יִרְאֶה". אמר אלוהים: "אקח את השם 'יִרְאֶה' שנתן אברהם ואת השם 'שָׁלֵם' שנתן שֵׁם, וביחד יהיה שם העיר יְרוּשָׁלֵם."

המילה "קדוש" ביוונית היא "הִייֵרוֹס" (ιερός). כאשר תרגמו הַנּוֹצְרִים הראשונים את התנ"ך ליוונית, הם קראו לירושלים "הִייֵרוֹסַלֶם" וכך יצרו את החיבור בין ירושלים לקדושה.

מתי ולמה הפכה יְרוּשָׁלֵם לירוּשָׁלַיִם?

האמת היא שאנחנו לא יודעים, אבל נראה שהשינוי התחולל לפני יותר מ-2,000 שנה, בשמקומות רבים במרחב הים התיכון זכו לשמות עם סיומת שנשמעת כהכפלה, כפי שמעיד התנ"ך: "מֶצֶר" הייתה ל"מִצְרַיִם"; "שער" הפכה ל"שַׁעֲרַיִם"; "חורון" הייתה ל"חֹרֹונַיִם", ויש גם "קִרְיָתָיִם" ו"בֵּית דִּבְלָתָיִם" ו"עֵין עֶגְלַיִם" ועוד. השם "הזוגי" של העיר הצית את דמיונו של המשורר הירושלמי, יהודה עמיחי, והוא כתב:

לָמָּה יְרוּשָׁלַיִם תָּמִיד שְׁתַּיִם, שֶׁל מַעְלָה וְשֶׁל מַטָּה?
וַאֲנִי רוֹצֶה לִחְיוֹת בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל אֶמְצַע,
בְּלִי לַחְבֹּט אֶת רֹאשִׁי לְמַעְלָה וּבְלִי לִפְצֹעַ אֶת רַגְלַי לְמַטָּה.
וְלָמָּה יְרוּשָׁלַיִם בִּלְשׁוֹן זוּגִית כְּמוֹ יָדַיִם וְרַגְלַיִם?
אֲנִי רוֹצֶה לִחְיוֹת רַק בִּירוּשָׁל אַחַת,
כִּי אֲנִי רַק אֲנִי וְלֹא אֲנַיִם.
(יהודה עמיחי, "פתוח, סגור, פתוח")

ירושלים - עיר של שלום

המילה "שלום" נשמעת היטב בשם העיר ירושלים, ולכן נביאים ומשוררים קשרו אותה ואת גורלה עם השלום והשלווה. הנביא ישעיהו, למשל, תיאר את אחרית הימים ואת בוא המשיח לירושלים כבשורה של שלום: **מַה נָּאווּ עַל הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם מְבַשֵּׂר טוֹב, מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה** (ישעיהו פרק נ"ב, פסוק ז) או: **שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַםִ וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ... כִּי כֹה אָמַר ה': הִנְנִי נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם** (שם, פרק ס"ו, פסוקים י-י"ב).

גם דוד המלך בספר תהילים קשר בין ירושלים לשלום: **יְבָרֶכְךָ ה' מִצִּיּוֹן וּרְאֵה בְּטוּב יְרוּשָׁלָםִ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, וּרְאֵה בָנִים לְבָנֶיךָ שָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל** (תהלים פרק קכ"ח, פסוקים ה-ו), או: **שַׁבְּחִי יְרוּשָׁלַםִ אֶת ה', הַלְלִי אֱלֹהַיִךְ צִיּוֹן, כִּי חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרָיִךְ בֵּרַךְ בָּנַיִךְ בְּקִרְבֵּךְ, הַשָּׂם גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם** (שם, פרק קמ"ז, פסוקים י"ב-י"ד).

משימה - עוֹמְדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָיִם

דוד המלך היה הראשון שהפך את ירושלים לעיר בירתה של ממלכת ישראל המאוחדת. הוא אהב מאוד את ירושלים ואת שמה, ומצא בו ביטוי לשלום ולשלווה הראויים לעיר. פתחו בספר תהילים המיוחס לדוד המלך, בפרק קכ"ב המוקדש כולו לירושלים, ומצאו מה הם שלושת הפסוקים המדגישים את השלום והשלווה בעיר:

.1 ____

.2 ____

.3 ____

שבעים שמות לירושלים

לא מעט ערים בעולם זכו ליותר משם אחד, אבל המסורת היהודית טוענת כי אין עוד עיר שזכתה לשבעים שמות כמו ירושלים. כל השמות הללו מופיעים בתנ"ך, וכל אחד מהם מסמל דבר מיוחד בעיר, כמו יופייה, קדושתה, חשיבותה ועוד.

סרקו את הברקוד והאזינו לשיר "שמות רבים לירושלים"

חז"ל היו הראשונים שהבחינו בריבוי שמותיה של ירושלים, והסבירו מדוע היא זכתה דווקא לשבעים שמות: **יִשְׂרָאֵל נִקְרְאוּ בְּשִׁבְעִים שֵׁמוֹת, וְלִירוּשָׁלַיִם - שִׁבְעִים וְלַתּוֹרָה - שִׁבְעִים, כְּנֶגֶד שִׁבְעִים שֵׁמוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ לַקב"ה** (מדרש זוטא, פרשה א'). חז"ל מונים רשימה של שלושה דברים שזכו כל אחד לשבעים שמות, וזאת בזכות הקשר שלהם לאלוהים. שימו לב שירושלים חשובה בעיני חז"ל כמו עם ישראל ואפילו כמו התורה!

בואו נחקור - שמות ירושלים

חפשו בוויקיפדיה בערך "שמות ירושלים" את שבעים שמות העיר ומצאו:

שלושה שמות העוסקים ביופייה של ירושלים

____

____

____

שלושה שמות העוסקים בגובהה של ירושלים

____

____

____

שלושה שמות העוסקים ביחס ירושלים לאל

____

____

____

שלושה שמות העוסקים במיקומה של ירושלים

____

____

____

שלושה שמות העוסקים בהיותה עיר של מלכים

____

____

____

שלושה שמות העוסקים בפולחן הדתי בירושלים

____

____

____

איזה מכל שבעים השמות של ירושלים הוא בעיניך השם היפה או המשמעותי ביותר? מדוע?

____

____

סמל העיר

עם כיבושה על ידי דוד המלך לפני כ-3,000 שנה, הפכה ירושלים מעיר כנענית לעיר יהודית. דוד היה בן לשבט יהודה, שסמלו הוא אריה בעקבות הברכה שקיבל מיעקב אביו: "גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה". בעקבות כך זכתה ירושלים לסמלו השבטי של המלך וכן לשם "אֲרִיאֵל" (האריה של האל). האריה הוא סמלה של ירושלים עד עצם היום הזה, לאחר שנבחר לשמש כמוטיב העיקרי בסמל העירייה.

בואו נחקור - סמל העיר ירושלים

א. התבוננו בסמל ירושלים ותגלו כי הוא מורכב מחי, מצומח ומדומם.

- ❖ מהו החי? ______________________
- ❖ מהו הצומח? ____________________
- ❖ מהו הדומם? ____________________

1. איזו תכונת אופי או גוף מסמל החי? ___________________
2. איזו תקווה מסמל הצומח? __________________________
3. איזה מקום בירושלים מסמל הדומם? __________________
4. איזה חלק הוא לדעתכם החשוב ביותר בסמל? מדוע?

____

____

____

ב. בדקו בוויקיפדיה בערך "גור אריה יהודה" ומצאו:

- ❖ בסמלה של איזו עיר נוספת בארץ מופיע אריה? ________________________________
- ❖ בסמלו של איזה חלק מצה"ל מופיע אריה? ___________________________________
- ❖ מצאו את שני הסמלים הללו וכתבו – איזה מהם דומה יותר לאריה בסמל ירושלים? - _____________

ג. אילו נבחרתם לעצב סמל חדש לירושלים, איך הוא היה נראה? מדוע?

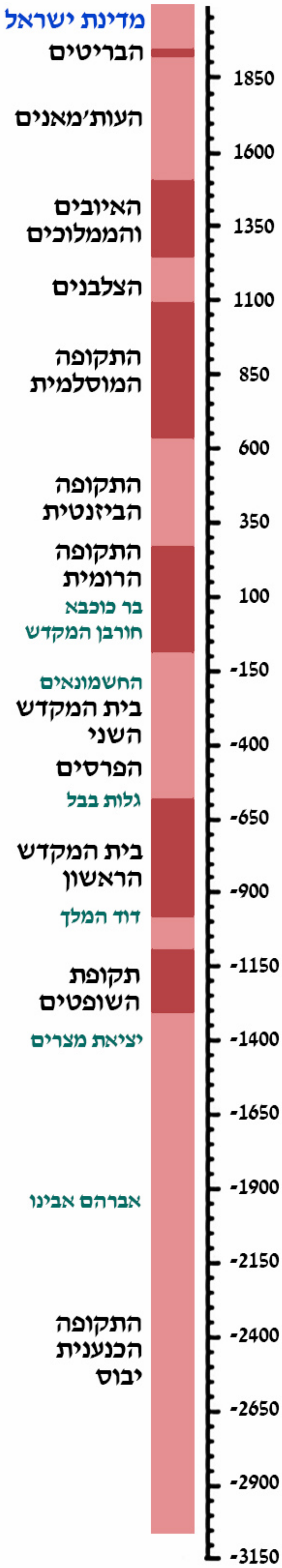
____

____

____

____

קיצור תולדות ירושלים

קשה להאמין, אבל ירושלים היא בין הערים העתיקות בעולם שעדיין חיה וקיימת! היא נוסדה לפני כ-5,000 שנה על ידי שבט כנעני על גבעה קטנה בלב ארץ כנען. כ-2,000 שנה לאחר מכן איחד **דוד המלך** את כל שבטי ישראל ואז כבש את ירושלים מידי הכנענים והפך אותה לבירת ממלכתו המאוחדת. דוד חלם לבנות בית מקדש בירושלים, אבל לצערו, לא זכה להגשים את החלום. היה זה בנו, **שלמה המלך**, שהקים לבסוף את המקדש על הר המוריה (הר הבית), שחלש על העיר מצפון.

בית המקדש הראשון עמד על תלו יותר מ-400 שנה עד שנחרב על ידי **הבבלים**, אשר כבשו את ירושלים וגירשו את היהודים מארץ ישראל לבבל הרחוקה. שם, על נהרות בבל, ישבו היהודים ובכו כשנזכרו בירושלים והתגעגעו אליה. לתקופה קשה זו, שנמשכה שבעים שנה, קוראים "גלות בבל". למרבה המזל, ניצח **כורש מלך פרס** את הבבלים והרשה ליהודים לחזור לירושלים. לרוע המזל, רבים מהם השתקעו בבבל, נטמעו בתרבות שלה ולא רצו לחזור. המעט שחזר בראשותם של עזרא ונחמיה שיקם את ירושלים ההרוסה, בנה מחדש את חומותיה ועל פסגת הר המוריה בנה בית מקדש חדש.

עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן

כמעט 600 שנה עמד בית המקדש השני בירושלים, שבמהלכם נכבשה ארץ ישראל על ידי **היוונים**. המלך היווני, אנטיוכוס הרביעי (המפורסם מחג החנוכה), ניסה לאלץ את היהודים לאמץ את תרבות יוון ואף העמיד פסל בבית המקדש. היהודים הגיבו בחריפות ומשפחת חשמונאי הידועה פתחה במרד נגד היוונים, עד שטיהרה את המקדש וסילקה אותם ממנו. במשך למעלה מ-150 שנה שקטה ירושלים תחת שלטון **החשמונאים** אך אז הגיע כובש גדול ואכזר, והוא **הרומאים**. אחרי כמעט מאה שנה של שלטון זר זה, מרדו היהודים ברומאים ובתגובה החריבו אלה את בית המקדש וגירשו את היהודים מירושלים. תאריך חורבן המקדש – תשעה באב – נותר עד ימינו יום אֵבֶל, צער וצום על החורבן והגלות.

כ-60 שנה אחרי החורבן מרדו שוב היהודים ברומאים, בראשותו של **שמעון בר-כוכבא**. הם ניסו לגרש את הרומאים מארץ ישראל ולבנות מחדש את המקדש, אך נכשלו וסולקו מירושלים. יהודי ארץ ישראל התפזרו בכל העולם, אבל לא שכחו את ירושלים. הם התפללו בכל יום שיזכו לחזור אליה במילים: "וּבְנֵה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו".

הקיסר יוסטיניאנוס הביזנטי

במשך מאות שנים שלטו הרומאים בירושלים, גם אחרי שהתנצרו וכבר קראו להם **בִּיזָנְטִים** על שם עיר בירתם - בִּיזָנְטְיוֹן. הביזנטים ראו בירושלים עיר קדושה ובנו בה כנסיות רבות. הם טיפחו את העיר, ביצרו אותה בחומות ולא הסכימו בשום אופן שיהודים יגורו בה. המצב השתנה רק כעבור 350 שנה, בשנת 640 לספירה, כאשר כבשו **המוסלמים** את ירושלים וגירשו ממנה את הביזנטים. הם הפכו את ירושלים לעיר המוסלמית השלישית בקדושתה אחרי הערים מֶכָּה ואַל-מַדִינָה, בנו מסגד על הר הבית ופתחו את שערי העיר בפני היהודים.

היהודים חזרו בשמחה לירושלים והקהילה היהודית בעיר שגשגה תחת שלטון המוסלמים, אך לפני כ-900 שנה, ב-1099, שוב עברה ירושלים ידיים: הנוצרים **הצלבנים** כבשו אותה וגירשו ממנה את המוסלמים ואת היהודים גם יחד. ירושלים שבה להיות עיר נוצרית, אך לא לאורך זמן – פחות ממאה שנה לאחר מכן, בשנת 1187, כבש **צַלָאח אֶ-דִין** את ירושלים והתיר ליהודים לשוב ולגור בה תחת שלטונו. הנוצרים ניסו שוב ושוב לכבוש את ירושלים, אך לא הצליחו, למרות שצלאח א-דין הרס את חומות העיר במהלך כיבושה.

במשך מאות שנים שלטו שושלות מוסלמיות שונות בירושלים, עד האחרונה שבהן, היא השושלת העות'מאנית, שבניה נקראו גם **הטורקים**. הם כבשו את ירושלים בשנת 1517 והסולטן סולימאן המפואר בנה את החומה האחרונה בירושלים, זו המקיפה עד היום את העיר העתיקה. במשך כל השנים ההן חזרו היהודים אט אט לירושלים, בהתחלה בקבוצות קטנות, ואחר כך - קהילות שלמות. חלקם הגיע מארצות אירופה, ואחרים - מארצות המזרח. ירושלים הלכה והתמלאה, עד שלפני 150 שנה כבר לא היה עוד מקום בעיר הקטנה, והחלה **היציאה מהחומות**. תושבי העיר הקימו שכונות רבות על ההרים סביב לעיר, וירושלים החדשה הלכה וגדלה, עד שהפכה לגדולה אפילו יותר מהעיר העתיקה.

הסולטן סולימאן המפואר

הטורקים שלטו בארץ ישראל במשך 400 שנה בדיוק, עד אשר ב-1917, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, כבשו אותה **הבריטים**. אחרי כמעט 900 שנה של שלטון מוסלמי חזרה ירושלים להיות שוב תחת שלטון נוצרי.

אך שלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל לא האריך ימים - כעבור 31 שנה בלבד, בשנת 1948, עזבו הבריטים את הארץ ומדינת ישראל קמה. היהודים הצליחו להגשים סוף סוף את חלומם הישן: הם הקימו מחדש מדינה בארץ ישראל. אחרי אלפיים שנות גלות ומלחמה, חזרה שוב ירושלים להיות **בירת מדינת ישראל**.

משימה - נכון או לא נכון בתולדות ירושלים

לפניכם 22 משפטים הערוכים לפי סדר א"ב. קראו את המידע על תולדות ירושלים המופיע בעמודים הקודמים וסמנו אילו משפטים נכונים ואילו לא. השחירו בטבלה רק את המשבצות של אותיות **המשפטים הנכונים**. אם תפתרו נכונה, יתקבל בטבלה אחד משמות ירושלים.

א. שמו הפרטי של בר-כוכבא היה שמעון.

ב. הביזנטים הם רומאים שהתנצרו.

ג. דוד המלך היה בנו של שלמה המלך.

ד. הסולטן סולימאן המפואר היה עות'מאני.

ה. היציאה מהחומות התחילה לפני 400 שנה.

ו. כורש היה מלך בבל.

ז. השבט שהקים את ירושלים היה כנעני.

ח. בית המקדש חרב בתשעה באב.

ט. צַלָאח אֶ-דִין ניצח את הצלבנים.

י. שלטון המנדט הבריטי נמשך 350 שנה.

כ. הסולטן סולימאן בנה מסגד על הר הבית.

ל. בית המקדש הראשון עמד במשך 600 שנה.

מ. ירושלים היא השלישית בקדושתה לאסלאם.

נ. גלות בבל נמשכה 70 שנה.

ס. בית המקדש נבנה על פסגת הר המוריה.

ע. המוסלמים החריבו את בית המקדש.

פ. הרומאים קראו לירושלים אִילְיָה קַפִּיטוֹלִינָה.

צ. הצלבנים היו נוצרים.

ק. המוסלמים כבשו את ירושלים מידי הביזנטים.

ר. המוסלמים בנו מסגד על הר הבית.

ש. הבבלים שלטו בירושלים אחרי הטורקים.

ת. דוד המלך כבש את ירושלים לפני 3,000 שנה.

א	צ	פ	ז	ת	ס	מ	ל	ד	ח	נ	ר	פ	ב	ד	מ	ט	נ	ת	ח
ש	ג	י	ל	צ	כ	ע	ו	ט	ל	ע	י	צ	ס	ל	ד	כ	ג	ה	פ
ד	ק	ר	נ	ט	ו	ז	ת	צ	ש	ז	ה	נ	א	ו	ת	ה	א	ק	ב
ח	כ	ב	מ	א	כ	ד	ט	מ	ל	ת	ג	ר	ז	ע	ח	ל	פ	כ	צ
ז	ה	ז	פ	ס	ר	י	א	מ	ה	ח	כ	ק	מ	ג	ר	ש	נ	ו	ה
ט	ת	ס	צ	מ	ח	ר	פ	נ	ז	ד	ח	א	ב	נ	ז	פ	ס	ת	ט
ל	ק	ה	ב	ל	ט	ע	ב	פ	ה	ע	ו	ג	פ	ל	צ	כ	ל	כ	ב
ו	צ	נ	ד	י	ס	ק	נ	ס	כ	ז	כ	ת	ט	י	ס	י	מ	ש	ר
ק	ד	ש	א	ע	ר	ג	צ	ח	ק	ת	ס	ק	א	ב	ד	ו	נ	ע	ח
ל	מ	כ	ז	ל	י	ש	כ	פ	ג	ל	ת	ר	כ	מ	ב	ק	ה	ק	מ

השם שהתקבל:

ירושלים במסורת היהודית

יש בעולם הרבה ערים חשובות מאוד, ערים מרכזיות ואפילו ערים קדושות, אולם ירושלים היא העיר היחידה הקדושה לשלוש הדתות המוֹנוֹתֵאִיסְטִיוֹת (המאמינות באל אחד): היהדות, האסלאם והנצרות. מסורת קדושתה של ירושלים עתיקה מאוד וכל דת מוצאת בה קדושה וחשיבות בדברים אחרים, אך המכנה המשותף לכל שלוש הדתות הוא האמונה כי לַיְקוּם כולו יש נקודת התחלה, והיא בירושלים. בפרק זה נלמד על קדושת ירושלים במסורת היהודית.

אֶבֶן הַשְּׁתִיָּה

המסורת העתיקה ביותר בעניין זה היא שפסגת הר המוריה היא "אֶבֶן הַשְּׁתִיָּה", כלומר התַּשְׁתִּית והבסיס שממנו ברא אלוהים את הכול, ובגלל זה ירושלים היא מרכז העולם. אבן זו מזוהה עם הסלע הרחב הבולט ברצפת כיפת הזהב בהר הבית, שהיה פעם רצפתו של "קודש הקודשים" בבית המקדש. בתוך הסלע שוכנת עד היום מערה עתיקה אשר על פי המסורת היא פתח גן עדן ופתח הגיהינום.

אבן השתייה היא לא סתם עוד אבן ירושלמית, אלא היא מסמלת באופן רוחני את העקרונות הבסיסיים ביותר, את "התשתית" האישית והלאומית שלנו ואת החיבור לאל. בשל כך "מככבת" אבן השתייה במסורת היהודית באירועים חשובים ומכוננים בחייהם של שלושת אבותינו, אברהם יצחק ויעקב, שהם התשתית של עמנו.

עקדת יצחק

עקדת יצחק (צייר: הנרי נורתרופ, ארה"ב 1894)

התנ"ך מספר על אברהם אבינו שהתגורר בבאר שבע לפני כ-4,000 שנה, אשר בוקר אחד נשלח על ידי האל למשימה קשה: להקריב בקרבן את יצחק בנו האהוב: **קַח נָא אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ, אֶת יִצְחָק, וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ** (בראשית פרק כ"ב, פסוק ב). "ארץ המוריה" זוהתה במסורת היהודית כירושלים ואברהם ויצחק הלכו שניהם יחדיו על פי מסורת זו להר המוריה. בפסגת ההר, על אבן השתייה, בנה אברהם מזבח וְעָקַד (קָשַׁר) את בנו. המעשה והמקום - עקדת יצחק ואבן השתייה - מסמלים את האמונה המוחלטת באל ואת הנכונות לשמוע לציוויו.

אברהם ויצחק חזרו בשלום הביתה והר המוריה נותר זיכרון משמעותי עבור שניהם. מי ידע אז שיום אחד יעקב, בנו של יצחק, יגיע אף הוא להר המוריה, ויחווה שם חוויה יוצאת דופן.

משימה - חלום יעקב

בספר בראשית מסופר כי יעקב יצא מבאר שבע לעיר חָרָן, וכשירד הערב הוא החליט לישון בצד הדרך ולכן הניח אבן מתחת לראשו ונרדם, כמתואר בתנ"ך: **וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא וַיַּחֲלֹם** (בראשית פרק כ"ח, פסוק י"א).

על מה חלם יעקב ואיך קשור החלום לאבן השתייה?

מצאו את תיאור חלום יעקב בספר בראשית פרק כ"ח, פסוקים י"א-י"ז וכתבו:

1. יעקב חלם על סולם. בין מה למה נמתח הסולם? בין ______ לבין ______
2. מי השתמש בסולם ולאיזו מטרה? ______
3. האל עמד בראש הסולם ובירך את יעקב בכמה דברים (העתיקו את הפסוקים):
   א. ארץ: ______
   ב. צאצאים: ______
   ג. השפעה חיובית על העולם: ______
   ד. הגנה: ______
4. יעקב התעורר בבהלה משנתו כאשר הבין ש ______
5. יעקב כינה את המקום בשני שמות: ______ ו- ______

המקום שבו התרחשו הדברים היה כנראה בבית אל, אך חז"ל טענו כי היה זה בירושלים על הר המוריה, ולכן יעקב העניק למקום את שני השמות המיוחדים האלה. אמרו חז"ל: **וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם... לְפִיכָךְ נִקְרֵאת 'אֶבֶן שְׁתִיָּה', שֶׁשָּׁם טַבּוּר הָאָרֶץ וּמִשָּׁם נִפְתְּחָה כָּל הָאָרֶץ, וְעָלֶיהָ הֵיכַל הָאֵל** (מדרש תהלים, מזמור צ"א). אם כן, ירושלים נקראה בשם "שער השמים" מפני שהיא המקום שממנו יסד האל את העולם והוא עדיין מחובר אליו.

כמו שחבל הטבור מחבר את העוּבָּר באופן ישיר לאימא שלו, כך גם ירושלים מחברת את העולם באופן ישיר לאל.

חלום יעקב (צייר: מיכאל וילמן 1691)

ירושלים של מעלה

אם הר המוריה הוא "שער השמים", אז מובן למה המלאכים בחלום יעקב עולים ויורדים בו, אלא שבמסורת היהודית הסולם שראה יעקב בחלומו איננו סתם סולם בין שמים וארץ, אלא הוא מחבר את "ירושלים של מַטָּה" עם "ירושלים של מַעְלָה".

מהי "ירושלים של מטה"? – זוהי ירושלים שלנו. ומהי "ירושלים של מעלה"? – זוהי ירושלים שאלוהים בנה בביכול לעצמו בשמים. בירושלים של מעלה הכניס אלוהים את כל המידות הטובות בעולם: אהבה, חסד, כבוד, רחמים, צדק, חברות, אמת ועוד. בסולם היורד מ"ירושלים של מעלה" עוברות כל המידות הטובות

האלה וממלאות את "ירושלים של מטה". כשעם ישראל גר או מגיע לבקר בירושלים, נדבקות בו המידות הטובות והוא חוזר לביתו חזק וטוב יותר משבא, וגם להפך – כאשר עם ישראל עושה טוב בירושלים, נוהג בחסד, בכבוד, באהבה וברחמים, עולים המעשים הטובים האלה במעלה הסולם ומחזקים את ירושלים של מעלה. החיבור המיוחד הזה בין ירושלים התחתונה לירושלים העליונה הוא זה שמחזיק את העולם כולו.

סרקו את הברקוד והאזינו לשיר "מלאך מסולם יעקב" בביצוע להקת הנח"ל

בואו נחקור - ירושלים היא מרכז העולם

קראו את מדרש חז"ל המבטא את האמונה כי ירושלים היא מרכז העולם ורשמו בכדור הכחול מה צריך להופיע בכל אחת מחוליותיו. איפה תהיה אבן השתייה?

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יוֹשֶׁבֶת
בְּאֶמְצָעִיתוֹ שֶׁל עוֹלָם
וִירוּשָׁלַיִם בְּאֶמְצַע אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בְּאֶמְצַע יְרוּשָׁלַיִם
וְהַהֵיכָל בְּאֶמְצַע בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
וְהָאָרוֹן בְּאֶמְצַע הַהֵיכָל
וְאֶבֶן הַשְּׁתִיָּה לִפְנֵי הַהֵיכָל,
שֶׁמִּמֶּנָּה הוּשְׁתַת הָעוֹלָם
מדרש תנחומא, פרשת קדושים סימן י'

הַהֵיכָל= קודש הקודשים

הָאָרוֹן= ארון לוחות הברית

בית המקדש

המסורות העתיקות על אבן השתייה, עקדת יצחק, חלום יעקב, ירושלים של מעלה והיותה מרכז העולם, וכן העובדה שירושלים לא הייתה שייכת לאף שבט עברי, הביאו את דוד המלך לפני כ-3,000 שנה לבחור את הר המוריה כמקום המתאים ביותר להקמת בית המקדש היהודי הראשון בעולם.

התנ"ך מספר כי בימיו של דוד המלך היה הר המוריה שייך לאיכר כנעני מקומי בשם אֲרַוְנָה היבוסי, אשר השתמש בו לגֹּרֶן (אסָם תבואה) ולגידול בָּקָר. דוד קנה מאֲרַוְנָה את ההר על תבולתו ומיד בנה בו מזבח: **וַיִּקֶן דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן וְאֶת הַבָּקָר בְּכֶסֶף שְׁקָלִים חֲמִשִּׁים, וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה'** (שמואל ב פרק כ"ד, פסוקים כ"ד-כ"ה). דוד המלך החל לאסוף חומרי בנייה וכסף להקמת המקדש אך אז נדהם לגלות כי האל לא מרשה לו לבנות אותו!

בואו נחקור - למה נאסר על דוד המלך לבנות את המקדש?

בספר דברי הימים א' מתוארת שיחה מרגשת וגם קצת עצובה בין דוד המלך הזקן לשלמה בנו. בשיחה מספר האב לבנו את קורות חייו וגם מגלה לו מדוע לא מרשה לו האל לבנות את בית המקדש. פתחו בספר דברי הימים א' בפרק כ"ב, פסוקים ז-י ומצאו:

1. האם מתואר למה רצה דוד המלך לבנות בית מקדש בירושלים? (פסוק ז') - ______________________
2. למה האל אסר עליו לבנות אותו? (פסוק ח') - ____

   ____

   ____
3. למה שלמה המלך התאים יותר לבנות את המקדש? (פסוק ט') - ______________________________

   ____

   ____
4. האם האל היה מעוניין בכלל בבית המקדש הזה? (פסוק י') - _________________________________

   ____

   ____
5. מה מלמד האיסור על דוד לבנות את בית המקדש על מהותו של המבנה? - ______________________

   ____

   ____

בית המקדש הראשון שבנה שלמה המלך עמד על תלו כ-400 שנה, עד שנחרב על ידי הבבלים בשנת 586 לפני הספירה. עם ישראל יצא לגלות בבל שארכה 70 שנה, ואחר כך חזרו שָׁבֵי ציון לירושלים ובנו בה את בית המקדש השני באותו מקום על הר המוריה.

בימי המקדש השני הפכה ירושלים למרכז עולמי עבור היהודים ורבבות (רְבָבָה - עשרת אלפים) היו פוקדים מדי שנה את העיר בשלושת הָרְגָלִים - פסח, שבועות וסוכות. כמעט 600 שנה עמד בית המקדש השני על תלו וראה מלכים וכובשים עוברים בירושלים, בהם פרסים, יוונים ורומאים. על עוצמתה ויופייה של ירושלים באותה עת כתבו חז"ל: **מִי שֶׁלֹּא רָאָה אֶת יְרוּשָׁלַיִם בְּתִפְאַרְתָּהּ לֹא רָאָה כְּרַךְ** (עיר) **נֶחְמָד מֵעוֹלָם, וּמִי שֶׁלֹּא רָאָה אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּבִנְיָנוֹ, לֹא רָאָה בִּנְיָן מְפֹאָר מֵעוֹלָם** (תלמוד בבלי מסכת סוכה, דף נ"א ע"ב). ימי פארה של ירושלים הקדומה הגיעו לסיומם בשנת 70 לספירה עם חורבן בית המקדש וירושלים והיציאה לְגָלוּת ארוכה שממנה חזרנו רק לאחרונה. חכמי ישראל שעמדו המומים לנוכח החורבן האמינו שהאל לא סתם לא שמר על ירושלים,

הדמיה של בית המקדש הראשון (יצר: ג'ון ריב)

אלא יש מאחורי החורבן סיבה רוחנית עמוקה. הם תהו למה הוא אִפשֵׁר לרומאים להחריב את העיר ובחנו את המצב שהיה בירושלים לפני החורבן. בתלמוד הבבלי במסכת יומא, דף ט עמוד ב' מובאת מסקנתם העצובה:
מִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן - מִפְּנֵי מָה חָרַב? מִפְּנֵי שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים שֶׁהָיוּ בּוֹ: עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים. אֲבָל מִקְדָּשׁ שֵׁנִי, שֶׁהָיוּ עוֹסְקִין בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת וּגְמִילוּת חֲסָדִים - מִפְּנֵי מָה חָרַב? מִפְּנֵי שֶׁהייתה בּוֹ שִׂנְאַת חִנָּם, לְלַמֶּדְךָ שֶׁשְּׁקוּלָה שִׂנְאַת חִנָּם כְּנֶגֶד שָׁלֹשׁ עֲבֵירוֹת: עֲבוֹדָה זָרָה, גִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים.

איש אינו יודע למה באמת נחרב בית המקדש, אבל העובדה שחז"ל תלו את החורבן בקלקול חברתי מלמדת כי הערך היהודי הכי חשוב בעיניהם, יותר מלימוד תורה ושמירת המצוות, הוא כבוד לזולת ואהבה הדדית.

משימה - שנאת חינם

עיינו בסעיפים הקודמים בפרק זה - "אבן השתייה", "בית המקדש" ו"ירושלים של מעלה", וכתבו איך המשמעות שלהם במסורת היהודית מתנגשת עם שנאת החינם ועם המצב החברתי הקשה בירושלים, אשר בגללם חרבה לבסוף העיר ונשרף המקדש.

אבן השתייה (רמז: העקרונות הכי בסיסיים)	**ירושלים של מעלה** (רמז: מה מאפיין אותה?)	**בית המקדש** (רמז: למה דוד לא בנה אותו?)

כיוון התפילה

לאחר חורבן ירושלים פיזרו הרומאים את היהודים בַּגָּלוּת בכל העולם. חז"ל קבעו אז כיוון תפילה אחד לכל היהודים, לא משנה איפה הם נמצאים:
הָעוֹמְדִים בְּחוּצָה לָאָרֶץ מְכַוְּנִין אֶת לִבָּם כְּנֶגֶד אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל; הָעוֹמְדִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְכַוְּנִין אֶת לִבָּם כְּנֶגֶד יְרוּשָׁלַיִם וּמִתְפַּלְּלִין; הָעוֹמְדִים בִּירוּשָׁלַיִם מְכַוְּנִין אֶת לִבָּם כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ; הָעוֹמְדִים בְּמִקְדָּשׁ מְכַוְּנִין אֶת לִבָּם כְּנֶגֶד בֵּית קָדְשֵׁי הַקֳּדָשִׁים וּמִתְפַּלְּלִין; נִמְצְאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל מִתְפַּלְּלִין לְמָקוֹם אֶחָד
(תוספתא מסכת ברכות, פרק ג', הלכות טו-טז)

נקודה למחשבה

למה כולם צריכים להתפלל לכיוון אחד? למה זה משנה?

בדקו באטלס ומצאו לאיזה כיוון (צפון, מזרח וכו') יתפלל יהודי הנמצא ב:

- אנגליה - ____________
- טורקיה - _____________
- תימן - ______________
- אפגניסטן - ___________
- ניו יורק - _____________
- מרוקו - _______________

הגאולה ואחרית הימים

חורבן ירושלים והמקדש דיכאו מאוד את היהודים בגלות והם חיזקו את רוחם באמונה כי יבוא היום ואלוהים יגאל אותם ויחזיר אותם לירושלים, אם לא בחייהם, אז בוודאי לאחר מותם, בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים. הם ראו בעיני רוחם את בית המקדש השלישי כבדברי הנביאים שתיארו את אַחֲרִית הַיָּמִים (סוף העולם) ואת הגאולה.

על פי המסורת, הגאולה תתרחש כאשר ייכנס משיח בן דוד לירושלים כשהוא רכוב על חמור לבן, ולפניו יילך אליהו הנביא ויבשר בתקיעת שופר גדול את בואו. הבשורה על הגאולה תצא מהר הבית, כמתואר בדברי הנביא יואל: **תִּקְעוּ שׁוֹפָר בְּצִיּוֹן וְהָרִיעוּ בְּהַר קָדְשִׁי... כִּי בָא יוֹם ה' כִּי קָרוֹב** (יואל פרק ב', פסוק א). באותו יום גורלי יעלה האל מעל ירושלים ויתייצב בהר הזיתים, כמתואר בנבואת יחזקאל: **וַיַּעַל כְּבוֹד ה' מֵעַל תּוֹךְ הָעִיר וַיַּעֲמֹד עַל הָהָר אֲשֶׁר מִקֶּדֶם** (ממזרח) **לָעִיר** (יחזקאל פרק י"א פסוק כ"ג). לנבואה זו הוסיף הנביא זכריה תיאור מרתק, על פיו באחרית הימים יתקבצו לירושלים כל בני האדם. האל הניצב בהר הזיתים יחולל רעש אדמה עוצמתי שאחריו אף אחד לא יפקפק עוד בהיותו מלך אחד: **וְאָסַפְתִּי אֶת כָּל הַגּוֹיִם אֶל יְרוּשָׁלִַם... וְעָמְדוּ רַגְלָיו בַּיּוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּתִים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלִַם מִקֶּדֶם, וְנִבְקַע הַר הַזֵּיתִים מֵחֶצְיוֹ מִזְרָחָה וָיָמָּה** (מערבה) **גֵּיא גְּדוֹלָה מאוד, וּמָשׁ חֲצִי הָהָר צָפוֹנָה וְחֶצְיוֹ נֶגְבָּה... וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד** (זכריה פרק י"ד, פסוקים א-ט). המשיח יבנה כמובן את בית המקדש השלישי וירושלים תחזור להיות המקום שמחבר באופן מוחשי בין אלוהים לעמו.

עד היום נוהגים בבתי קברות יהודיים בכל העולם לקבור את המתים כשרגליהם לכיוון ירושלים, מתוך האמונה כי בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים יגיעו כולם קודם כל לירושלים

משימה - ירושלים באחרית הימים בנבואת ישעיהו

עיינו בספר ישעיהו, פרק ב' פסוקים ב-ג; וכן בפרק כ"ז בפסוק י"ג,

ומצאו בתפזורת את התשובות להגדרות (כתיב התשובות לפי המופיע בתנ"ך).

- מי ינהר אל בית ה'?
- במה יתקעו ביום ההוא?
- היכן בין ההרים יעמוד הר ה'?
- מאיזו ארץ חזרו הנדחים?
- הר ה' נקרא על שם אלהי...
- מאיפה תצא תורה?
- היכן ישתחוו לה'?
- מהיכן יבוא דבר ה'?
- מי היה בארץ אשור?

י	ר	ו	ש	ל	מ
ע	פ	נ	ו	י	צ
ק	ו	מ	ו	ק	ר
ב	ש	ג	ד	ש	י
ה	א	ב	ד	י	מ
ה	ר	ה	ק	ד	ש

אם פתרתם נכונה, נשארו בתפזורת 4 אותיות שבהן לא השתמשתם. מהי המילה שנוצרה מהן? ________

ירושלים במסורת הנוצרית

הנצרות היא דת שהתפתחה בארץ ישראל לפני כאלפיים שנה בתוך קהילה יהודית, אשר האמינה כי אחד מבניה ששמו יֵשׁוּ (או יֵשׁוּעַ) הוא המשיח שיביא את הגאולה. הייתה זו תקופה שבה בית המקדש היה אמנם קיים, אך שררה תחושה הולכת וגוברת של חוסר שקט: הרומאים שלטו בארץ, כך שהעצמאות היהודית הייתה לא שלמה; הכוהנים שאמורים היו להוביל את העם ולעמוד במסירות לטובתו, הפכו לאליטה חברתית מתנשאת ומנותקת; העם היהודי בארץ ישראל התפצל לכתות ולקבוצות שנחלקו ביניהן כיצד לקיים את המצוות, איך להתייחס לבית המקדש ומה לעשות עם הרומאים; החברה היהודית סבלה מפערים כלכליים ומשסעים ערכיים עצומים עד שחוסר השקט הפך למחנק. כולם חיפשו את האיש המיוחד - המשיח - שיפתור את הבעיות, יגרש את הרומאים, יאחד את העם ויביא לביטחון ולחיבור אמתי לאל, כלומר – לגאולה.

ישו מרפא חולים (צייר: גבהרד פוגל 1920)

ישו חי בעיר נָצְרַת שבגליל התחתון ולכן נקרא "נוצרי". הוא היה אדם כָּרִיזְמָתִי מאוד וסחף אחריו המונים. הייתה לו יכולת יוצאת דופן להתחבר לאנשים, והוא אף נודע כמרפא המחולל נסים שיודע לרפא כל מחלה. ישו קרא לאנשים לחזור בתשובה ולתקן את דרכיהם והבטיח להם שהגאולה קרובה מאוד. אישיותו הכובשת ונאומיו הדתיים הביאו יהודים להאמין שהוא בעצמו המשיח. בירושלים ביקר ישו מעט, וכל ביקוריו היו קשים וסוערים: הוא התווכח עם חכמי ישראל היושבים בירושלים, העביר ביקורת נוקבת על הכוהנים, האשים את העם ב"צדיקוּת יתר" על חשבון החלשים והתנגד לאופן שבו בית המקדש מנוהל. הוא אף התנבא שירושלים תיחרב בשל מעשיהם הנפשעים של תושביה ובשל התנשאות הכוהנים והחכמים על העם.

היהודים בירושלים לא אהבו את ישו. הוא הצטייר בעיניהם כנביא שקר החושב שהוא המנהיג האמתי שמעז לצאת בגלוי נגד החכמים. הם חששו שהוא יסחוף אחריו את ההמונים ולכן החליטו לתפוס אותו, למסור אותו לרומאים בטענה כי הוא מתכוון למרוד בהם, ולהביא בכך להריגתו.

השבוע האחרון בחייו של ישו

קדושתה של ירושלים במסורת הנוצרית מתבססת בעיקר על שני אירועים דרמטיים, והם מותו של ישו בצליבה וקימתו לתחייה שלושה ימים לאחר מותו. רוב הנוצרים מאמינים כי שני אירועים אלה קרו במקום שבו נבנתה לימים כנסיית הקבר, הנקראת גם "כנסיית התחייה" בפי חלק מהעדות הנוצריות. אירועים אלה היו שיאו של שבוע סוער שהתחולל כאשר ישו הגיע בפעם האחרונה בחייו לירושלים למשך שבוע ימים בחג הפסח בהיותו בן 33. הרומאים קיבלו מהיהודים את המידע המרשיע לגביו ולכן אסרו אותו וחקרו אותו לגבי כוונותיו, אך ישו לא הכחיש את האשמות נגדו. בספר הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה, שהיא המשכו של התנ"ך בעיני הנוצרים, מסופר: **וְיֵשׁוּ הָעֳמַד לִפְנֵי הַהֶגְמוֹן** (המושל) **וַיִּשְׁאָלֵהוּ הַהֶגְמוֹן לֵאמֹר: "הַאַתָּה הוּא מֶלֶךְ**

הַיְּהוּדִים?" וַיֹּאמֶר יֵשׁוּעַ: "אַתָּה אָמַרְתָּ" (הבשורה על פי מתי, פרק כ"ז פסוק 11). התעקשותו של ישו שלא להגן על עצמו הפלילה אותו בעיני הרומאים והם הרגו אותו בצליבה, כלומר מִסְמְרוּ אותו לצלב גדול.

ישו בחקירת ההגמון (צייר: ארמנדו ארגנטי 1450)

מדוע לא הגן ישו על עצמו? הנוצרים מאמינים שהיה עליו למות כקרבן כדי לתקן את הקרע שנוצר בין האל ובני האדם. על פי אמונה זו, ישו היה בנו של האל ונוצר מהחיבור שבין האלוהות לאנושות - אמו מרים הייתה אנושית אך אביו היה האל בעצמו. הקשר בין האל ובין בני האנוש ניזוק מאוד כשאדם וחוה חטאו ואכלו מעץ הדעת ולא שמעו בקול האל ("החטא הקדמון"). החטא הטיל כתם על האנושות כולה והדרך היחידה לנקותו חייבת הייתה להיות באמצעות הקרבת קרבן אדם לאל. מדוע דווקא ישו? מפני שהוא בן האלוהים ולא "סתם אדם" ולכן מותו העניק כפרה לעולם.

ישו נצלב ונקבר בירושלים, אך המסורת הנוצרית מספרת כי אחרי שלושה ימים הוא קם מקברו למשך 40 יום, שבהם לימד את תלמידיו מוּסָר. בתום ימים אלה הוא עלה לשמים ולא חזר, אך הוא עוד יחזור כמשיח ויגאל את העולם כולו. צליבתו של ישו ובעיקר תחייתו הן הסיבה העיקרית לכך שצַלְיָנִים (עולי רגל נוצרים, מהמילה הארמית צְלָה - תפילה) מכל העולם טורחים ומגיעים לירושלים למסע דתי שבו הם עוברים בתחנות העיקריות שבהן עבר ישו בשבוע האחרון לחייו, עד כנסיית הקבר שבה הוא נקבר וקם לתחייה. מסע דתי כזה מסייע לצַלְיָן להזדהות עם דמותו של ישו ולהתחבר למסרים הדתיים והרוחניים של צליבתו ותחייתו.

הסעודה האחרונה

הסעודה האחרונה (צייר: ליאונרדו דה וינצ'י, 1498)

בספר "הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה", שהוא המשך התנ"ך אצל הנוצרים, מתוארת בפירוט רב הסעודה האחרונה שסעד ישו בחג הפסח בירושלים, לפני שנאסר על ידי הרומאים ונשלח לצליבה. הייתה זו סעודת ליל הסדר, אך במקום לשמוח בשמחת החג, ישו היה מודאג ומדוכא, שכן הוא כבר צפה את מותו המתקרב. במהלך הסעודה האחרונה מסר ישו לתלמידיו צוואה רוחנית: להאמין בו ובדרך החדשה שיזם, שבזכותה יזכו להיות מלכים ושופטים: **לָכֵן אֲנִי מַנְחִיל אֶתְכֶם הַמַּלְכוּת כַּאֲשֶׁר הִנְחִילַנִי אָבִי, לְמַעַן תֹּאכְלוּ וְתִשְׁתּוּ עַל שֻׁלְחָנִי בְּמַלְכוּתִי, וִישַׁבְתֶּם עַל כִּסְאוֹת לִשְׁפֹּט אֶת שְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל** (הבשורה על פי לוּקַס, פרק כ"ב, פסוקים 29-30).

איש אינו יודע בוודאות היכן התקיימה הסעודה האחרונה, אך הנוצרים מאמינים כי היא נערכה בהר ציון, במקום שבו נמצא קבר דוד המלך. בעקבות מסורת זו, בנו הנוצרים הצלבנים לפני כ-900 שנה כנסייה בהר ציון על קבר דוד המלך, כך שבקומת המרתף נמצא מאז הקבר, והקומה השנייה היא חדר הסעודה האחרונה.

למה קשרו הנוצרים בין הסעודה האחרונה לבין קבר דוד?

היהודים מאמינים שהגאולה תבוא על ידי "משיח בן דוד" וכך גם הנוצרים. ההבדל ביניהם הוא שהנוצרים מאמינים שהמשיח כבר הגיע, והוא ישו, שהיה צאצא ישיר של דוד המלך. מה מתאים יותר מאשר לקשור את סופו של זה עם סופו של זה – דוד המלך נקבר בהר ציון, ואלף שנים לאחר מכן סעד ישו באותו מקום בדיוק את סעודתו האחרונה.

חדר הסעודה האחרונה בהר ציון, 2016

משימה - מצאו חיבור נוסף בין ישו ובין דוד המלך

המסורת הנוצרית יצרה חיבורים נוספים בין ישו ובין דוד המלך. עיינו בתנ"ך בספר שמואל א, פרק ט"ז, פסוקים י"ח-י"ט, וכן בספר "הברית החדשה" (יש גם באינטרנט) בבשורה על פי לוּקָס, פרק ב', פסוקים 4-7 ומצאו -

- ❖ מה עוד משותף בין ישו ודוד המלך? - ______________________________

____

- ❖ איך הדבר קשור למסורת בהר ציון? - ______________________________

____

דרך הייסורים ומקום הצליבה

בכנסיות קתוליות בכל העולם מסומנות על הקיר 14 תחנות "דרך הייסורים" והקהל הולך מתחנה לתחנה, כחלק מטקס התפילה

לאחר שנתפס על ידי הרומאים ונידון לצליבה, נשלח ישו לגבעת הגולגותא, כשהוא נושא על גבו את הצלב הכבד שעליו יומת. בעיר העתיקה עוברת עד היום "דרך הייסורים" שבה הוא הלך ואשר בה על פי המסורת קרו לו דברים שונים. הוא פגש למשל באמו הבוכייה ונפל כמה פעמים מִכֹּבֶד הצלב שעל גבו. במקום אחר עזר לו מישהו לשאת את הצלב ובהמשך הדרך ראתה אותו נערה בשם וֶרוֹנִיקָה, שריחמה עליו וניגבה מפניו את הזיעה והדמעות. רוב האירועים המסופרים על "דרך הייסורים" לא מופיעים בברית החדשה, אלא הם נאספו במסורת הנוצרית מאות שנים אחרי מותו של ישו. תוואי הדרך השתנה כמה פעמים וגם מספר התחנות בה היה לא אחיד, עד שהתגבש סופית לפני כ-600 שנה, במאה ה-14. אירועים אלה מונצחים היום ב"תחנות", שהן כנסיות קטנות לאורך הרחוב הנושא את השם וִיָּה דּוֹלוֹרוֹזָה שפירושו בלטינית "דרך הייסורים". הצַלְיָנִים נוהגים לצעוד ב"דרך הייסורים" מתחנה לתחנה ולשאת תפילות מיוחדות בכל אחת מהן. יש צַלְיָנִים שאף ממחישים את ייסוריו של ישו ונושאים לכל אורך הדרך צלב גדול על גבם, במטרה להזדהות עם ישו ברגעיו האחרונים ולהתחבר לפרקי התפילה הנאמרים בכל תחנה. דרך הייסורים מסתיימת בכנסיית הקבר, שבה התחנה האחרונה - קברו של ישו.

סרקו את הברקוד והצטרפו לסיור בוויה דולורוזה

הביקור בקבר נחשב לשיאו של המסע, שכן הצליבה והתחייה הן מהות קדושתה של ירושלים בנצרות - המקום שבו תוקן "החטא הקדמון" ובו קם המשיח לתחייה לעתיד רוחני טוב לאין ערוך משהיה לפני כן.

ירושלים מרכז העולם

האוֹמְפַלוֹס (צילם: סרגיי סרוס)

ישו היה יהודי, כמו כול הנוצרים הראשונים שנקראו "יהודים-נוצרים" או "יהודים נצרנים". לכן לא פלא שהנצרות מבוססת על הרבה מהאמונה ומהמסורת היהודית. הנוצרים, למשל, מאמינים אף הם שירושלים היא מרכז העולם וכי ממנה הכל נברא, אך יש הבדל במיקום: המסורת היהודית מצביעה על אבן השתייה שבהר הבית כמרכז העולם, ואילו הנוצרים מזהים אותה בכנסיית הקבר בעיר העתיקה, שבמקום שבו היא נבנתה נצלב ישו, נקבר וקם לתחייה.

המקום היחיד בעולם חוץ מירושלים, שבו עמד אוֹמְפַלוֹס, הוא העיר היוונית דֶלְפִי, שכן היוונים הקדמונים האמינו שהיא מרכז העולם

מסורת זו החלה להתגבש לפני כ-900 שנה על ידי הנוצרים הצלבנים והם אלה שהציבו בלב הכנסייה **אוֹמְפַלוֹס** (ביוונית - "טבור") המציין את מרכז העולם. האומפאלוס בכנסיית הקבר הוא גביע עשוי אבן בגובה חצי מטר, שבו תבנית כדור מחולק לארבעה חלקים. הוא עומד בדיוק באמצע הדרך בין המקום שבו ישו הוּצָא להורג ובין מערת קבורתו. הדבר מסמל כי במותו אִפְשֵׁר ישו לעולם להמשיך ולהתקיים, כאילו נולד מחדש.

קבר אדם הראשון

כנסיית הקבר בירושלים נבנתה סביב גבעה קטנה אשר עליה נצלב ישו. בתוך הגבעה שוכנת מערה עתיקה אשר יש נוצרים המאמינים כי בה נקברה הגולגולת של אדם הראשון. הם אף מכנים את הגבעה כולה בשל כך בשם "גוֹלְגּוֹתָא". המסורת הנוצרית מספרת כי כאשר יצאה נשמתו של ישו, הזדעזעה גבעת הגולגותא וסדק נפער מפסגתה עד גולגלתו של אדם הראשון. עד היום מציגים הנוצרים סדק בסלע הנראה בקיר המערה, שהפכה ברבות השנים לקַפֵּלָה (חדר תפילה). בפסיפס שמימין, המופיע באולם הכניסה לכנסיית הקבר, מתוארת צליבת ישו ובמערה למטה - גולגולת אדם הראשון.

קַפֵּלָת אדם הראשון קושרת בין החטא והכפרה: אדם חטָא כאשר אכל מעץ הדעת ולא שמע בקול האל, ואילו ישו נצלב ובמותו כיפר על "החטא הקדמון".

בואו נחקור - איפה נקבר אדם הראשון?

אדם הראשון נברא על פי האמונה בגן עדן, אבל איפה הוא נקבר לאחר מותו? אם תקראו את הערך "אדם וחוה" בוויקיפדיה תגלו שיש ארבע תשובות שונות לשאלה זו, על פי מסורת נוצרית, מסורת מוסלמית ושתי מסורות יהודיות. מצאו היכן נקבר אדם הראשון על פי כל אחת מהמסורות וחשבו - איזה מסר ביקשה כל מסורת להעביר?

מסורת נוצרית	מסורת מוסלמית	מסורת יהודית 1	מסורת יהודית 2
המסר:	המסר:	המסר:	המסר:

ירושלים הופכת לעיר נוצרית

"היהודים-הנוצרים" שהאמינו בישו בראשית הדרך ראו בירושלים עיר קדושה ומרכז העולם, ומורשתם קיימת עד היום במסורת הנוצרית. בברית החדשה למשל, מתוארת תְּחִיַּת הַמֵּתִים שהתרחשה בירושלים עם חזרת ישו לחיים לאחר שנקבר, באופן זהה כמעט לתחיית המתים המתוארת בספרי הנביאים בתנ"ך: **וְהַקְּבָרִים נִפְתְּחוּ וְרַבִּים מִן הַקְּדוֹשִׁים יְשֵׁנֵי אַדְמַת עָפָר נֵעוֹרוּ. וַיֵּצְאוּ מִן הַקְּבָרִים אַחֲרֵי תְּחִיָּתוֹ, וַיָּבֹאוּ אֶל הָעִיר הַקְּדוֹשָׁה וַיֵּרָאוּ לָרַבִּים** (הבשורה על פי מתי, פרק כ"ז פסוקים 52-53).

אבל "היהודים-הנוצרים" לא מצאו את עצמם בתוך הקהילה היהודית שסירבה להכיר בישו כמשיח לאחר שנצלב, והם נדחקו החוצה והתרחקו מהיהדות, עד שהתערבבו והתבוללו בגויים. הנוצרים כעסו על היהודים שלא הכירו בקרבן שהקריב ישו למענם, ובעקבות ריחוקם מהיהדות הפך היחס שלהם לירושלים למורכב: מצד אחד זוהי העיר הקדושה שבה חי ישו את השבוע האחרון בחייו ובה הוא נצלב, נקבר וקם לתחייה; ומצד אחר ישו בעצמו כעס על תושבי העיר ואף ניבא את חורבנה, כמתואר בברית החדשה: **הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְלֹא תִשָּׁאֵר אֶבֶן עַל אֶבֶן אֲשֶׁר לֹא תִתְפָּרֵק... וְכַאֲשֶׁר תִּרְאוּ מַחֲנוֹת** (אויב) **סוֹבְבִים אֶת יְרוּשָׁלַיִם יָדֹעַ תֵּדְעוּ כִּי קָרֵב חֻרְבָּנָהּ... וְהייתה יְרוּשָׁלַיִם מִרְמַס לַגּוֹיִם** (הבשורה על פי לוּקָס, פרק כ"א, פסוקים 6, 20 ו-24).

החיזיון של קונסטנטינוס (צייר: רפאל, 1523)

תלמידי ישו החלו להפיץ את האמונה בו ("הבשורה") בעולם ושכנעו יהודים וגויים להאמין שהוא המשיח. בשנת 70 לספירה נחרב בית המקדש וירושלים נותרה עיר רומית. במאה הרביעית, כ-300 שנה אחרי הצליבה, חווה הקיסר הרומי קוֹנְסְטַנְטִינוּס חיזיון שבו התגלה לו הצלב של ישו והובטח לו ניצחון בקרב שיתחולל למחרת היום. הניצחון שהתגשם גרם לקיסר להאמין במשיחיותו של ישו והוא הפך את הנצרות לדת הרשמית של האימפריה, אשר הפכה בכך מרומית לביזנטית. בימי האימפריה הביזנטית קיבלה הנבואה של ישו פרשנות מעניינת, על פיה ירושלים היהודית אכן נחרבה ותישאר חרבה, אך ירושלים הנוצרית תפרח ותגדל. הקיסרים הביזנטיים בנו כנסיות בירושלים, במטרה להפוך אותה למרכז נוצרי בינלאומי. כנסיית הקבר שנבנתה על ידי קוֹנְסְטַנְטִינוּס הפכה לַמוקד הדתי, ומסורת הקדושה עברה מהר הבית אליה.

אחד הביטויים המרתקים להפיכת ירושלים לעיר נוצרית היא מפת מֵידְבָא. מפה זו, העשויה כולה פסיפס, התגלתה על רצפת כנסייה בת כ-1,300 שנה בעיר מֵידְבָא שבירדן. המפה מתארת את ארץ ישראל בתקופה הביזנטית ובתוכה כמובן גם ירושלים. ירושלים מפורטת מאוד ותיאורה במפה כולל בתים, רחובות ראשיים וכן כנסיות חשובות, המסומנות בגגות אדומים. כנסיית הקבר, הקדושה מכולן, מוצגת במרכז ירושלים.

ירושלים במפת מֵידְבָא, המאה השביעית לספירה, בהדגשת הכנסיות החשובות

בואו נחקור - מה לומדים ממפת מֵידבא?

אמן הפסיפס הנוצרי שיצר את מפת מֵידבא הכיר היטב את ירושלים ותיאר אותה לפרטי פרטים, כולל בתים, כנסיות, רחובות, חומות ושערים. המפה מציגה את ירושלים גדולה, מוגנת היטב ומוקפת בחומה איתנה. מה אפשר ללמוד ממפת מידבא על יחס הנוצרים לירושלים?

1. כנסיית הקבר נמצאת ברובע הנוצרי בצפון-מערב העיר העתיקה. היכן מיקם אותה האמן במפת מֵידבא? מדוע? - ____

____

2. הר הבית הענק שגודלו הוא כחמישית מגודל העיר העתיקה אינו מופיע כלל במפה. מדוע? -

____

____

פירוש הירונימוס לספר צפניה

עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נֶאֱסַר עַל הַיְהוּדִים לָבוֹא לִירוּשָׁלַיִם, מִפְּנֵי רְצִיחַת בֶּן הָאֱלֹהִים, אֶלָּא אִם כֵּן יָבוֹאוּ כְּדֵי לִבְכּוֹת, כִּי אָז נִתֶּנֶת לָהֶם רְשׁוּת לָשֵׂאת הֶסְפֵּד עַל חוּרְבוֹת הָעִיר תְּמוּרַת תַּשְׁלוּם...
בְּיוֹם כִּבּוּשׁ יְרוּשָׁלַיִם וּבְיוֹם הַחֲרָבָתָהּ בִּידֵי הָרוֹמָאִים אֶפְשָׁר לִרְאוֹת אֶת בְּנֵי הָעָם הַזֶּה, נָשִׁים לְבוּשׁוֹת סְחָבוֹת וּזְקֵנִים נוֹשְׂאִים נֵטֶל סְמַרְטוּטִים יְשָׁנִים, מִתְאַסְּפִים לְעֵת אֵבֶל...
מִתְאַסֵּף לוֹ אֲסַפְסוּף שֶׁל מִסְכְּנִים, וּבְעוֹד מֵעַל הַר הַזֵּיתִים מִתְנוֹסֵס סִימָן הַצְּלָב, מְבַכִּים בְּנֵי הָעָם הֶעָלוּב הַזֶּה אֶת חוּרְבוֹת מִקְדָּשָׁם וְאֵינָם רְאוּיִים לְרַחֲמִים

בואו נחקור - הִיֵרוֹנִימוּס

הנוצרים אסרו על יהודים להיכנס אל העיר, כדי להדגיש את חורבנה של ירושלים היהודית. היום היחיד שבו נפתחו השערים בפני היהודים היה תשעה באב, יום חורבן המקדש, אז הוּתַר להם לצפות מרחוק על בית המקדש ההרוס ולהתאבל על חורבנו. תמורת זה נאלצו היהודים לשלם סכום נכבד לנוצרים.

תיאור למנהג הזה אנו מוצאים בין כתבי הִיֵרוֹנִימוּס, אב כנסייה ביזנטי שגר אז בארץ ישראל. קראו את הדברים הקשים שכתב ומצאו:

1. במה האשימו הנוצרים את היהודים? - ____

____

2. למה הם הרשו ליהודים בכל זאת להיכנס לירושלים בתשעה באב? - ____

____

3. מה מסמל "סימן הצלב על הר הזיתים"? ____

____

*

עד כה ראינו כיצד הפכה ירושלים לעיר קדושה לשתי דתות – היהדות והנצרות. בפרק הבא נראה כיצד הצטרפה לקלחת הדת המוֹנוֹתֵאִיסְטִית השלישית – האסלאם.

ירושלים במסורת המוסלמית

הַכָּעְבָּה מוקפת באלפי מאמינים (צילם: מוחמד מהדי כארים, 2015)

האסלאם היא הדת הצעירה מבין שלוש הדתות המוֹנוֹתֵאִיסְטִיּוֹת הגדולות. היא נוצרה במאה השביעית לפני כ-1,300 שנה על ידי מוחמד בחצי האי ערב, שהיא מדינת סעודיה של ימינו. מוחמד, שהושפע מדתות וממסורות שונות ובהן גם הדת היהודית, סחף אחריו מאמינים רבים ובתוך שנים לא רבות הפכה מֶכָּה, העיר שבה הוא נולד ופעל, למרכז אסלאמי חשוב.

עוד לפני ימי מוחמד הייתה מכּה עיר קדושה: במשך מאות שנים עמד בה מתחם פולחן אלילי שבמרכזו אבן שחורה. האבן נשמרה בתוך הכָּעְבָּה (كعبة כלומר "הקובייה") - מבנה מרובע גדול ושחור בלב העיר מכּה, והמאמינים סגדו לה והקיפו אותה במעגלים גדולים. לימים נהרס אתר פולחן זה ובמקומו נבנתה מחדש הכָּעְבָּה במתכונתה הנוכחית כמתחם המקודש ביותר לאסלאם. לא קלה הייתה דרכו של מוחמד בתחילת הדרך; בעקבות מתנגדים שקמו לו במֶכָּה, נאלצו הוא ומאמיניו לעזוב את מכּה לאחר פעילות של כ-15 שנה ולעבור לעיר אחרת מעט צפונית יותר בחצי האי הערב, שנקראה אַל-מַדִינָה.

כיוון התפילה

אחד משמות ירושלים באסלאם היא "אוּלָא אֶל-קִבְּלֶתֵין" (أولى القبلتين) שפירושו "הראשון מבין שני כיווני התפילה". הכינוי נולד מכך שבתחילה, בעת שהיו במֶכּה, התפללו מוחמד ומאמיניו לכיוון ירושלים, דבר שנבע מהשפעתם של יהודים מקומיים על מוחמד. גם אחרי שעקרו לאַל-מַדִינָה התפללו המוסלמים צפונה, לכיוון ירושלים.

האסלאם נולד במדבר, שבו נווה המדבר מסמל מים וחיים. בשל כך הפך לימים הצבע הירוק, צבעו של נווה המדבר, לצבע מקודש לאסלאם והוא מופיע ברובם המוחלט של דגלי המדינות המוסלמיות בעולם.

שינוי כיוון התפילה התחולל בעקבות התגלות של האל למוחמד, שבה הוא ציווה עליו להתפלל לכיוון מֶכּה ולא לירושלים. התגלות זו מתוארת בספר הקוּרְאָן, בפרק 'הפָּרה' (סוּרַת אֶל בָּקָרָה) בפסוקים 143-144:

מְגַמַּת פְּנֵיכֶם תִּהְיֶה לְהַבְדִּיל בֵּין הַהוֹלְכִים אַחֲרֵי הַנָּבִיא וּבֵין הַמַּפְנִים לוֹ אֵת עָרְפָּם [היהודים]**... רָאִינוּ בְּשֵׂאתְךָ עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְשַׂמְנוּ מְגַמַּת פָּנֶיךָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּבְחַר. שָׂא עֵינֶיךָ מוּל הֵיכָל הֶחָרָם** [מֶכּה]**. בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּהְיֶה - שִׂים עֵינֶיךָ שָׁמָּה בִּתְפִלָּתְךָ!**

במסורת זו ההופכת את כיוון התפילה מתנצח האסלאם עם היהודות. האמירה החשובה בה היא שקדושתה של מכה עולה על קדושת ירושלים, דבר המעיד כי הדת החדשה גוברת על זו הישנה.

מִחְרָאבּ מעוטר במסגד בפקיסטן

מוחמד למד אפוא מן היהודים שיש להתפלל לכיוון ירושלים, וכך אף הורה למאמיניו לעשות. אולם בעקבות התגלות האל אליו באמצע התפילה הוא הסתובב ושינה את כיוון התפילה למכה. מקובל לראות בכך את בחירתו הסופית במכּה כעיר הקדושה והחשובה ביותר לאסלאם.

עד היום נקרא המסגד באַל-מַדִינָה שבו התקיים השינוי הגורלי בשם "אֶל-מַסְגִ'ד אֶל-קִבְּלֶתֵין" (المسجد القبلتين) שפירושו "מסגד שני כיווני התפילה". בכל המסגדים בעולם תמצאו גומחת תפילה בקיר הפונה למכה, הנקראת "מִחְרָאבּ" (محراب). "מסגד שני כיווני התפילה" הוא היחיד בעולם בו קיימות שתי גומחות תפילה - האחת בקיר הפונה צפונה לכיוון ירושלים והאחרת בקיר הפונה דרומה לכיוון מכּה.

אבן השתייה ומרכז העולם

ירושלים הצטרפה לחיק האסלאם רק אחרי מֶכָּה וַאַל-מַדִינָה ובשל כך לא זכתה למעמד עליון. על אף שירושלים נקראת בערבית "הקדושה" (القدس - אַלקוּדְס) היא קיבלה בפועל מעמד של "שלישית בקדושתה", כשותפה לערים מֶכָּה ואַל-מַדִינָה. בספר האסלאמי החשוב "שִׁבְחֵי ירושלים" מן המאה ה-11 מובאים בעניין זה דבריה של עָיִשָׁה, אשתו של מוחמד, המצטטת את בעלה: **הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר: מֶכָּה הִיא עִיר שֶׁאַלְלַּהּ... רוֹמֵם אֶת קְדֻשָּׁתָהּ, בָּרָא אוֹתָהּ וְהִקִּיפָהּ בְּמַלְאָכִים, וְזֹאת אֶלֶף שָׁנָה לִפְנֵי שֶׁבָּרָא מַשֶּׁהוּ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. אַחַר כָּךְ חִבֵּר אוֹתָהּ עִם מָדִינָה וְחִבֵּר אֶת מָדִינָה לִירוּשָׁלַיִם. רַק כַּעֲבֹר אֶלֶף שָׁנִים בָּרָא אֶת הָעוֹלָם בְּבַת אַחַת.** *

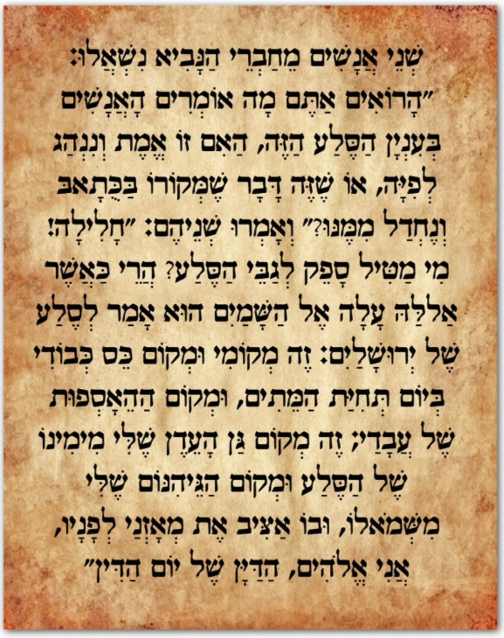

"אבן השתייה" שהיא פסגת הר המוריה, הבולטת היום מרצפת מבנה כיפת הסלע

*** הציטוטים כאן ובהמשך הפרק לקוחים ממאמריו של עופר ליבנה-כפרי: "על ירושלים באסלאם הקדום" בכתב העת "קתדרה" גיליון 51, ו"ירושלים - טבור הארץ במסורת האסלאם" ב"קתדרה" גיליון 69.**

המוסלמים הראשונים הכירו את המסורת היהודית, הרואה בירושלים את אבן השתייה ומרכז העולם והתלבטו האם ראוי שהיא תהפוך גם למסורת שלהם. על התלבטותם אנו למדים ממקורות שונים, כמו למשל מן הדיון המופיע במסמך כאן משמאל, העוסק בקדושת אבן השתייה במקורות היהודיים (הכֻּתָאבּ):

שְׁנֵי אֲנָשִׁים מֵחַבְרֵי הַנָּבִיא נִשְׁאֲלוּ: "הָרוֹאִים אַתֶּם מָה אוֹמְרִים הָאֲנָשִׁים בְּעִנְיַן הַסֶּלַע הַזֶּה, הַאִם זוֹ אֱמֶת וְנִנְהַג לְפִיהָ, אוֹ שֶׁזֶּה דָּבָר שֶׁמְּקוֹרוֹ בַּכֻּתָּאבּ וְנֶחְדַּל מִמֶּנּוּ?" וְאָמְרוּ שְׁנֵיהֶם: "חָלִילָה! מִי מַטִּיל סָפֵק לְגַבֵּי הַסֶּלַע? הֲרֵי כַּאֲשֶׁר אַללַּהּ עָלָה אֶל הַשָּׁמַיִם הוּא אָמַר לְסֶלַע שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם: זֶה מְקוֹמִי וּמְקוֹם כֵּס כְּבוֹדִי בְּיוֹם תְּחִיַּת הַמֵּתִים, וּמְקוֹם הֵהֵאָסְפוּת שֶׁל עֲבָדַי; זֶה מְקוֹם גַּן הָעֵדֶן שֶׁלִּי מִימִינוֹ שֶׁל הַסֶּלַע וּמְקוֹם הַגֵּיהִנּוֹם שֶׁלִּי מִשְּׂמֹאלוֹ, וּבוֹ אַצִּיב אֶת מֹאזְנַי לְפָנָיו, אֲנִי אֱלֹהִים, הַדַּיָּן שֶׁל יוֹם הַדִּין"

בואו נחקור - אבן השתייה באסלאם

האסלאם אימץ לבסוף את המסורת היהודית, הרואה באבן השתייה את מקום בריאת העולם. המוסלמים אף ייחסו לאבן סגולות נוספות. עיינו בדיון המופיע כאן ומצאו – במה עוד מיוחדת אבן השתייה?

1	2	3	4

קבר אדם הראשון

חשיבות נוספת של אבן השתייה באסלאם נעוצה במערה קטנה השוכנת בתוכה, אשר מזוהה במסורת האסלאם כמערת קבורתו של אדם הראשון. מסורת זו מופיעה למשל בדברי חָ'אלֶד אִבְּן מְעָדַאן שחי לפני כמעט 1,200 שנה: **רֹאשׁוֹ שֶׁל אָדָם נִמְצָא מִיָּמִין לַסֶּלַע וּשְׁתֵּי רַגְלָיו בְּמֶרְחָק שְׁמוֹנָה עָשָׂר מִילִים** (מִיל - מידת אורך). גם אִבְּן סֻלֵימָאן בן אותה תקופה כתב: **אָדָם עָלָיו הַשָּׁלוֹם, בְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ הוֹדוּ, צִוָּה לִקְבֹּר אוֹתוֹ בִּירוּשָׁלַיִם**. לא מעט מהמוסלמים אימצו, אפוא, את המסורת הנוצרית וגם הם רואים בירושלים את מקום קבורת אדם הראשון, אלא שהמוסלמים מזהים את מערת הקבורה בהר הבית ולא בכנסיית הקבר. עם זאת יש לזכור את המסורת מוסלמית הטוענת כי אדם הראשון נקבר במֶכָּה, כפי שקראתם בעמוד 22, וכן יש מסורת מוסלמית המקבלת את המסורת היהודית, שעל פיה אדם הראשון וחווה אשתו קבורים במערת המכפלה שבחברון.

נקודה למחשבה

על פי הנצרות והאסלאם, ירושלים היא מרכז העולם ובה קבור אדם הראשון. מה הקשר בין שני הדברים?

יום הדין ואחרית הימים

המסורת המוסלמית העוסקת באחרית הימים דומה מאוד למסורת היהודית (ראו בעמ' 18), על פיה יום הדין יתרחש בירושלים. המסורת המוסלמית גורסת כי ביום הזה תתאחד האבן שבכַּעְבָּה עם אבן השתייה שבירושלים וכל יושבי תבל יקומו לתחייה בהר הזיתים. האל ישֵב אז על צמד האבנים שיהפכו לאחת וישפוט את בני האדם. כיצד זה יקרה? ביום זה יימתח גשר דק כשערה מהַר הזיתים להר הבית, מעל פני עמק יהושפט. על גשר זה, שייתמך בשבע קשתות, יצעדו כל יושבי תבל ובכל קשת יעצרו אותם וישאלו אותם על מעשיהם. הצדיקים שבהם יעברו ללא פגע, ואילו הרשעים ימעדו וייפלו לתוך מדורות אש בתחתית הוואדי. על בסיס מסורת זו בנו מוסלמים בעת החדשה על פסגת הר הזיתים, מול הר הבית, מלון שחזיתו עשויה שבע קשתות.

חזית מלון 'שבע הקשתות' בהר הזיתים

את תפקיד אליהו הנביא המבשר את יום הגאולה תופס במסורת המוסלמית המלאך רפאל (إسرافيل - אִסְרָאפִיל) שיעמוד על האבן המאוחדת ויתקע בשופר שלוש פעמים כהכרזה על בוא יום הדין. לשערי כיפת הסלע בהר הבית קוראים עד היום על שם מסורת זו בשמות 'שער השופר' ו'שער רפאל'.

המסע הלילי והעלייה לשמים

המסע הלילי והעלייה השמימה (ציור מהמאה ה-16)

חשיבותה העיקרית של ירושלים באסלאם היום נובעת מהמסורת על פיה בירושלים התקיים אירוע מרגש ביותר בחייו של מוחמד, והוא העלייה לשמים. אירוע זה מובא בקוראן בפסוק הראשון של פרק 17, המספר על ה"אִסְרָא" (الإسراء - "המסע הלֵילי") שערך מוחמד, שבו הוביל אותו האל מהמסגד הקדוש במֶכָּה למסגד אל-אקצָא (الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى - "המסגד הקיצון"). המסע כולו מתואר במשפט אחד בלבד: **יִשְׁתַּבַּח שְׁמוֹ שֶׁל הַמַּסִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ בְּלַיְלָה מִן הַמִּסְגָּד הַקָּדוֹשׁ אֶל הַמִּסְגָּד הַקִּיצוֹן**. מסורת זו לא מחוברת בקוראן כלל לירושלים (העיר לא מופיעה בו בשמה אפילו פעם אחת), אלא היא נקשרה לירושלים מאוחר יותר, במסורות אסלאמיות שנקראות חַדִית' (الحديث - ידיעה או מסורת על מוחמד). מסורות אלה גם הרחיבו את תיאור המסע הלילי ותיארו כיצד רכב מוחמד אל המסגד הקיצון על גבי סוסה מכונפת ופלאית בשם "אֶלְבֻּרָאק" (البُراق - "הברק"). הראשון שתיאר בחדית' את המסע הלילי ואת העלייה לשמים היה מוחמד אלבּוּחָ'ארִי שחי כמאתיים שנה אחרי מוחמד. בספרו "צַחִיחְ אלבּוּחָ'ארִי" (صحيح - צַחִיחְ = סיפור מהימן) הוא תיאר כיצד רכב מוחמד למעלה, חצה את שבעת הרקיעים ופגש בנביאים ובמנהיגים קדומים כמו אברהם אבינו, משה רבנו, ישו ואחרים. בהמריאו מעל הרקיע השביעי פגש מוחמד את האל בכבודו ובעצמו! עלייה זו לשמים נקראת בערבית المعراج - מִעְרַאג'.

בואו נחקור - מה קרה במסע הלילי של מוחמד?

המסורת המוסלמית מלאה בתיאורים שונים של המסע הלילי ושל העלייה השמימה של מוחמד. חפשו בוויקיפדיה את הערך "המסע הלילי של מוחמד" ובו את תיאור המסע בספר **צַחִיחְ אלבּוּחָ'ארִי** ומצאו:

1. במה מזכירה אֶלְבֻּרָאק את בהמתו של המשיח היהודי? ___________________________
2. איזה איסור מוסלמי ידוע מרומז במבחן שערך המלאך גבריאל למוחמד? ___________________
____
3. מי הם האנשים שפגש מוחמד במסע הלילי? ___________________________________
____
4. ארבעה מתוכם מופיעים במסורת היהודית של האושפיזין בחג הסוכות. מי הם? ____________
____
5. מה מלמדת קבלת הפנים לה זכה מוחמד בכל רקיע על תפיסתו של אלבּוּחָ'ארִי? ____________
____
____
6. מהו הנושא שעליו נשא ונתן מוחמד בפני האל? - ________________________________
7. מה היו תוצאות המשא ומתן? ____
____

מסגד אל-אָקְצָא

מסגד אל אקצה בירושלים 2016 (צילם: בלאל אל-דוויל)

הפרשנים המוסלמים הראשונים סברו כי "המסגד הקיצון" המתואר בקוראן הוא מסגד שמיימי הנמצא בראש הרקיע השביעי מעל מֶכָּה, ואשר אליו הגיע מוחמד במסעו הלילי; פרשנים אחרים הציעו כי "המסגד הקיצון" הוא מסגד בעיר אַל-מַדִינָה; השִיעִים, שהם בני אחד הזרמים באסלאם, טענו כי "המסגד הקיצון" נמצא בעיר כּוּפָה שבעיראק, שהיא בירתם הקדומה של השיעים. היו גם כאלה שבכלל ראו במסע הלילי ובעלייה לשמים משל בלבד שנועד להעביר מסר דתי למאמינים המוסלמים, ולאו דווקא תיאור של מסע גיאוגרפי ממשי.

למרות כל זאת, בתיאור המסע הלילי המפורסם של אלבּוּחָ'ארִי נכתב בפירוש שהאירוע התרחש על הר הבית בירושלים.

מסגד אל-אקצא המתואר בקוראן לא יכול היה להיות זה שבירושלים, מפני שהמסגד בקוראן הוא סמלי ומיקומו בקצה סמלי אף הוא. למרות כל זאת, זמן קצר לאחר שירושלים נכבשה לראשונה בידי המוסלמים, נבנה על הר הבית מסגד שזכה לשם "אל-אקְצָא". במעשה זה התקבעה מסורת "המסגד הקיצון" עם ירושלים, עד כי היום היא מקובלת בכל זרמי האסלאם, למרות שהמסגד נבנה בעקבות המסורת ולא להיפך.

משימה - ירושלים - "תחנת מעבר" בין שמים וארץ

מכל ההצעות שעמדו על הפרק, בחרו לבסוף הפרשנים המוסלמים למקם את "המסגד הקיצון" דווקא בירושלים. מדוע? נראה כי הסיבה לכך היא שבמסע הלילי עבר מוחמד ב"תחנת מעבר" בין שמים וארץ, וירושלים כבר נודעה אז בעולם כ"תחנת מעבר" כזאת.

מצאו את המסורות היהודיות והנוצריות המצביעות על כך:

1. מי יָרַד מהשמים בירושלים? (דברי הימים ב', פרק ה', פסוקים י"ג-י"ד) - ________________________
2. מי עלה וירד בין שמים וארץ בירושלים? (בראשית פרק כ"ח, פסוק י"ב) - ________________________
3. מי יעלה מעל תוך העיר באחרית הימים? (יחזקאל פרק י"א, פסוק כ"ג) - ________________________
4. מי עלה השמימה בהר הזיתים? (הברית החדשה, הבשורה על פי לוקס, פרק כ"ד פסוקים 46-51) - ____

כיפת הסלע

כיפת הסלע בהר הבית בירושלים

כיפת הסלע, הנקראת גם "כיפת הזהב", היא מבנה מְתֻמָּן (בעל 8 צלעות) הניצב על אבן השתייה בפסגת הר המוריה בירושלים. המבנה אינו מסגד אלא אתר מקודש שנועד לרומם ולהנציח את הסלע שממנו עלה מוחמד לשמיים, כמתואר אצל אָחְמַד אֶלְיַעְקוּבִּי, היסטוריון בן המאה ה-9: **הַסֶּלַע הַזֶּה נֶאֱמַר עָלָיו כִּי שְׁלִיחַ אַלְלָּה הִצִּיג עָלָיו אֶת כַּף רַגְלוֹ כַּאֲשֶׁר עָלָה אֶל הַשָּׁמַיִם.**

כיפת הזהב היא המבנה המוסלמי העתיק ביותר בעולם שהשתמר כמעט ללא שינוי. הוא נבנה על ידי הח'ליפה (ממשיכו של מוחמד) עַבְּד אֶלמַלִכּ בשנת 692 לספירה, כלומר כ-50 שנה אחרי שירושלים נכבשה לראשונה בידי המוסלמים. צורתו המתומנת של המבנה יוצאת דופן בעולם המוסלמי, ואפשר למצוא כמוה דווקא בכנסיות נוצריות בנות התקופה. לכן מניחים החוקרים כי עַבְּד אֶלמַלִכּ העסיק פועלים ואומנים נוצריים בבניית כיפת הסלע. יש אף הטוענים שעַבְּד אֶלמַלִכּ בחר בכוונה בסגנון בנייה נוצרי, כדי שכיפת הסלע תהווה תחרות ראויה לכנסיות הנוצריות.

רצפת כיפת הסלע היא שנתנה למבנה את שמו, שכן היא "כיפת הסלע" ממש - מחשוף הסלע שבפסגת הר המוריה, ו"אבן השתייה" שבמסורת היהודית. המוסלמים מספרים כי כאשר עלה מוחמד השמימה, ביקש הסלע להצטרף אליו והמלאך גבריאל עצר אותו בכוח. לפיכך מראים המוסלמים שקעים בצד המערבי של אבן השתייה ומזהים אותם כטביעות אצבעותיו של המלאך גבריאל.

ציפוי הכיפה בזהב עם בניית כיפת הסלע הפך את המבנה לאחד המבנים היקרים ביותר שבנו המוסלמים בעת העתיקה, אלא שבערך 80 שנה לאחר בנייתו חשק הח'ליפה אֶל-מָהְדִי בָּזהב ולכן קילף והתיך אותו.

המבנה נותר מכוסה בכיפת עופרת אפורה למשך כמעט 1,200 שנה ורק בשנת 1965, כאשר הייתה ירושלים העתיקה תחת ממלכת ירדן, החליף המלך חוסֵיין את כיפת העופרת בכיפת זהב. הוא אף שב ושיפץ אותה בשנת 1998 בציפוי של 80 קילוגרם זהב טהור!

חלק מהכתובת הארוכה על מבנה כיפת הסלע

משימה - הכתובת הארוכה על מבנה כיפת הסלע

כתובת ארוכה מקיפה את מבנה כיפת הסלע לאורך 240 מטרים. היא נעשתה בהוראת עַבְּד אֶלמַלִכּ לפני כ-1,300 שנה מלוחות קרמיקה כחולים וכוללת פסוקים מהקוראן, שביניהם מופיע "פזמון חוזר". קראו את ארבע ההצעות שלפניכם ונחשו – איזו מהן היא "הפזמון החוזר"?

1. חפשו בספרים ובאינטרנט ומצאו - מהו באמת הפזמון החוזר? _ ______________________________
2. מהו הנושא שבו עוסק הפזמון החוזר? ____
3. נגד אמונתו של מי יוצא עַבְּד אֶלמַלִכּ במילות הפזמון? ____
4. מה הדבר מעיד על אחת ממטרות בניית כיפת הסלע? ____

כיסופים לירושלים

היהודים, הנוצרים והמוסלמים שלטו במהלך הדורות בירושלים בתקופות שונות וכאשר גורשו ממנה היא הפכה במורשתם למוקד כִּסּוּפִים וגעגועים על ממלכתם שהתפרקה. הדבר בולט במיוחד במורשת העם היהודי אשר גָּלָה לראשונה מירושלים עם חורבן בית המקדש הראשון. חורבן ירושלים הפך לסמל לחורבן העם כולו. הדבר מתואר באופן נוגע ללב במזמור קל"ז בתהילים, הַכּוֹסֵף לירושלים ונשבע לה אֱמוּנִים. לא ידוע מי כתב את הפרק, אך אולי המחבר הוא יהודי שחזר לירושלים וכתב על הדברים שאירעו בבבל.

א. עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל, שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן

ב. עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תָּלִינוּ כִּנֹּרוֹתֵינוּ

ג. כִּי שָׁם שְׁאֵלוּנוּ שׁוֹבֵינוּ דִּבְרֵי שִׁיר וְתוֹלָלֵינוּ שִׂמְחָה:
שִׁירוּ לָנוּ מִשִּׁיר צִיּוֹן!

ד. אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר ה' עַל אַדְמַת נֵכָר?

ה. אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם – תִּשְׁכַּח יְמִינִי!

ו. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי,
אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.

מפתח מילים קשות

עֲרָבִים = עצי ערבה

שְׁאֵלוּנוּ = בִּקשו מאתנו

תּוֹלָלֵינוּ = מהתלים ולועגים לנו

נֵכָר = זרה

תִּשְׁכַּח = תּאֹבד

יְמִינִי = יד ימיני

חִכִּי = החֵך שלי

בואו נחקור - על נהרות בבל

פרק קל"ז הוא אחד מפרקי התהילים הפופולרים בתרבויות שונות. הוא זכה ללחנים רבים ושובץ דרך קבע בתפילות של יהודים ונוצרים בכל העולם. סוד קסמו של הפרק הוא בניגודיות שבו – שמחה מול אֵבֶל, שיר צִיּוֹן מול אדמת נֵכָר, רצון לשכוח מול שבועה לזכור וכד'. עיינו בפרק וענו על השאלות:

1. מה דרשו הבבלים מגולֵי בָּבֶל לשיר? ____________________________

2. איזה חלק מהפרק מתואר בציור לוח הקרמיקה שלפניכם? ________________ ____________________________

3. למה המשורר כל כך פוחד לשכוח את ירושלים? ______________________ ____________________________

גולי בבל שבו לירושלים ובנו בה את בית המקדש השני, אולם גם בית מקדש זה חרב לבסוף בידי הרומאים, שהעלו את ירושלים באש והפכו אותה לעיר אלילית. היהודים יצאו שוב לגלות אך אחרי כ-60 שנה של געגוע עצום לירושלים, פרץ מרד בר-כוכבא שבו ניסו היהודים לגרש את הרומאים מעיר בירתם.

משימה - מצאו מה כתוב על מטבע בר-כוכבא

המורדים, ובראשם שמעון בר-כוכבא, התכוננו במשך זמן ארוך למרד. הם הכינו כלי נשק, חפרו מערות מסתור וגם טבעו מטבעות במקום מטבעות הרומאים. מטבעות אלה מבטאים את כיסופיהם לירושלים ואת תקוותם לשוב אליה כבני בית ולא כזרים או כעבדים. המטבעות, שכמה מהם התגלו בחפירות ארכאולוגיות, מציגים את חזית בית המקדש בצד אחד, ואת ארבעת המינים שהיו בשימוש בחג הסוכות בצד השני. חג הסוכות הוא אחד משלושת הרְגָלִים שבהם התאספו יהודים בימי קדם מכל קצוות תבל אל ירושלים, לבית המקדש.

היעזרו במפתח הכתב העברי הקדום, קראו בכיוון החץ סביב המטבע ומצאו:

1. איזה שם עברי מופיע בצד המציג את חזית המקדש? (השם מחולק לשניים – חציו בצד ימין וחציו בשמאל). הקיפו את התשובה הנכונה:

שמעיה	שמואל	שמעון	שמריהו

מנחשים מיהו האיש המפורסם המונצח על המטבע? ________________

2. מהן שתי המילים הרשומות בצדו השני של המטבע? (המילה השנייה מתחילה מיד אחרי הראשונה). הקיפו את התשובה הנכונה:

לחיים או למוות	ירושלים הקדושה	לחרות ירושלם	לחיי המקדש

מרד בר-כוכבא נכשל ואלפי יהודים נהרגו בידי הרומאים, אך המטבעות שהותירו אחריהם מלמדים אותנו כי הערך שלמענו הם היו מוכנים למות הוא:

____

לאחר חורבן ירושלים ושריפת בית המקדש יצאו היהודים לגלות ונשבעו, כמו אבותיהם שיצאו לגלות בבל, שלא ישכחו את ירושלים לעולם. אבותיהם נשבעו: **אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי** (תהילים פרק קל"ז, פסוקים ה-ו). בעקבות כך השתרשו מנהגים שנועדו להבטיח שאף פעם, ובעיקר ביום שמחתו, לא ישכח יהודי את צער החורבן, כלומר "יעלה את ירושלים על ראש שמחתו". הנה כמה מהמנהגים, שעליהם מקפידים יהודים רבים עד היום:

המקדש נשרף והעם יוצא לגלות (צייר: גארי קאפ)

- **צומות לזכר החורבן** – בעשרה בטבת נוהגים לצום שֶׁכֵּן ביום הזה על פי המסורת החל המצור על ירושלים. בי"ז בתמוז פרצו הרומאים את חומות העיר והחלו לטבוח ביהודים ולשרוף את ירושלים, ולכן גם הוא הפך ליום צום. במשך שלושה שבועות השתוללו הרומאים בעיר עד שבתשעה באב שרפו את בית המקדש. בשלושת השבועות האלה נהוג לא להתחתן, לא לבלות ולא לשמוע מוסיקה שמחה. בתשעה באב, יום שרפת המקדש, צמים ומתענים כל הלילה והיום.
- **חתונה** - את ההזמנה לחתונה נוהגים רבים לעטר בפסוק "אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי", או בפסוק "עוֹד יִשָּׁמַע... בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלִַם... קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה" (ירמיהו פרק ל"ג, פסוקים י-י"א), כדי להדגיש שירושלים לא נשכחה מלב החתן והכלה השמחים. מתחת החופה אומר החתן: "אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי" וכו' ושובר כוס, כדי לסמל את השבר והצער על מה שהיה ונשבר. יש גם שנוהגים מאותה סיבה לשבור צלחת בחגיגת האירוסין.
- **בית חדש** - כשבונים בית חדש או כשנכנסים לדירה חדשה משאירים קטע בקיר בגודל אַמָּה על אַמָּה (כחצי מטר מרובע) ללא טיח או צבע. קטע זה, שנמצא לרוב מעל פתח הבית, מסמל שלא ייתכן שהבית שלנו יהיה שלם ומסוייד כולו, כשבית המקדש עדיין חרב. יש המעטרים את הקטע החשוף בפסוק או בציור המבטאים את האבל על חורבן ירושלים, כמו לוח הקרמיקה שבעמוד 33 הניצב בירושלים על קיר ביתו של הרב פישמן-מימון, שר הדתות הראשון שחתום על מגילת העצמאות.

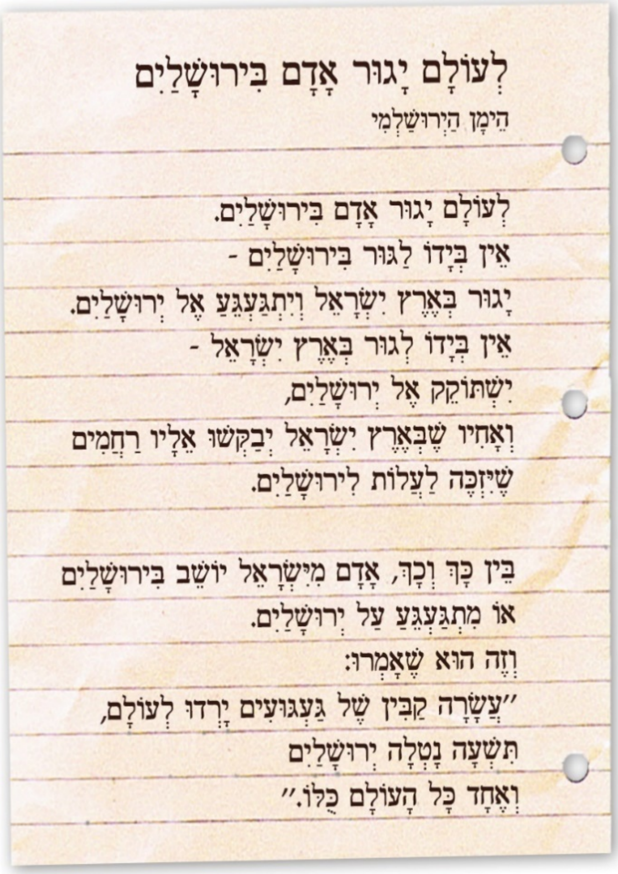

זכר לחורבן על חזית בית בירושלים

- **תינוק חדש** - בברית מילה וּבְפִדְיוֹן הבן אומרים: "אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי", כי אפילו בשמחה הגדולה על הולדת ילד חדש יש לזכור את ירושלים החרבה.
- **אֵבֶל על נפטר** – מנהג האשכנזים הוא להיפרד מהאבלים שיושבים שבעה בפסוק: "הַמָּקוֹם (אלוהים) יְנַחֵם אֶתְכֶם בְּתוֹךְ שְׁאָר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם". מנהג זה מבוסס על הפסוק מספר ישעיהו: "כֵּן אָנֹכִי אֲנַחֶמְכֶם וּבִירוּשָׁלַם תְּנֻחָמוּ", כלומר האבלים הם חלק ממעגל האבל הגדול יותר על חורבן ירושלים, והם יזכו לנחמה אמתית כשירושלים והמקדש ייבנו מחדש.

במשך דורות התאבלו היהודים בכל הגלויות על ירושלים והתפללו לזכות לראות אותה שוב. עד היום שזורות בתפילה בקשות ותחינות שנכתבו על ירושלים בימי קדם, כמו ב"תפילת שְׁמוֹנֶה עשרה" הנאמרת בוקר, צהריים וערב: **לִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב וְתִשְׁכֹּן בְּתוֹכָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ. וּבְנֵה אוֹתָהּ בְּקָרוֹב בְּיָמֵינוּ בִּנְיַן-עוֹלָם וְכִסֵּא דָוִד בִּמְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין**. או בתפילת ראש השנה: **תְּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ וְשָׂא נֵס לְקַבֵּץ גָּלֻיּוֹתֵינוּ וַהֲבִיאֵנוּ לְצִיּוֹן עִירְךָ בְּרִנָּה**. גם בברכת המזון הנאמרת אחרי כל סעודה מבקשים על ירושלים: **וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ**. תפילת הכיסופים המפורסמת ביותר לירושלים היא זו המסיימת את ליל הסדר: **לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה**. תפילה זו, כמו רוב תפילות הכיסופים לירושלים, לא מסתפקת בתקווה לזכות להיות בירושלים, אלא מבקשת לראות את ירושלים "בנויה" – כלומר חזקה ועצמאית. הביטוי המודרני לכיסופי עם ישראל לירושלים בא לידי ביטוי בהמנון מדינת ישראל: **עוֹד לֹא אָבְדָה תִּקְוָתֵנוּ, הַתִּקְוָה בַּת שְׁנוֹת אַלְפַּיִם, לִהְיוֹת עַם חָפְשִׁי בְּאַרְצֵנוּ, אֶרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם**.

סרקו את הברקוד והאזינו לבני וגד אלבז שרים "אם אשכחך ירושלים"

הכיסופים לירושלים בתרבות היהודית לא באים לידי ביטוי רק בתפילות או בפיוטים עתיקים, אלא הם שזורים גם בספרות ובשירה עברית מודרנית. כך למשל הוא השיר "לְעוֹלָם יָגוּר אָדָם בִּירוּשָׁלַיִם" של המשורר אברהם מאיר הַבֶּרְמַן (1901-1980), שהיה חוקר שירה ופיוט.
שמו הספרותי היה הֵימָן הַיְרוּשַׁלְמִי.

לְעוֹלָם יָגוּר אָדָם בִּירוּשָׁלַיִם
הֵימָן הַיְרוּשַׁלְמִי

לְעוֹלָם יָגוּר אָדָם בִּירוּשָׁלַיִם.
אֵין בְּיָדוֹ לָגוּר בִּירוּשָׁלַיִם -
יָגוּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְיִתְגַּעְגֵּעַ אֶל יְרוּשָׁלַיִם.
אֵין בְּיָדוֹ לָגוּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל -
יִשְׁתּוֹקֵק אֶל יְרוּשָׁלַיִם,
וְאֶחָיו שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יְבַקְשׁוּ אֵלָיו רַחֲמִים
שֶׁיִּזְכֶּה לַעֲלוֹת לִירוּשָׁלַיִם.

בֵּין כָּךְ וָכָךְ, אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל יוֹשֵׁב בִּירוּשָׁלַיִם
אוֹ מִתְגַּעְגֵּעַ עַל יְרוּשָׁלַיִם.
וְזֶה הוּא שֶׁאָמְרוּ:
"עֲשָׂרָה קַבִּין שֶׁל גַּעְגּוּעִים יָרְדוּ לְעוֹלָם,
תִּשְׁעָה נָטְלָה יְרוּשָׁלַיִם
וְאֶחָד כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ."

בואו נחקור - לגור בירושלים

בשיר הכיסופים לירושלים מציב המשורר שלוש אפשריות מגורים יחידות ליהודי בעולם על פי סדר עדיפויות ברור.

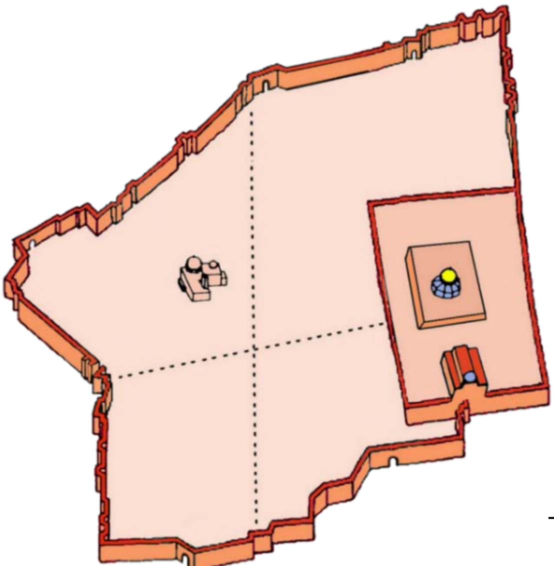
1. מהן שלוש האפשרויות? ____________________
____
____
2. מהן שתי אפשרויות היחס היחידות כלפי ירושלים העומדות בפני אדם מעם ישראל?
____
____
3. מדוע המשורר אינו עוסק במצב שבו מישהו לא רוצה לגור בירושלים? ________________________
____
4. היכן לדעתכם נולד המשורר? ______________________________. בדקו בוויקיפדיה ומצאו אם צדקתם.

העיר העתיקה

ירושלים היא היום העיר הגדולה ביותר בישראל במספר תושביה וגם בשטחה, אבל כשהיא נוסדה לפני כמעט 5,000 שנה, היה שטחה קטן ומצומצם מאוד על פני גבעה קטנה אחת בשם "יבוס". יבוס הפכה ל"עיר דוד" והעיר גדלה מעט במשך השנים אבל לא יותר מדי. למעשה, במשך אלפי שנות קיומה השתרעה ירושלים על שטח קטן למדי על פני כמה גבעות, המרכיבות יחד את העיר העתיקה של ימינו. קצת קשה להאמין, אבל מדובר בשטח של קילומטר מרובע אחד בסך הכול!

במהלך הדורות נכבשה ירושלים שוב ושוב, ובני דתות ולאומים שונים התיישבו בתוכה. כל אחד באופן טבעי העדיף לגור בירושלים בהתאם לאמונתו קרוב לאתרים ולמקומות הקדושים לו: הנוצרים התיישבו סמוך לכנסיית הקבר ולידם הארמנים, שגם הם נוצרים; המוסלמים רצו להיות קרובים להר הבית, שבו הם מתפללים חמש פעמים ביום, והיהודים ביקשו לגור ליד הכותל המערבי של הר הבית, דבר שהתאפשר להם רק בדורות מאוחרים.

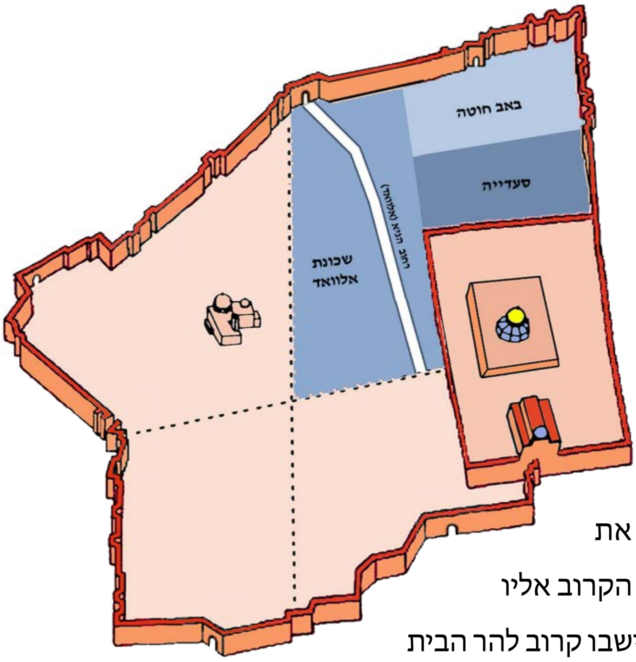
בואו נחקור - הרובעים

התבוננו במפה זו של העיר העתיקה ונחשו על פי המידע שקראתם מה שמו של כל אחד מארבעת הרובעים המסומנים בה. בדקו לאחר מכן בספרים ובאינטרנט. האם צדקתם? - ______________________________

* אם הארמנים הם נוצרים, מדוע יש להם רובע נפרד והם לא חלק מהרובע הנוצרי? (התשובה מרומזת בפרק על הרובע הארמני ובָערך "הרובע הארמני" בוויקיפדיה) -

____

הרובע המוסלמי

הרובע המוסלמי הוא הגדול ברובעי העיר העתיקה, גם בשטחו וגם במספר תושביו: מתגוררים בו יותר מ-30,000 איש על פני שטח של כ-350 מטר מרובע, כלומר על פני יותר משליש מגודל העיר העתיקה כולה. הרובע המוסלמי שוכן בצפון-מזרח העיר העתיקה ומקיף את הר הבית מצפון וממערב.

המוסלמים כבשו לראשונה את ירושלים לפני כ-1,400 שנה וישבו מאז בכל מקום בעיר. הדברים השתנו אחרי רעידת אדמה קשה שפקדה את ירושלים לפני כאלף שנים, בשנת 1033, אשר מוטטה את בתי העיר והרסה את חומותיה. השלטון המוסלמי שיפץ את הר הבית ואת האזור הקרוב אליו מצפון. התושבים המוסלמים בירושלים, שהיו אז הרוב, התיישבו קרוב להר הבית הקדוש להם, ליד החומה החדשה. הם בחרו לגור דווקא שם מפני שרבים מהם נוהגים עד עצם היום הזה לעלות להר הבית חמש פעמים ביום, כדי להתפלל בו, ולכן הכי נוח היה להם לגור בקרבת מקום.

השוק ברחוב הגיא החוצה את שכונת אֶלְוָּואד

הרובע המוסלמי הוא הצפוף מכל הרובעים של העיר העתיקה. חלקים גדולים ממנו הם גם העתיקים ביותר בעיר. בשל צפיפותו וסמטאותיו הצרות קשה מאוד לשפץ ולתקן בו בתים והוא נחשב לרובע העני והמוזנח ביותר. הצפיפות הקשה ניכרת בעיקר ביום שישי, שהוא היום הקדוש למוסלמים: ביום זה מתמלאות הסמטאות המוני בני אדם הנוהרים לתפילה בהר הבית.

הרובע המוסלמי מחולק לשלוש שכונות: בָּאבּ חוּטָה, סַעֲדִייָה ושכונת אֶלְוָּואד. הצפונית מביניהן היא שכונת בָּאבּ חוּטָה הנקראת על שם אחד משערי הר הבית הסמוכים אליה. שכונה זו הייתה פעם העניה ביותר בעיר העתיקה, ועד היום גרה בה קהילת צוענים קטנה וענייה. בשנים האחרונות השתפר מעמדה של בָּאבּ חוּטָה, בתים שופצו בה ואוכלוסייה מבוססת יותר נכנסה לגור בבתים החדשים, אך בגלל שאין בה מבנים חשובים המושכים תיירים, היא עדיין די מוזנחת.

השכונה השנייה היא סַעֲדִייָה, השוכנת בין בָּאבּ חוּטָה ובין החומה הצפונית של הר הבית. שכונה זו נחשבת לטובה יותר ובתוכה עובר רחוב "וִיָה דוֹלוֹרוֹזָה" המקודש לנוצרים. למרות שמדובר בשכונה בתוך הרובע

המוסלמי, יש בשכונת סַעֲדִייָה כנסיות רבות. בשל קרבתה להר הבית, רבים רוצים לגור בה, ולכן היא מטופחת ויפה יותר משכונת בָּאבּ חוּטָה.

השכונה השלישית והגדולה ביותר ברובע המוסלמי היא אֶלְוּוָאד (الواد - "הגיא") הנקראת על שם הגיא החוצה אותה מצפון לדרום. בגיא זה עובר "רחוב הגיא" שהוא הרחוב הראשי של הרובע המוסלמי כולו. בעבר הייתה אֶלְוּוָאד השכונה המפוארת והיקרה ביותר ברובע המוסלמי וגרו בה בעיקר סוחרים עשירים. היום אין הבדל גדול כל כך בין השכונות, אם כי אֶלְוּוָאד עדיין נחשבת לטובה מבין כולן.

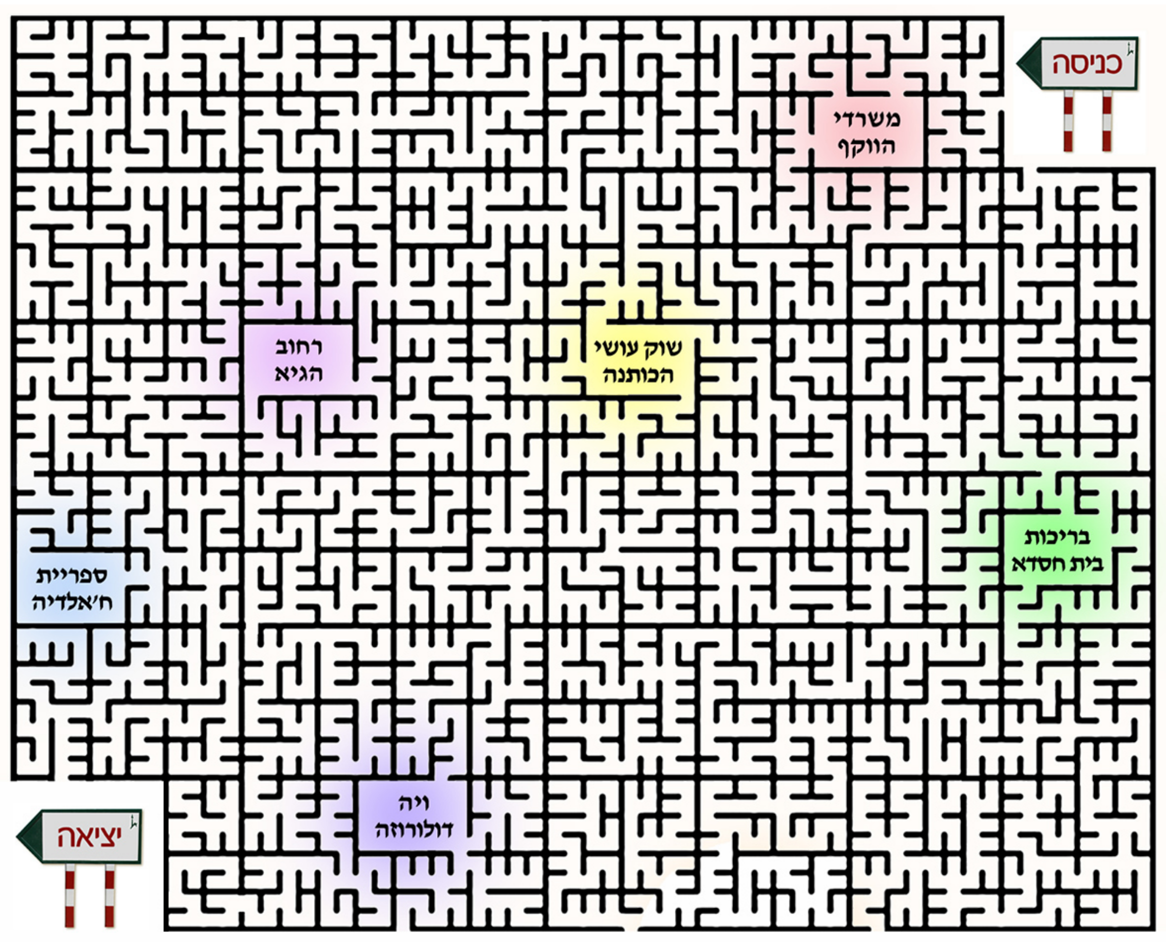

סמטה ברובע המוסלמי בשכונת אֶלְוּוָאד

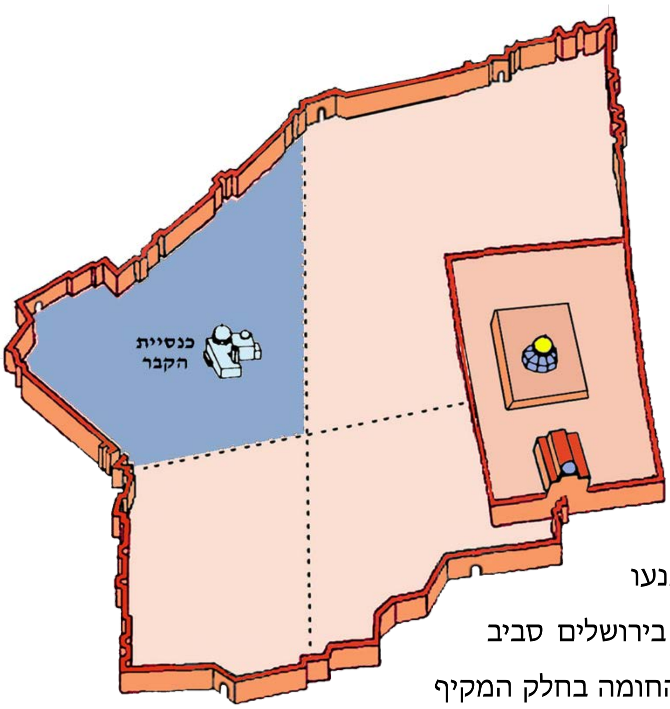

משימה - מבוך הרובע המוסלמי

הרובע המוסלמי צפוף ועתיק מאוד ולכן לא פעם חש המטייל בו כאילו נכנס למבוך גדול. נסו את כוחכם והצטרפו למסע כזה דרך האתרים השונים ברובע המוסלמי. אם תצליחו במסע, יהיה עליכם לעבור דרך שני אתרים. כתבו כאן אילו הם: _____________ ו-_____________

הרובע הנוצרי

הרובע הנוצרי הוא השני בגודלו בעיר העתיקה אחרי הרובע המוסלמי. גרים בו כ-4,000 תושבים והוא שוכן בחלק הצפוני-מערבי של העיר העתיקה.

הרובע הנוצרי התגבש אף הוא בעקבות רעידת האדמה של 1033. באותה עת שלטו בירושלים המוסלמים, שלא היו בידיהם הכסף וכוח האדם לשקם את החומות שנהרסו ברעש. מושל ירושלים הציע לתושבי העיר הצעה מפתה: כל עדה דתית שתבנה קטע מהחומה בעצמה ובכספה שלה, תוכל לגור בשטח הקרוב אליו. הנוצרים פנו לקיסר הנוצרי מוֹנוֹמָכוֹס ששלט אז באימפריה הבִּיזַנְטִית שמרכזה היה באזור טורקיה, ושכנעו אותו שזוהי הזדמנות פז לבסס את האחיזה הנוצרית בירושלים סביב כנסיית הקבר. הקיסר השתכנע ושלח כסף רב לשיפוץ החומה בחלק המקיף את הכנסייה, שבו התגוררו אז נוצרים רבים. בזכות כך קיבלו הנוצרים לידיהם את האזור כולו וכך התגבש הרובע הנוצרי. מאז ועד היום מהווה הרובע הנוצרי מוקד עלייה לרגל למיליוני צליינים נוצרים, הבאים לבקר בכנסיותיו ולהתארח באכסניות הרבות הפזורות בו.

תהלוכת צליינים ואנשי דת ברובע הנוצרי

הנוצרים מחולקים לבני עדות שונות: ישנם **קָתוֹלִים** שהגיעו בעיקר מאירופה ומדרום אמריקה והם היחידים הרואים באפיפיור את המנהיג; יש **אוֹרְתוֹדוֹקְסִים** שהם נוצרים מהמזרח התיכון ומרוסיה, המחולקים לקהילות ולכל קהילה מנהיג בארץ ממנה הגיעו; ויש גם **פְּרוֹטֶסְטָנְטִים** שהם נוצרים מודרניים שהגיעו בעיקר מאירופה ומארצות הברית. בני העדות השונות מתגוררים בחלקים נפרדים ברובע הנוצרי, חלקם במִתְחָמִים קטנים השייכים לכנסייה המרכזית שלהם בעיר, הנקראת הפַּטְרִיאָרְכִיָה. כך, למשל, ישנו מִתְחָם גדול בשם "הפַּטְרִיאָרְכִיָה הלטינית", שבו מתגוררים נוצרים קתולים.

לב הרובע הנוצרי, שהוא גם האתר החשוב ביותר בו, הוא כנסיית הקבר שבה על פי המסורת הנוצרית ישו נצלב ואף נקבר. הכנסייה מחולקת לאולמות תפילה הנקראות "קַפֵּלוֹת" וכל קַפֵּלָה שייכת לעדה נוצרית אחרת. הקהילה הגדולה ביותר ברובע הנוצרי היא הקהילה היוונית האורתודוקסית, המחזיקה במספר הקפלות הגדול ביותר בכנסיית הקבר. היוונים האורתודוקסים גם מחזיקים בשתי הקפלות החשובות ביותר בכנסייה - קפלת הצליבה וקפלת הקבר. הרובע הנוצרי מטופח ויפה ויש בו בתים, כנסיות, מנזרים, מוזיאונים וחנויות. ליד כנסיית הקבר, בלב הרובע, עומד שוק גדול בשם מוּרִיסְטָן. המוּרִיסְטָן בנוי סביב כיכר מרכזית

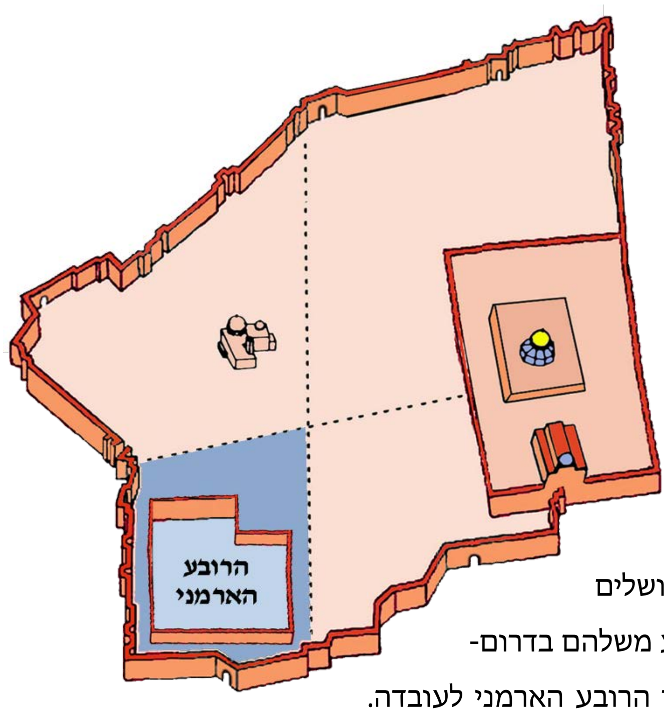
ובה מזרקה גדולה שאף פעם לא פועלת... רוב המוכרים בחנויות המוריסטן הם ערבים נוצרים המתגוררים ברובע הנוצרי. השוק ברובע הנוצרי, בניגוד לשוק ברובע המוסלמי, מיועד בעיקר לתיירים ולצַלְיָנִים ולכן מוכרים בו בעיקר מזכרות מארץ הקודש: בגדים, סנדלים, וחפצי דת נוצריים, כמו צלבים ותמונות של ישו. סביב המוּרִיסְטָן בנויות כנסיות רבות של בני העדות הנוצריות השונות.

המזרקה במוריסטן (צילם: מייק פיטליק)

הרובע הארמני

הרובע הארמני הוא הקטן שברובעי העיר העתיקה: גרים בו בסך הכל כ-800 איש על פני שטח קטן מאוד וייחודו בזה שהוא מתחם דתי, שבתוכו ובסביבתו גרים גם אנשים אחרים. הרובעים האחרים, בניגוד אליו, הם שכונות שבתוכן אתרים דתיים.

הארמנים הם עם עתיק שמקורו בארמניה השוכנת מצפון לטורקיה והם העם הראשון בעולם שהתנצר כולו כבר לפני 1,700 שנה. עד היום כל הארמנים הם נוצרים, דתיים או חילונים, כלומר הלאומיות והדת שלהם זהות, וזה מייחד אותם מרוב העמים בעולם.

הארמנים היו העדה הנוצרית הראשונה שהגיעה לירושלים כקהילה כבר לפני 1,600 שנה, ובשל כך זכו לבנות רובע משלהם בדרום-מערב העיר. אחרי רעידת האדמה של שנת 1033 הפך הרובע הארמני לעובדה. הַקָּתֶדְרָלָה של הארמנים בירושלים, כלומר הכנסייה החשובה ביותר שבה פועל הפַּטְרִיאָרְךְ (המנהיג הדתי הבכיר), היא כנסיית יעקב הקדוש השוכנת בלב הרובע הארמני. הכנסייה שנוסדה לפני מאות שנים הספיקה להיחרב, להשתפץ, להיחרב שוב ולהשתפץ שוב. בשנת 1720 נזקקה הכנסייה לשיפוץ גדול אך לארמנים לא היה כסף. הפַּטְרִיאָרְךְ גְּרֵיגוֹרְיוּס יצא אז לגייס תרומות בארמניה כששרשרת כבדה תלויה על צווארו והכריז כי לא יוריד אותה מעליו עד שיאסוף את כל הסכום הדרוש. המסע של גְּרֵיגוֹרְיוּס זכה להצלחה כבירה מעל המשוער ובכסף הרב הוא שיפץ את הכנסייה בפאר רב. הימים היו אז ימי מתח בין בני הדתות השונות בירושלים ובכסף שנותר לו החליט גְּרֵיגוֹרְיוּס לבנות חומה סביב לרובע הארמני, להגנה מפני התקפות. חומה זו מקיפה עד היום את הרובע ובה שלושה שערים, שדרכם מותר רק לתושבי הרובע ולאורחים מורשים להיכנס.

קתדרלת יעקב הקדוש

נקודה למחשבה

האם גם אצלנו, היהודים, הלאומיות והדת זהות כמו אצל הארמנים?

בעבר גרו ברובע הארמני כמרים ונזירים בלבד, אך לפני כמאתיים שנה החלו משפחות ארמניות להתיישב מסביב לחומתו. הן הקימו קהילה ופתחו גן ילדים, ואפילו מועדון. בהמשך הגיעו גם אמנים מארמניה, שפיתחו בירושלים את הקרמיקה הארמנית. זוהי עבודת פיסול, ציור, עיטור וצביעת אריחים וכלים, בעיקר בגווני כחול וירוק. עד היום אפשר למצוא סביב הרובע הארמני סדנאות וחנויות בהן מוכרים קרמיקה ארמנית מקורית.

מהפך גדול התחולל ברובע הארמני במלחמת העולם הראשונה בעקבות טבח הנקרא "רצח העם הארמני" (בארמנית: **Մեծ Եղեռն** - "מֵדְס יֵגֶרְן", כלומר "הפשע הגדול"). אירועים קשים אלה התחוללו בין השנים 1915-1923 שבמהלכם חיסלו הטורקים כמיליון וחצי ארמנים, שרפו את בתיהם והחריבו מאות כנסיות. הניצולים שהצליחו לברוח התפזרו בכל העולם וכ-20,000 מהם הגיעו לירושלים. הם נקלטו ברובע הארמני שממש עלה אז על גדותיו, עד שעברו לגור במקומות אחרים בארץ ובעולם. חלק מתושבי הרובע היום הם צאצאים של אותם ניצולים מהטבח הנורא. במוזאון "השואה הארמנית" שברובע הארמני מוצגים חפצים ותמונות קשות מאירועי הדמים ההם.

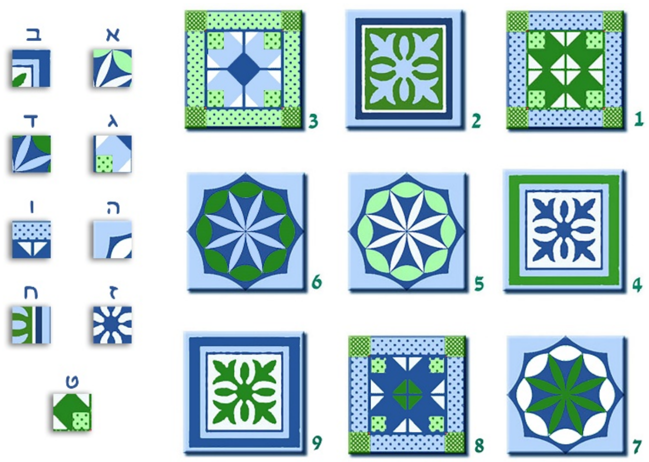
הידעת?

ההר המפורסם ביותר בארמניה הוא הר אֲרָרָט, הקשור לתיבת נוח: "וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי... עַל הָרֵי אֲרָרָט" (בראשית פרק ח'). כובע הנזירים הארמנים נועד להזכיר את צורת ההר

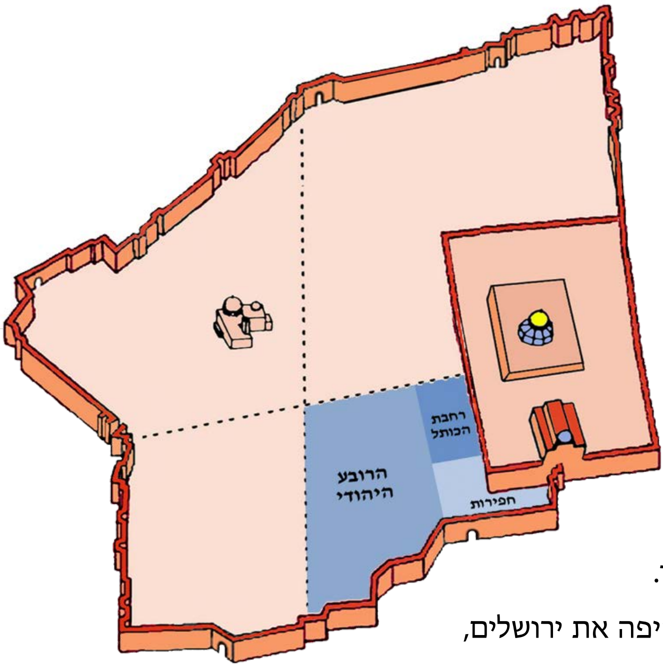

משימה - סדנת אריחים ארמניים

בימי שלטון המנדט הבריטי הובאו לירושלים שלוש משפחות אומנים מארמניה, כדי ללמד את הארמנים המקומיים את מלאכת הקרמיקה המסורתית. שלוש משפחות אלה, אוֹהָנֶסְיָאן, קָרְקַשְׁיָאן ובַּלְיָאן, התגוררו בירושלים במשך שנים רבות עד ששתי הראשונות עזבו ונותרה רק משפחת בַּלְיָאן, שלה עדיין כמה חנויות ברחבי העיר. בסדנת הקרמיקה של משפחת בַּלְיָאן נפלו כמה האריחים ונשברו. התאימו בין כל אריח ובין השבר המרכיב אותו.

הרובע היהודי

הרובע היהודי שוכן בדרום-מזרח העיר העתיקה וגרים בו כ-3,000 איש. רוב תושבי הרובע בימינו הם יהודים דתיים או חרדים שבחרו לגור בו בשל קרבתו לכותל ולמקומות הקדושים.

הנוכחות היהודית בירושלים השתנתה מאוד לאורך הדורות; בימי בית המקדש הראשון והשני התגוררו היהודים בכל רחבי העיר, אולם עם חורבן המקדש השני בשנת 70 לספירה, היהודים גורשו מהעיר ולא הורשו לחזור אליה במשך מאות שנים. בהמשך חזרו היהודים לירושלים ונדדו בה ממקום למקום עד שהשתקעו כנראה לבסוף בהר ציון, קרוב לקבר דוד המלך. ברעידת האדמה של שנת 1033 התמוטטה החומה שהקיפה את ירושלים, כולל הר ציון. ליהודים לא היה כסף לשפץ את החומה והם נאלצו לעבור לגור ברובע המוסלמי. אחרי כמאה שנה חזרו היהודים להר ציון ויש חוקרים הטוענים כי במאה ה-13 עקרו משם והתיישבו במרכז הרובע היהודי של ימינו. אחרים טוענים כי המעבר נעשה רק בשנת 1425, כלומר במאה ה-15, לאחר שגורשו מהר ציון בעקבות סכסוך מר עם הנוצרים סביב השאלה - למי שייך קבר דוד המלך? השלטון הטורקי קבע כי קבר דוד המלך שייך בכלל למוסלמים וגירש מהר ציון את היהודים ואת הנוצרים גם יחד. הקהילה היהודית נאלצה לחפש לעצמה מקום חדש לגור בו בירושלים, אך באותה עת כל שאר הרובעים כבר היו תפוסים על ידי בני הדתות האחרים, כך שליהודים נותרה רק פינה ריקה בדרום-מזרח העיר, לא רחוק מהכותל המערבי. על פי תיאוריה מחקרית זו, הרובע היהודי נוסד במקום שבו הוא נמצא היום רק לפני פחות מ-600 שנה בלבד, כלומר הוא הצעיר מבין הרובעים.

הרובע היהודי (צילם: בריאן סלואן)

במשך השנים גדל הרובע היהודי עד שהפך לצפוף ומלוכלך, והיה מוקד למחלות ולמגפות רבות. בשנת 1860, לפני כ-150 שנה, עלה הרובע היהודי על גדותיו והחל תהליך היציאה מהחומות, בו היהודים החלו לעזוב את העיר העתיקה ובנו שכונות חדשות מחוץ לחומות. הרובע התרוקן כמעט לגמרי מיושביו ונותרו בו לבסוף רק זקנים ועניים או אנשים דתיים מאוד שסירבו להתרחק מהכותל. מצבו של הרובע הידרדר, בתים עתיקים התמוטטו והוא הפך לשכונת עוני.

בערים רבות בעולם ניתן למצוא שכונה עתיקה שהיא "הרובע היהודי". לעתים זהו "הַגֶּטוֹ" שבו הוכרחו יהודים לגור בנפרד מהגויים, ולעתים אף לא הורשו לצאת ממנו.

המהפך הגדול בתולדות הרובע היהודי התחולל במלחמת העצמאות כאשר כבשה ירדן את העיר העתיקה וגירשה את תושבי הרובע היהודי. רק כעבור 19 שנה, ב-1967, שוחררה העיר העתיקה במלחמת ששת הימים והיהודים יכלו סוף סוף לחזור אליה. הרובע היהודי נמצא הרוס כמעט לגמרי וקשה היה להחליט מה לעשות בו - האם לחפור אותו ולהפוך אותו לגן ארכאולוגי? האם לשקם אותו ולהפוך אותו לשכונת מגורים? בסופו של דבר התקבלה ההחלטה לשלב בין השניים ולהפוך את הרובע היהודי לאזור מגורים שהוא גם אתר תיירות ועתיקות. כמעט עשרים שנה עברו עד שסיימו לחפור את הרובע ולבנות אותו מחדש. בעקבות כך הרובע היהודי הוא היום המשופץ מכל רובעי העיר העתיקה ופועלות בו מערכות ביוב, מים וחשמל מודרניות.

אתרים חשובים ברובע היהודי

צער ותדהמה היכו ביהודים ב-1967 כשראו את הרובע חרב והרוס. בתי הכנסת התגלו שרופים או מפוצצים ואלה שנשארו הפכו לאורוות חמורים. בתי המגורים נפגעו בזמן המלחמה ונהרסו כמעט כליל במשך השנים שבהן עמדו שוממים. מצד שני, החורבן הביא עמו הזדמנות נדירה - לבצע חפירות ארכאולוגיות נרחבות שכמותן לא ניתן לבצע בעיר העתיקה הצפופה באזורי מגורים. רשות העתיקות "הסתערה" על הרובע היהודי וחפרה אותו במשך כמעט 15 שנה והממצאים שהתגלו הדהימו את הארכאולוגים. עם תום החפירות החלה בניית הרובע היהודי החדש ורבות מהעתיקות שבו הפכו לאתרי תיירות. הנה כמה מהן:

הבית השרוף

ברובע היהודי התגלה מרתף בן אלפיים שנה שהיה חלק מ"העיר העליונה" בימי המקדש. המרתף התגלה שחור ומפויח משריפה ונראה כי נחרב כשהרומאים שרפו את ירושלים והמקדש.
על פיסת חרס במרתף נמצא השם **קַתְרוֹס** ואפשר שהבית היה שייך למשפחת כוהנים מפורסמת מימי המקדש, שזה היה שמה.

הַפַּרְוָר הַהֵרוֹדְיָאנִי

סמוך לבית השרוף התגלתה שכונה (פַּרְוָר) מימי המלך הורדוס, כלומר מימי בית המקדש השני. בשכונה התגלה שפע של פסיפסים יפהפיים, כלים, רהיטי אבן, מערכות מים ומקוואות המעידים על עושרם של הכוהנים שגרו בירושלים בימי המקדש ועל הקפדתם על דיני טומאה וטהרה.

הקארדו

הרומאים החריבו את ירושלים ואז בנו אותה מחדש כעיר רומית עם רחובות גדולים ובתי פאר. הרחוב הראשי בעיר נקרא בלטינית **קָארְדוֹ** שפירושו "לב" או "ראש", שכן הרחוב עבר בלב העיר והיה ראש לכל הרחובות. במרכז הרובע היהודי נראים עד היום שרידיו של הקארדו הזה, ובהם הריצוף המקורי ואף חלק מהחנויות.

בית כנסת הרמב"ן

בית הכנסת העתיק ביותר ברובע היהודי נקרא על שם רבי משה בן נחמן (רמב"ן) שביקר בירושלים בשנת 1267. זהו מבנה צר, ארוך, בעל חלונות מעטים ובתחתיתו בור מים גדול. נראה כי זהו בית הכנסת הראשון שנבנה ברובע היהודי, שנסגר ונפתח לסירוגין במשך הדורות, עד שנפתח שוב סופית ב-1967.

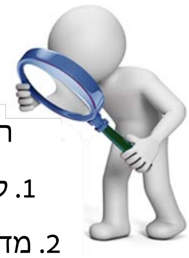
בתי הכנסת הספרדיים

בעקבות גירוש ספרד ב-1492 נדדו היהודים בעולם עד שהגיעו לירושלים, ולאחר כמאה שנה הקימו את בית כנסת ריב"ז על שם **רַבָּן יוחנן בן-זכאי**. בהמשך נבנו צמוד לבית כנסת זה עוד שלושה בתי כנסת, שהפכו יחד ל"ארבעת בתי הכנסת הספרדיים". הם חרבו עם נפילת הרובע במלחמה ב-1948 אך שופצו אחרי 1967.

בית כנסת החורבה

בשנת 1700 חידשה הקהילה של רבי יהודה החסיד בית כנסת עתיק, שנקרא לימים על שמו. ב-1720 נחרב בית הכנסת בידי בוניו הערבים, שכעסו כי שכר עבודתם לא שולם, ושמו הפך ל"חורבת רבי יהודה החסיד" או "החורבה". לימים הוחזר החוב ובית הכנסת שוקם אך נחרב שוב, עד שנבנה מחדש ב-2010.

בואו נחקור - אתרים ברובע היהודי

חפשו בוויקיפדיה ומצאו:

1. למה הייתה משפחת קתרוס ידועה לשמצה? -___________________________________
2. מדוע הפסיפסים בפַּרְוָר ההֵרוֹדְיָאנִי עשויים בדגמים גאומטריים בלבד? -____________________

____

3. בין אילו שני שערים נמתח הקארדו? ____
4. מדוע הזדרזו הארכאולוגים לפתוח מחדש את בית כנסת הרמב"ן כבר ב-1967? ________________

____

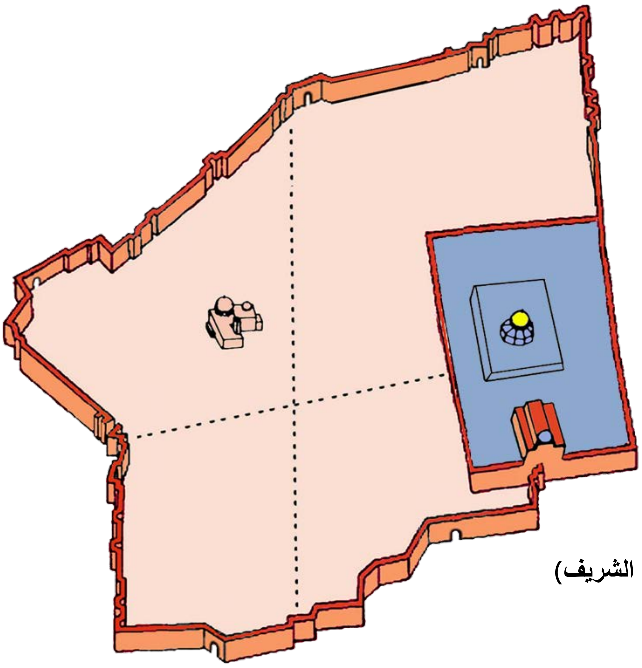
5. מהם שמותיהם של שלושת בתי הכנסת הספרדיים הצמודים לבית כנסת ריב"ז? ________________

____

6. המוסלמים שבנו את בית כנסת "החורבה" גירשו בזעמם את האשכנזים מירושלים עד להשבת החוב. כיצד הערימו עליהם האשכנזים והצליחו בכל זאת לגור בעיר? ______________________________

____

הר הבית

הר הבית, שנקרא גם "הר המוריה", הוא יחידה נפרדת בנוף העיר העתיקה ואינו שייך לאף אחד מהרובעים. הוא בנוי ממזרח לרובע היהודי והמוסלמי כמגרש שטוח בגודל של כמעט רבע מהעיר העתיקה.

מקור השם "הר הבית" הוא בספרי הנביאים בתנ"ך, שבהם מופיע כינוי זה בנבואת חורבן עצובה על העיר: **צִיּוֹן שָׂדֶה תֵחָרֵשׁ וִירוּשָׁלַיִם עִיִּים** (חורבות) **תִּהְיֶה וְהַר הַבַּיִת לְבָמוֹת יָעַר** (ירמיהו פרק כ"ו, פסוק י"ח). בנבואה זו צופה הנביא בצער כי ההר שעליו ניצב בית המקדש יהפוך ל"בָמוֹת יָעַר" כלומר לאתר פולחן לעבודה זרה. בערבית נקרא הר הבית בשם **אֵל-חָרַם אֵ-שַרִיף** (الحرم الشريف) שפירושו "המתחם המקודש".

הר הבית היום אינו דומה כלל למראהו הטוֹפּוֹגְרָפִי הטבעי בימי קדם וזאת בשל גלגולים רבים שעברו עליו במהלך הדורות. הראשון ששינה את פני הר המוריה היה שלמה המלך, אשר בנה עליו את בית המקדש הראשון לפני 3,000 שנה. בית מקדש זה התאים במידותיו להר הצנוע והיה קטן למדי. גם בית המקדש השני שנבנה על ידי שָבֵי ציון היה בגודל דומה, אולם המהפך הגורלי באמת במראהו של הר הבית התחולל כאשר שיפץ המלך הורדוס את בית המקדש השני לפני למעלה מ-2,000 שנה. הורדוס התעלם לגמרי מהטופוגרפיה הטבעית של ההר והגדיל את הרחבה שסביבו, עד ש"גלשה" מעבר גבולות הר המוריה כמגש רחב על פני קצות ההרים והגאיות המקיפים אותו. הוא העמיד כְּתָלִים, כלומר קירות תֶּמֶך ענקיים, סביב הרחבה הענקית ומילא את החללים שבין הכתלים בקשתות ובקמרונות שתמכו את רצפת הרחבה. המראה החדש שהתקבל, שהוא מראה הר הבית עד ימינו, הוא כשל קופסת נעליים הפוכה על פני הר המוריה. השינוי המהפכני יצר כניסות חדשות להר הבית: חלק מהמבקרים נכנסו דרך שערים אל החללים שמתחת לרחבה ומשם עלו במדרגות למעלה, וחלק עלו על גבי גשרים חיצוניים ישירות למפלס העליון.

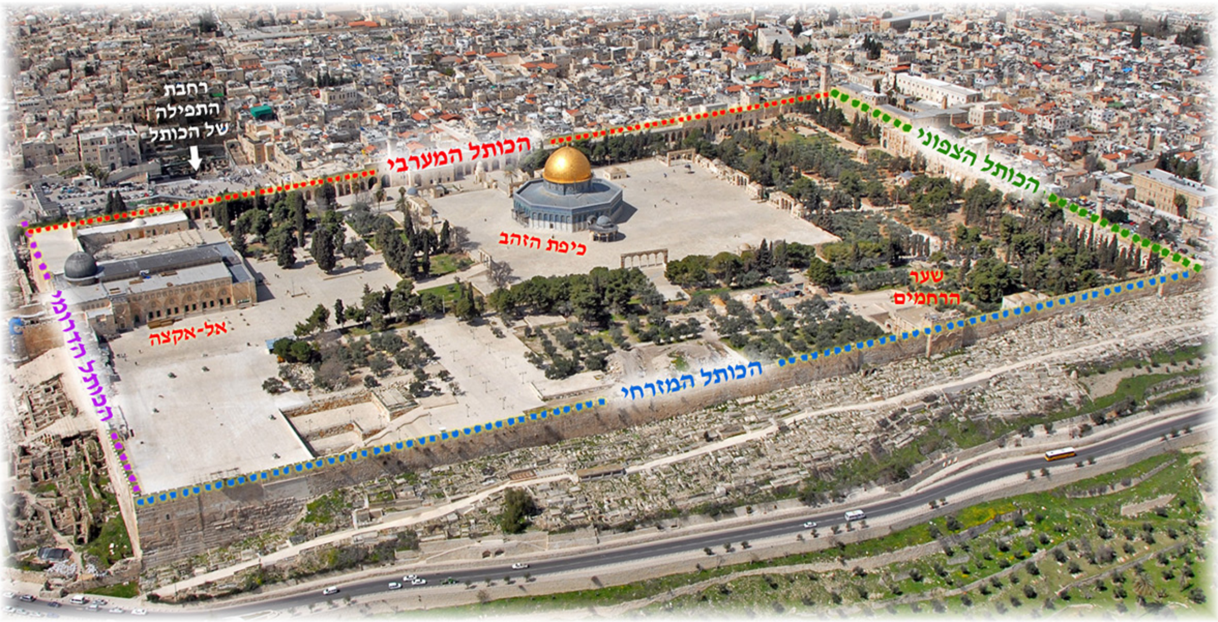

הקשתות והקמרונות בבטן הר הבית

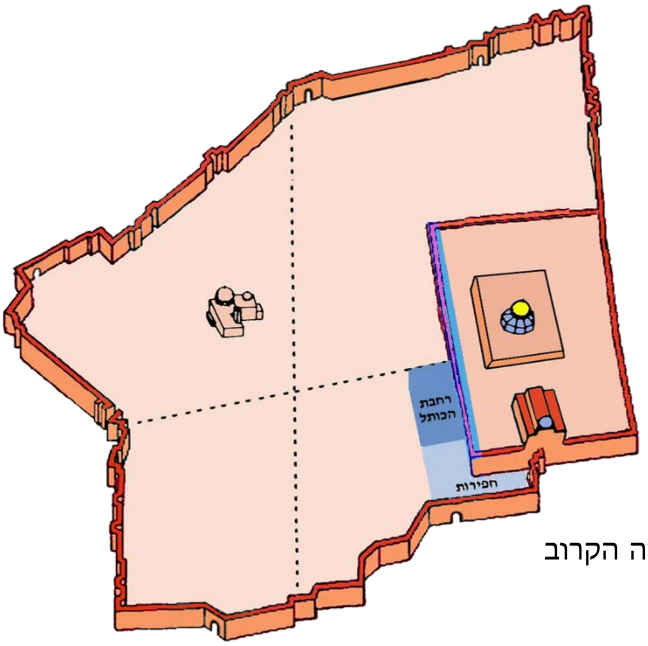

דגם של רחבת הר הבית בימי המקדש השני (צילם: ג'יימס אמרי)

בית המקדש המשופץ של הורדוס עמד על מכונו פחות ממאה שנים, שכן בשנת 70 לספירה עלו הרומאים על ירושלים, החריבו אותה ושרפו את בית המקדש. החיילים הרומאים פירקו את הנדבכים העליונים של כותלי הר הבית והשליכו את אבניהם למטה, עד שכתלי הר הבית הגיעו רק לכחצי מגובהם המקורי. ההר עמד הרוס למחצה במשך מאות שנים, עד שלפני 1,300 שנה כבשו המוסלמים את ירושלים, הכירו בה כעיר השלישית בקדושתה לאסלאם ושיקמו את הר הבית. הם השלימו את הכתלים ההרוסים עד לגובהם המקורי, בנו על פסגת ההר את כיפת הזהב והקימו בדרומו את מסגד אל-אָקְצָא. כך נראה המקום היום:

הכותל המערבי

הכותל המערבי הוא אחד מקירות התָמֶך שבנה הורדוס כדי לתמוך את רחבת הר הבית הענקית שבנה. כל הכתלים האחרים של הר הבית עדיין עומדים כמו הכותל המערבי, כפי שרואים בצילום כאן למעלה, ובכל זאת דווקא הוא נחשב במסורת היהודית לקדוש יותר, וזאת משלוש סיבות:

1. הרחבה שבנה הורדוס אינה סימטרית ולכן פסגת ההר הטבעי אינה בולטת דווקא באמצעו אלא קרוב יותר לכותל המערבי. מאחר שקודש הקודשים עמד על פסגת הר המוריה הרי שהכותל המערבי היה הקרוב אליו ביותר, ולכן הוא נחשב לקדוש מכל הכתלים.
2. במשך דורות לא הורשו היהודים לעלות להר הבית, והם יכלו רק לעמוד ולהתפלל מחוץ לכתליו. הכותל המערבי הוא הקרוב ביותר לרובע היהודי ולכן נאספו היהודים דווקא אליו. כך התקבעה קדושתו יותר מקדושתם של הכתלים האחרים.

3. מסורת יהודית עתיקה מצביעה על קדושה יתרה בכותל המערבי דווקא, כמובא בדברי חז"ל: **לְעוֹלָם אֵין הַשְּׁכִינָה זָזָה מִכֹּתֶל מַעֲרָבִי** (מדרש שמות רבה, פרשה ב'). חז"ל התכוונו לכותל המערבי של בית המקדש עצמו ולא של רחבת הר הבית, אבל לאחר שבית המקדש חרב ונעלם, המסורת "נדדה" לכותל המערבי של הר הבית המוכר לנו היום.

בואו נחקור - כותל האביונים

אמירת חז"ל שהשכינה (נוכחות האל) לא זזה מהכותל המערבי אינה קשורה למיקום הכותל במרחב אלא נובעת מאגדה יהודית עתיקה שעל פיה הכותל המערבי מיוחד מהכתלים האחרים, מפני שהוא היחיד שנבנה על ידי העניים והאביונים. קראו את האגדה וענו על השאלות:

כותל האביונים

מתוך ספר האגדה, ח"נ ביאליק וי"ח ורבניצקי

כשביקש שלמה המלך לבנות את בית המקדש, אמר לו אלוהים: "המקדש ייבנה על ידי כל עם ישראל." הפיל שלמה המלך גורל ופסק כי השרים יבנו את הכותל המזרחי; העשירים יבנו את הכותל הצפוני והדרומי; הלוויים יבנו את העמודים והקישוטים והכוהנים יבנו את ארון הברית ואת קודש הקודשים."

"ומה אתנו?" שאלו העניים. "אתם תבנו את הכותל המערבי," קבע המלך.

פנה כל העם לבנות את הר הבית. וכולם אספו כסף רב עבור חומרי בניין יקרים ופועלים מקצועיים.

רק העניים לא יכלו לשכור פועלים וגם לא לשלם על חומרי בניין יקרים. במו ידיהם וּבְזֵעַת אַפָּם חצבו אבנים כבדות, ובזה אחר זה סחבו אותן על גבם להר הבית.

כך עבדו במשך שנים ארוכות עד שהושלמה בניית הכותל המערבי, אשר היה למרבה הצער הפחות יפה מכולם, כולו גיבוב מלט ואבנים בכל גודל ללא סדר וללא צורה.

נעצבו העניים מאד.

אז ירד אלוהים לשכון בבית המקדש. נחה עינו הטובה על כותל העניים ומיד יצאה בת קול משמים ואמרה: "הכותל הזה שנבנה בְזֵעַת אַפָּם של העניים לא ייחרב אף פעם ושכינתי לא תזוז ממנו לעולם".

1. למה האגדה מדגישה את דרישת האל שהמקדש ייבנה על ידי כל העם? ________________________

____

2. מהי המשמעות בחלוקה לבנייה על פי גורל ולא בהחלטה של המלך? __________________________

____

3. למה סביר שהאל יעדיף כותל שהושקעה בו עבודה אישית קשה, על פני כתלים שהושקע בהם כסף?

____

____

4. למה לא הגיוני לקשור את האגדה הזאת לכותל המערבי של ימינו? ___________________________

____

5. למה בכל זאת חשוב לאנשים לספר את האגדה על הכותל? __________________________________

____

אורכו של הכותל המערבי מגיע לכמעט חצי קילומטר, אך כשעומדים ברחבת התפילה רואים רק חלק קטן ממנו. הסיבה לכך היא שבתי הרובע המוסלמי אשר הוקמו במהלך מאות השנים האחרונות, נבנו בצמוד אליו עד שהסתירו אותו כמעט לגמרי. אחרי מלחמת ששת הימים בשנת 1967 החליטה מדינת ישראל להרוס חלק מהבתים הסמוכים לרובע היהודי שנקראו "שכונת המוגרבים", כדי לפנות מקום לאלפי המבקרים שהחלו לנהור אל הכותל המערבי אחרי 19 שנות געגועים. כך נולדה רחבת התפילה של ימינו ליד הכותל. בהמשך נערכו חפירות ארכאולוגיות ליד הפינה הדרומית-מערבית של הר הבית, וכך נחשף קטע נוסף מהכותל המערבי. בצילום כאן רואים לאן "נעלם" הכותל המערבי: רובו מוסתר על ידי בתי הרובע המוסלמי; קטע קטן ממנו חשוף ברחבת התפילה, וקטע נוסף עומד מעל החפירות הארכאולוגיות.

כדי לחשוף את הכותל המערבי לכל אורכו, אך מבלי לפגוע בבתי הרובע המוסלמי, ערכה מדינת ישראל חפירה תת-קרקעית ארוכת שנים דרך מחילות וחללים מתחת לבתי הרובע המוסלמי, עד להשלמת המשימה. חללים אלה, הנקראים **מנהרות הכותל**, מאפשרים להכיר מקרוב את חלקי הכותל הנסתרים מרחבת התפילה ועד הפינה הצפונית-מערבית של הר הבית.

קטע מהכותל המערבי, בן 2,000 שנה

מעבר מוסלמי להר הבית בן 1,200 שנה

מסדרון של כנסייה צלבנית בת 900 שנה

הכותל המערבי נחשב לאתר התפילה היהודי העתיק והחשוב בעולם והוא מושך אליו גם לא מעט תיירים לא יהודים, שמכירים בחשיבותו. מנהג עתיק יומין נקשר לכותל והוא הטמנת פתק שרשומה בו תפילה קצרה בין אבניו. פעם בשנה אוסף רב הכותל את הפתקים ומעביר אותם לקבורה בבית הקברות היהודי בהר הזיתים.

חומות ירושלים

ציור מימי הביניים של חומות ירושלים ההרוסות

ירושלים, בדומה לערים עתיקות רבות, הייתה מוקפת חומה שנועדה להגן עליה מפני פשיטות שודדים ואויבים. במהלך אלפי שנות קיומה ידעה ירושלים חומות רבות שנבנו על ידי שליטיה השונים ונהרסה על ידי אחרים.

החומה האחרונה שנהרסה בירושלים נחרבה על ידי צַלָּאח אֵ-דִּין בשנת 1187, בעת שכבש את העיר מידי הצלבנים. צַלָּאח אֵ-דִּין היה נצר לשושלת אָיּוּבּ אשר בניה היו ידועים כפָּרָשִׁים מעולים והיטיבו להילחם על סוסים בשדה הפתוח. השושלת האָיוּבִּית זלזלה בנוצרים הצלבנים "המתחבאים כפחדנים מאחורי חומה" ובשל כך לא שיקם צַלָּאח אֵ-דִּין מעולם את חומות ירושלים ההרוסות.

העיר עמדה פְּרוּזָה ללא חומה לאורך ימי הביניים במשך קרוב ל-350 שנה. בשנים אלה הידרדר מאוד מעמדה והיא נחשבה אמנם לעיר קדושה, אך כבזו שקצת מסוכן לגור בה. סיפורים מסמרי שיער נפוצו בעולם כולו על שועלים וזאבים המסתובבים בסמטאות ירושלים בשעת לילה ועל שודדים שחומסים את התושבים.

הסכום שהשקיע הסולטן סולימאן בבניית חומת ירושלים היה שווה למִסים שנאספו במצרים כולה במשך שלוש שנים!

במאה ה-16 כבש הסולטאן סולימאן הטורקי את ארץ ישראל והחליט כי הגיע הזמן לכבד ולפאר את ירושלים בחומה חדשה. הפועלים ששכר לעבודה בנו קודם כל את החומה הצפונית, שכן ממערב, מדרום וממזרח הייתה ירושלים מוקפת בגאיות עמוקים שהגנו עליה באופן טבעי. בצד הצפוני, לעומת זאת, נפרס מישור רחב שקרץ לכל אויב שבא לכבוש את העיר עם סוסי מלחמה ותותחים. עם סיום בניית החומה הצפונית התפצלו הפועלים לשתי קבוצות: קבוצה אחת פנתה לבניית החומה המערבית והקבוצה השנייה פנתה לבניית החומה המזרחית. אנו יודעים שכך נמשכה העבודה, שכן בכל פעם שהבנאים השלימו את בנייתו של שער בחומה הם קבעו בראשו כתובת אבן בטורקית ועליה תאריך בניית השער. אם עוקבים אחרי התאריכים רואים ששער שכם בחומה הצפונית נבנה ראשון, בשנת 1538, בהמשך נבנו השערים המזרחיים והמערביים, ולבסוף בשנת 1542 נבנה שער ציון הדרומי.

התאריך על שער יפו - "חודש ג'מאודי הראשון, שנת 945 לספירה המוסלמית", כלומר בשנת 1539 לספירה

איך בנו את החומה כל כך מהר?

אורך החומה הטורקית הוא כמעט ארבעה קילומטרים וחצי; גובהה מגיע ברוב חלקיה לעשרה מטרים ויש בה עשרות מגדלי שמירה. טכנולוגית הבנייה לפני חמש מאות שנה הייתה פשוטה ללא טרקטורים או דחפורים וללא בטון, אך למרות זאת בניית החומה נמשכה רק ארבע שנים וחצי. כיצד אפוא הצליחו הבונים להקים אותה כל כך מהר? התשובה מורכבת מכמה סיבות:

בנייה על שרידי חומות עתיקות – ירושלים הייתה אמנם פְּרוּזָה במשך שנים רבות, אך בשטח נשארו לא מעט שרידים מחומותיה ההרוסות. הטורקים בנו את חומתם החדשה על חלקים אלה וכך חסכו עבודה בחציבת יסודות ובבניית נדבכים חדשים. השימוש בבסיס החומות הקדומות אילץ את הבונים להעביר את החומה החדשה לאורך תוואי החומות העתיקות, לפעמים בחכמה ולפעמים לא כל כך...

שימוש מִשְׁנִי - הטורקים פירקו מבנים ישנים בירושלים והשתמשו באבניהם בַּשֵּׁנִית בפעולה הנקראת "שימוש מִשְׁנִי". הם העדיפו מבני ציבור גדולים כמו כנסיות שמהן שדדו אבנים גדולות ועיטורי אבן לקישוט שערי החומה. **בתמונה:** שער האשפות מעוטר בקשת שנשדדה מכנסייה צלבנית ומעליה עיטור של פרח, שנשדד כנראה אף הוא מאותו מקום.

בניית חומה קצרה – בימי קדם הקיפו חומות ירושלים גם את עיר דוד ואת הר ציון, שהיו חלק בלתי נפרד מהעיר. הטורקים בחרו להשאיר אותם מחוץ לחומה על ידי בנייה על גבי תוואי חומות קצרות יותר וכך חסכו זמן ומשאבים. התמונה מציגה את הר ציון היום - מחוץ לעיר העתיקה, למרות שהחומה יכלה להמשיך באופן טבעי ולהקיף גם אותו. במקום זה החומה פונה פנימה ו"חותכת" את ההר החוצה.

בניית חומה דקה - יחסית לחומות אחרות בנות התקופה, חומת ירושלים הטורקית לא מאוד מרשימה... היא אמנם גבוהה, אבל עובייה מגיע בסך הכול לשני מטרים וחצי בלבד, לעומת חומות אחרות שנבנו בעובי של ארבעה מטרים לפחות. ייתכן שהסולטן בנה את החומה בעיקר לתחושת ביטחון ולהרתעה ולא ממש להגנה.

איך הגנו על החומה?

שיניות חומה

החומה נבנתה עם שיניות עליונות שנועדו להגן על החיילים העומדים עליה, כך שיוכלו להסתתר ביניהן מפני האויב.

מגדלי שמירה

לאורך החומה נבנו מגדלים בולטים. הם נועדו לתת לשומרי העיר זווית טובה יותר לירות על האויב, אם ניסה לטפס על החומה.

חפיר

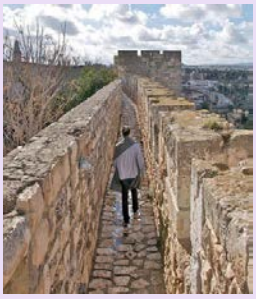
מול החומה הצפונית הותקן חפיר. חפירים בעולם מולאו לרוב במים, אך בארץ היו רוב החפירים יבשים בשל מחסור במים.

מרפסת הגנה

מרפסות קטנות ללא רצפה הותקנו במגדלי השמירה ומעל השערים, ודרכן יכלו השומרים לשפוך שמן ומים רותחים על האויב.

שביל חומה

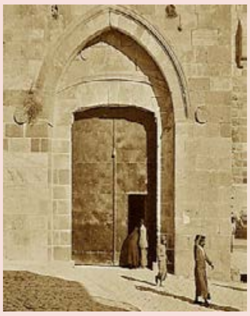
בראש החומה עבר שביל לחיילים שאפשֵר להם לנוע ולוודא שאויב לא מנסה לפגוע בחומה, או להסתנן פנימה אל העיר.

חרכי יֶרִי

בשיניות החומה נפתחו חלונות צרים, מהם עקבו החיילים אחר האויב, שלא יכול היה לראות אותם, או לירות עליהם.

שערים מאובטחים

נקודת התורְפָּה בכל חומה היא השער, ולכן השערים אובטחו היטב בדלתות כבדות, במנעול משוכלל, בבית שער מוגן ועוד.

גשר מתרומם

כדי להיכנס לעיר מוקפת בחפיר, צריך גשר שאותו ניתן להרים בעת התקפה. זהו אמצעי ההגנה היחיד שלא קיים בחומת ירושלים, אלא רק במגדל דוד.

משימה

נכון או לא נכון בחומות ירושלים

לפניכם 22 משפטים הערוכים לפי סדר א"ב. קראו את המידע על חומות ירושלים המופיע בפרק זה וסמנו אילו משפטים נכונים ואילו לא. השחירו בטבלה רק את המשבצות של אותיות **המשפטים הנכונים**. אם תפתרו נכונה, יתקבל בטבלה דבר הקשור בחומות העיר.

סרקו את הברקוד והצטרפו לסיור על חומות ירושלים

א. צַלָאח אֶ-דִּין בנה את החומה הכי ארוכה בעיר.

ב. שימוש מִשְׁנִי הוא צורת הגנה על החומות.

ג. חרכי יֵרִי הם חלונות צרים בחומה.

ד. בימי קדם היה גשר מתרומם בשער שכם.

ה. פירוש המילה "פְּרוּזָה" הוא "ללא חומה".

ו. החומה הטורקית החלה להיבנות מדרום.

ז. החפיר שימש לשפיכת שמן רותח על האויב.

ח. החומה נבנתה במשך ארבע שנים וחצי.

ט. גובה החומה הוא בערך עשרה מטרים.

י. נקודת התוּרְפָּה בכל חומה היא השער.

כ. מגדלי השמירה נועדו לחסום את סוסי האויב.

ל. הר ציון נמצא בין חומות העיר העתיקה.

מ. "החומה השלישית" נבנתה על ידי אגריפס.

נ. עיטור האבן על שער האשפות נשדד ממסגד.

ס. החומה של אֵאוּדוֹקְיָה נחרבה על ידי הצלבנים.

ע. האחיין של צַלָאח אֶ-דִּין הרס את המגדלים שבנה.

פ. ג'מאודי הוא אחד מחודשי לוח השנה המוסלמי.

צ. צַלָאח אֶ-דִּין היה נצר לשושלת צלבנית.

ק. רוב החפירים בארץ יבשים בשל מחסור במים.

ר. סַנְחֵרִיב מלך אַשּׁוּר הצליח לכבוש את ירושלים.

ש. החומה הטורקית נבנתה במאה ה-16.

ת. שער שכם הוא הראשון שנבנה מכל השערים.

א	ק	מ	ה	כ	ט	פ	ח	ו	ה	ק	ג	ס	פ	ד
ל	ג	ר	ח	ס	י	נ	ז	ר	ל	ד	ה	ב	ט	נ
צ	ג	ק	ט	א	מ	ת	ע	ב	ש	מ	י	כ	ג	ב
ד	ת	ב	ש	ז	ת	ו	א	ל	מ	נ	ז	ר	ע	ז
ז	ש	ע	י	צ	פ	ח	ק	ד	פ	ת	ט	ס	ק	צ
ס	ב	נ	צ	כ	ל	ב	ר	א	צ	כ	ר	א	נ	ו
ו	ה	פ	ח	ו	מ	צ	ג	ז	ש	ת	ה	ל	ח	ל
ל	ט	א	ד	ז	ת	ד	ת	ס	ו	ד	ש	ר	י	ד
כ	מ	י	ק	צ	ה	ג	ע	נ	ש	ח	ע	ו	ג	ס
א	צ	ר	ט	ו	מ	ל	ו	ר	י	ס	א	נ	מ	ב
נ	ה	ע	מ	ס	ה	צ	כ	ד	ח	ק	ט	צ	פ	ז

המושג שהתקבל: ______ **הקשר שלו לחומה:** ______

שערי ירושלים

לאורך חומת ירושלים הטורקית פזורים שמונה שערים; שלושה בחומה הצפונית, שניים בחומה המזרחית, שניים בחומה הדרומית ורק אחד במערב. כשהסולטן סולימאן בנה את החומה לפני כ-500 שנה היו בה רק שבעה שערים. אחד מהם, שער הרחמים, הוא שער עתיק בקיר הר הבית אשר שולב על ידי הטורקים בחומת העיר החדשה, כלומר הטורקים בנו בפועל רק שישה שערים. רק כעבור 250 שנה, כשירושלים גדולה ושכונות החלו להיבנות סביבה, פתחו הטורקים שער נוסף, וקראו לו בשם המתבקש: "השער החדש".

בואו נחקור - שערי ירושלים

התבוננו במפת ירושלים העתיקה המציגה את חומתה ואת שעריה, ומצאו:

1. אילו שני שערים מובילים ליותר מרובע אחד? – ____________________ ו- ____________________
2. לאיזה רובע נבנו הכי הרבה שערים? - ____
3. איזה רובע זכה רק לשער אחד? - ____
4. האם ריבוי שערים לרובע זה טוב או אולי דווקא להיפך - הופך אותו לפגיע? - ________________________

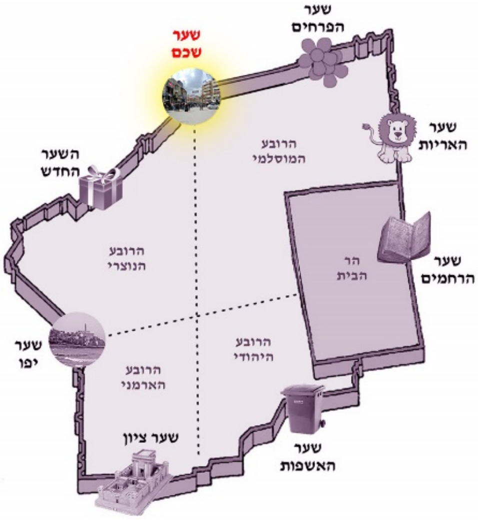
____

5. האם יש קשר בין שמות השערים ובין הרובעים שאליהם הם מובילים? אם כן, מהו? - ________________

____

6. דרך איזה שער נכנסתם פעם לעיר העתיקה? - ____
7. איזה שער הייתם רוצים להכיר מקרוב? - ____
8. איזה שם של שער הכי מסקרן אתכם? - ____

שער שכם

שער שכם שוכן בחומה הצפונית של העיר העתיקה והוא הגדול והמפואר ביותר מכל שערי ירושלים. במשך מאות שנים הוא היה השער המרכזי והשימושי מכל השערים, מפני שרוב האנשים הגיעו אז לירושלים מצפון דרך מישור נוח למעבר. בשל כך קבעו הרומאים שליטי הארץ לפני אלפיים שנה כי בשער שכם תעמוד "אבן המִיל הראשונה", כלומר העמוד הראשון שממנו יימדדו המרחקים המדויקים בין ירושלים לערים אחרות. שיטת מדידה זו החזיקה מעמד במשך מאות שנים!

שער שכם נקרא על שם העיר שכם שאליה מובילה הדרך היוצאת ממנו. אחרי שכם ממשיכה הדרך עוד צפונה לדמשק שבסוריה, ולכן נקרא השער באנגלית בשם **שער דמשק**. השם הערבי של השער הוא **בָּאבּ אל עמוּד** שפירושו "שער העמוד". שם עתיק זה השתמר מהימים שבהם ניצב בשער שכם העמוד שסימן את אבן המיל הראשונה. הרומאים העמידו בראש העמוד פסל של המַצְבִּיא הרומי אַדְרִיאָנוּס.

שלט ובו שלושת שמות

בואו נחקור - העמוד בשער שכם ו"קילומטר אפס"

שיטת מדידת מרחקים על ידי סימונם באבני דרך ("אבני מיל") עדיין נפוצה במקומות רבים בעולם. עם תחילת השימוש בשיטה המֶטְרִית זכתה "אבן המיל הראשונה" ברוב העולם לכינוי "קילומטר אפס". עיינו בערך "קילומטר אפס" בוויקיפדיה, ובעיקר בפִסקה על ירושלים, ומצאו:

1. איפה עומדת בדרך כלל אבן "קילומטר אפס"? – א. ____________________ ב. ____________________
2. באיזו מפת פסיפס עתיקה אפשר ממש לראות את העמוד בשער שכם? - _________________________
3. להיכן הועתק "קילומטר אפס" של ירושלים בראשית המאה ה-20? - ____________________________
4. איפה בעולם נמצאת אבן המיל הראשונה הנקראת בשם "אבן דרך הזהב"? - ______________________
5. באיזה רחוב בלונדון נמצאת עד היום אבן המיל הראשונה מימי הרומאים? - ______________________
6. ממה עשויה אבן המיל הראשונה בוושינגטון? - ____
7. איך נראית אבן "קילומטר אפס" של מונטווידאו? – ____
8. למה משמשות שתי נקודות האפס השונות בטוקיו? – ____

אפשר לבקר בשער שכם הרומי העתיק, הקבור מתחת לשער שכם של ימינו. חפשו באינטרנט את המילים "הכיכר הרומית" ותמצאו הוראות כניסה לאתר

שער שכם הוא השמור והמאובטח ביותר מכל שערי העיר העתיקה. כמו לשערים האחרים, יש לו "בית שער" שבו ישבו שומרים חמושים ובדקו את הנכנסים העירה, כדי להבטיח שהם לא אויבים, אך בית השער של שער שכם הוא הגדול והמשוכלל מכל בתי השער של השערים האחרים: כדי להיכנס אל העיר יש להיכנס לתוכו, לפנות שמאלה, לפנות ימינה ורק אז אפשר להיכנס אל העיר עצמה. בשערים האחרים יש רק פנייה אחת, ימינה או שמאלה. זהו גם השער המקושט והמעוטר ביותר בכל החומה ועליו תבליטי אבן מסוגננים ומרפסות פינה יפות. על ראש החומה ניצבים מֶרְלוֹנִים שהם עמודונים יפים המדגישים את חשיבותו של השער. בשל מעמדו ויופיו של שער שכם, הוא הונצח במהלך הדורות על ידי צלמים וציירים רבים ובזכות כך יש לנו תיעוד נדיר של התפתחותו והתפתחות סביבתו במהלך הדורות. הנה שלוש דוגמאות:

הכניסה לשער שכם עוברת על גשר עקב חפירות ארכאולוגיות

שער שכם בשנת 1861

השער נבנה בתוך גיא ובתמונה זו ניתן לראות את ההתרוממות הטבעית של הקרקע משני צדיו. המרחב ריק לגמרי חוץ מכמה הולכי רגל שנעמדו להצטלם.

שער שכם בשנת 1904

רחבת השער החיצונית מפותחת יותר. מימין לשער הקימה משפחת וַלֵירוֹ היהודית מבנה חנויות, ומשני צדי השער הותקנו פינות ישיבה עבור העוברים והשבים.

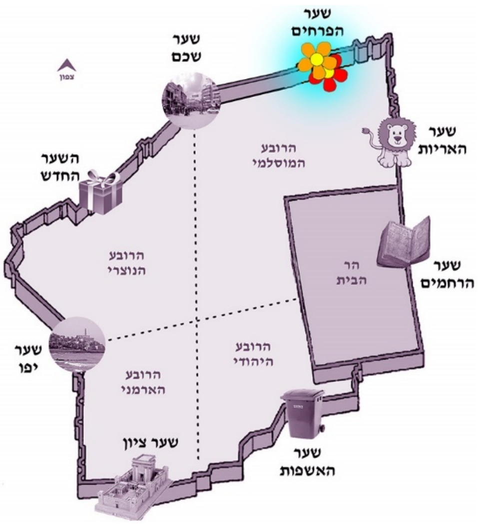

שער שכם בשנת 1936

החנויות של וַלֵירוֹ הפכו למבנה ארוך ומודרני ומול השער חונה שורת מוניות ארוכה. עצים צמחו בינתיים משני צדי השער והשער החל לקבל פנים חדשות.

שער הפרחים

שער הפרחים הוא שער קטן בחומה הצפונית של ירושלים, והוא הקרוב ביותר לפינה הצפונית-מזרחית של החומה. רבים טועים לחשוב שהשער זכה לשמו היפה בשל עיטורי הפרחים העשויים אבן שבחזיתו, אולם כל שערי העיר העתיקה מעוטרים בתבליטי פרחים. אם כן, מדוע זכה דווקא שער הפרחים להיקרא בשם זה? התשובה היא שהשם 'שער הפרחים' הוא טעות.

מול שער הפרחים עומדת גבעה ועליה בית קברות מוסלמי עתיק הנקרא "א-סַאְהִרָה". הערבים המקומיים קראו לשער על שם בית הקברות בשם **בָּאבּ א-סַאְהִרָה**, כלומר "שער בית הקברות א-סַאְהִרָה", אך מבקרים שלא הכירו את בית הקברות תהו על פשר השם המוזר וחשבו שהכוונה היא **בָּאבּ א-זַאְהִרָה**, כלומר "שער הפרחים". הבלבול השתרש כל כך חזק עד כי לשכונה הערבית שנבנתה לימים מחוץ לחומות מול שער הפרחים קראו שכונת בָּאבּ א-זַאְהִרָה, כלומר "שכונת שער הפרחים". שם השער השגוי התגלגל לעברית וגם אנחנו משתמשים בו.

שער הפרחים (צילם: סרגנלי)

השם הלועזי של השער הנפוץ ברוב השפות בעולם הוא **שער הורדוס**, אבל גם הוא שגוי... מקורו בטענה לא נכונה, על פיה בימי קדם שכן ארמון המלך הורדוס בקרבת השער. היום אנחנו יודעים שהארמון שכן דווקא קרוב לשער יפו, אבל השם השגוי כבר השתרש.

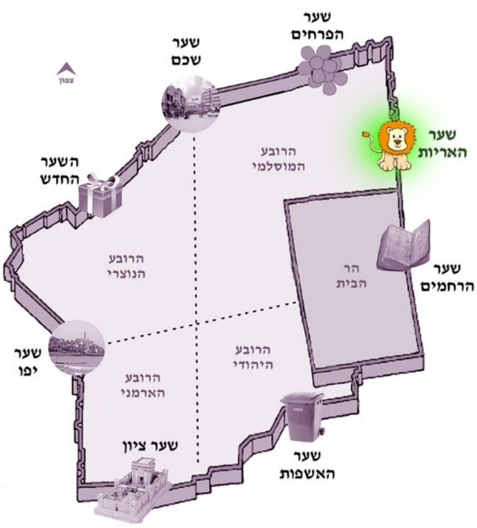
שער הפרחים הוא אחד השערים הקטנים בחומת העיר העתיקה והוא מוביל אל הרובע המוסלמי. פעם היו נכנסים אל תוך בית השער שלו מהצד דרך פִּשְׁפָּשׁ נמוך, פונים בבית השער שמאלה ונכנסים אל העיר, כמו בשער יפו. הפִּשְׁפָּשׁ הזה נראה בתמונת השער משנת 1910 מתחת למדרגות הברזל בחומה. אחרי שהירושלמים יצאו מהחומות והתיישבו על הגבעות שסביבה, פסקה החומה מלשמש להגנה ואז נפרץ הפתח בחזית השער, אשר נועד למעבר מהיר יותר פנימה. הפִּשְׁפָּשׁ הצדדי נסגר מזמן והכניסה היום לעיר העתיקה דרך שער הפרחים היא דרך הפתח החדש בלבד.

שער הפרחים ב-1910, כשעוד אפשר היה להיכנס דרך הפִּשְׁפָּשׁ

שער הפרחים מעוטר בתבליטי אבן עגולים, ובראש השער רק עיטור של פרח אחד. בחלק הפנימי של השער, הפונה אל תוך העיר, ישנם עיטורי פרחים נוספים, ובהם גם דגמים הנדסיים כמו משושים, כוכבים ואפילו מגני דוד.

שער האריות

שער האריות הוא השער היחיד שדרכו אפשר להיכנס אל העיר העתיקה ממזרח. השער המזרחי הנוסף – שער הרחמים – נמצא בהר הבית והוא, כזכור, חתום ונעול.

ארבעה תבליטי אבן בצורת אריות מקשטים את חזית השער, שניים מימין ושניים משמאל, והשער נקרא על שמם. אריות אלה לא הוכנו במיוחד עבור חומת ירושלים אלא נלקחו ממקום אחר ושולבו בחומה הטורקית בשימוש מִשְׁנִי. חוקרים שניסו להתחקות אחר מקור האריות שבשער מצאו כי הם הגיעו מחָ'אן (מלון דרכים) מפואר שנבנה על ידי הסולטן המַמְלוּכִּי בָּיְבַּרְס בקרבת מקום ופורק על ידי בַּנַּאֵי החומה הטורקים. בָּיְבַּרְס, שהגיע מאזור מונגוליה, שלט בירושלים כ-300 שנה לפני הטורקים ופירוש שמו בשפה המונגולית הוא "ברדלס". ברחבי הארץ פזורים תבליטי אבן נוספים שנעשו עבורו וכולם נראים כמו אלה שבשער האריות. מכאן הסיקו החוקרים כי האריות שבשער כלל אינם אריות אלא ברדלסים... כל זה לא הפריע לירושלמים שלא ראו ברדלס מימיהם, לכנות את השער בשם "שער האריות" ואף לרקוח מהם אגדה עממית נפלאה:

האגדה הירושלמית מספרת כי יום אחד שם הסולטן סולימאן לב לכך שתושבי ירושלים זוכים להקלות מס ולכן משלמים פחות מאחרים. גמלה ההחלטה בלבו לבטל את ההקלות ולהכריח את הירושלמים לשלם מסים בדיוק כמו כולם. באותו לילה, כאשר היה הסולטן שקוע בשינה עמוקה, נגלו לו בחלומו ארבעה אריות ענק שהתנפלו עליו וכמעט קרעו אותו לגזרים. הוא התעורר מבוהל ושטוף זעה אך החלום חזר שוב ושוב. הסולטן הנפחד הבין שזהו לא סתם חלום ולאחר שהתייעץ עם חכמי החצר וסיפר להם על הרהורי לבו, קבעו החכמים שהאל כועס עליו כי ביקש לפגוע בתושבי ירושלים. כדי לפצות אותם, יעצו לו חכמיו, עליו לבנות עבורם חומה, שכן ירושלים עומדת פְּרוּזָה כבר 300 שנה. הסולטן הזדרז לבנות את חומת ירושלים, ולזכר החלום קבע ארבעה אריות באחד משעריה.

שער האריות 2016 (צילם: פונטיפיקייק)

חוץ מהברדלסים, מעוטר שער האריות בתבליטי אבן נוספים שנלקחו מהחָ'אן של בָּיְבַּרְס. בראש השער, למשל, ניצבת מרפסת הגנה ומשני צדיה חלונות אטומים בעלי קשת יפה. חלונות אלה שימשו פעם כחלונות אמתיים בחָ'אן וגם הם הגיעו לבסוף לשער האריות.

המעבר דרך שער האריות היה פעם אל תוך בית שער ואז פנו שמאלה כדי להיכנס אל תוך העיר. בתחילת המאה ה-20 נפרץ הקיר הפנימי של בית השער והכניסה מאז היא בקו ישר אל תוך העיר כמו שרואים בתמונות כאן, שצולמו במרחק של עשר שנים זו מזו:

שער האריות לפני פריצת הקיר הפנימי, 1894

השער אחרי הפריצה, 1914

שער האריות לא נחשב אף פעם לשער מרכזי או חשוב לירושלים, אך הוא זכה למקום של כבוד בתולדות עם ישראל כאשר במלחמת ששת הימים, בשנת 1967, פרצו דרכו הצנחנים אל העיר העתיקה ושחררו את הכותל ואת המקומות הקדושים.

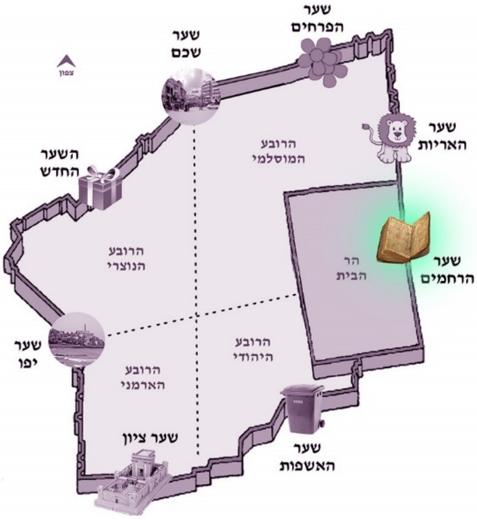

משימה - שמות שער האריות

שער האריות הוא השער שזכה להכי הרבה שמות בשפות ובתרבויות השונות.
עיינו בוויקיפדיה בערך על שער האריות ומצאו עוד משמות השער:

על שם בריכות	על שם אישה	על שם עיר
____________	____________	____________
בשל כיוונו	**על שם עמק**	**שם נוצרי**
____________	____________	____________

שער הרחמים

שער הרחמים נמצא בכותל המזרחי של הר הבית והוא השער העתיק ביותר בחומת ירושלים. חלקו הקדום נבנה כנראה כבר בימי בית המקדש השני והשער כולו שופץ על ידי המוסלמים לפני כ-1,400 שנה. מראה השער שונה לגמרי משאר שערי ירושלים: הוא השער היחיד שלו שני פתחים תאומים במקום פתח אחד, אשר מעוטרים בקשתות מסוגננות ובכותרות אבן. בראש השער יש שתי מסגרות ריקות ועיטורים עגולים בגדלים שונים. בית השער של שער הרחמים הוא הגדול והמפואר מכל בתי השער בחומה; זהו אולם גדול שתקרתו מורכבת משֵׁש כיפות הנשענות על עמודי שיש יפהפיים.

שער הרחמים ובית הקברות במאה ה-19

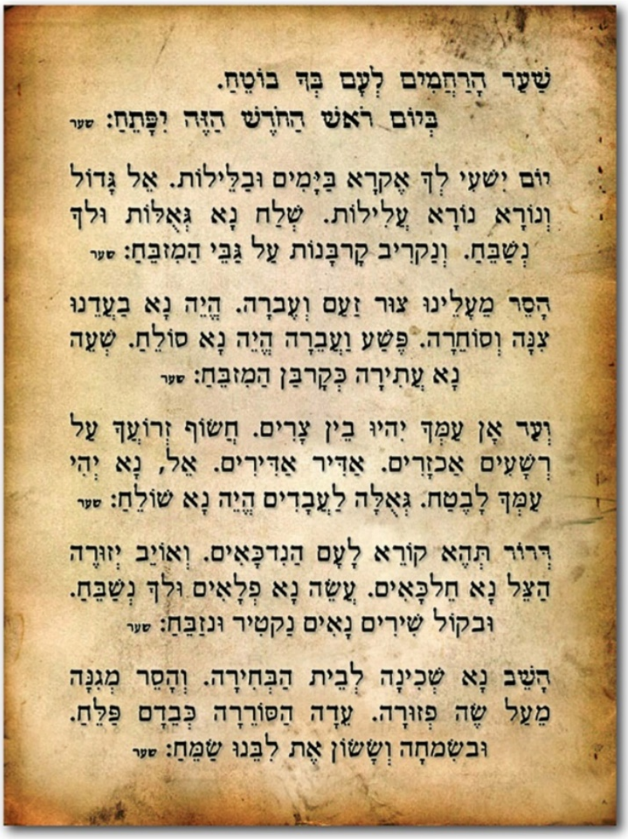
במשך מאות שנים שימש שער הרחמים למעבר תהלוכות נוצריות מהכנסיות החשובות בהר הזיתים לכנסיית הקבר שבעיר העתיקה. כאשר כבש צַלָּאח אֶ-דִּין את ירושלים לפני כ-800 שנה הוא הורה לאטום את השער בקיר אבנים כדי למנוע את מעבר התהלוכות, והשער נותר חתום וסגור עד עצם היום הזה. פעולה זו עוררה תדהמה וצער לא רק בקרב הנוצרים, אלא גם בקרב היהודים בשל מסורת עתיקה שעל פיה בעת הגאולה יבוא המשיח לירושלים וייכנס דרך השער כדי לבנות את בית המקדש על הר הבית. מסורת זו היא שהעניקה לשער את השם "שער הרחמים", מתוך האמונה כי המשיח יבוא רק כאשר מידת הרחמים תגבר על מידת הדין.

לאחר נעילת השער ננטש האזור שמחוץ לשער הרחמים עד שהפך לבסוף לבית קברות מוסלמי, הקיים במקום עד עצם היום הזה. היהודים ראו בכך פגיעה נוספת במסורתם, שכן הם סברו כי בית הקברות נועד למנוע את מעבר המשיח לירושלים. טענה זו מתבססת על ההנחה כי המשיח הוא כֹּהֵן ולכֹּהֲנִים אסור לעבור בבית קברות כדי שהמתים לא יטמאו אותו. זוהי טענה מופרכת שכן המשיח יהיה "בן דוד", כלומר משבט יהודה ולא יכול להיות כהן, שחייב להיות בן שבט לוי. המוסלמים לא התכוונו לחסום את המשיח, אלא רק רצו לקבור את מתיהם ליד השער, המסמל גם בעיניהם את רחמי האל.

פנים שער הרחמים ב-1878 (צייר: הוּבֶּרְט קְלֶרְגֶט)

שער הרחמים הוא השער היחיד בחומת ירושלים בעל משמעות עמוקה במסורת היהודית. הוא מסמל את כל הדברים "התקועים" והחסומים בעמנו או בעצמנו, אשר מחכים כבר להיפתח ולהשתחרר ולהגיע "לגאולה". עבור אנשים רבים

בעולם מסמל שער הרחמים את התקווה שיום אחד הגאולה תבוא והם יזכו להגשים את חלומותיהם. שני מאפיינים הפכו שער הרחמים לסמל הזה: הסיבה הראשונה היא ששער אמור להיות פתוח ולאפשר לכולם לעבור בו, אך שער הרחמים נעול; הסיבה השנייה היא ששער הרחמים מוביל ישירות להר הבית, כלומר אל המקום החשוב והקדוש ביותר, אל "לב" העולם. לכן כשהוא ייפתח יגיעו כולם אל בסיס קיומם ואל מקור האמת.

שַׁעַר הָרַחֲמִים לְעָם בְּךָ בּוֹטֵחַ.
בְּיוֹם רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה יִפָּתֵחַ: שער

יוֹם יִשְׁעִי לְךָ אֶקְרָא בַּיָּמִים וּבַלֵּילוֹת. אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא נוֹרָא עֲלִילוֹת. שְׁלַח נָא גְּאֻלּוֹת וּלְךָ נְשַׁבֵּחַ. וְנַקְרִיב קָרְבָּנוֹת עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ: שער

הָסֵר מֵעָלֵינוּ צוּר זַעַם וְעֶבְרָה. הֱיֵה נָא בַּעֲדֵנוּ צִנָּה וְסוֹחֵרָה. פֶּשַׁע וַעֲבֵרָה הֱיֵה נָא סוֹלֵחַ. שְׁעֵה נָא עֲתִירָה כְּקָרְבַּן הַמִּזְבֵּחַ: שער

וְעַד אָן עַמְּךָ יִהְיוּ בֵּין צָרִים. חֲשׂוֹף זְרוֹעֲךָ עַל רְשָׁעִים אַכְזָרִים. אַדִּיר אַדִּירִים. אֵל, נָא יְהִי עַמְּךָ לָבֶטַח. גְּאֻלָּה לַעֲבָדִים הֱיֵה נָא שׁוֹלֵחַ: שער

דְּרוֹר תְּהֵא קוֹרֵא לָעָם הַנִּדְכָּאִים. וְאוֹיֵב יְזוֹרֶה הַצֵּל נָא חֵלְכָּאִים. עֲשֵׂה נָא פְלָאִים וּלְךָ נְשַׁבֵּחַ. וּבְקוֹל שִׁירִים נָאִים נַקְטִיר וּנְזַבֵּחַ: שער

הָשֵׁב נָא שְׁכִינָה לְבֵית הַבְּחִירָה. וְהָסֵר מְגִנָּה מֵעַל שֶׂה פְזוּרָה. עֵדָה הַסּוֹרֵרָה כְּבֵדָם פַּלֵּחַ. וּבְשִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן אֶת לִבֵּנוּ שַׂמֵּחַ: שער

פיוט לראש חודש במסורת עירק ותימן. מחבר לא ידוע

סמליותו של שער הרחמים נפוצה בתרבות היהודית, כפי שניתן לראות למשל בפיוט המופיע כאן, שהוא חלק מתפילת ראש חודש בעדות עירק ותימן. ראש חודש הוא יום שמחה הנחגג בתחילת כל חודש עברי כשהירח מתחיל לגדול, וכולל תפילות ומנהגים מיוחדים. בקהילות שבהן אומרים את הפיוט רואים בהתחדשות הירח בכל חודש תקווה לישועה ולגאולה ומבקשים מהאל שיפתח ביום החגיגי הזה את שער הרחמים ויביא את הגאולה.

בואו נחקור - הפיוט "שער הרחמים"

סרקו את הברקוד והאזינו ללחן הפיוט "שער הרחמים"

מפתח מילים קשות:

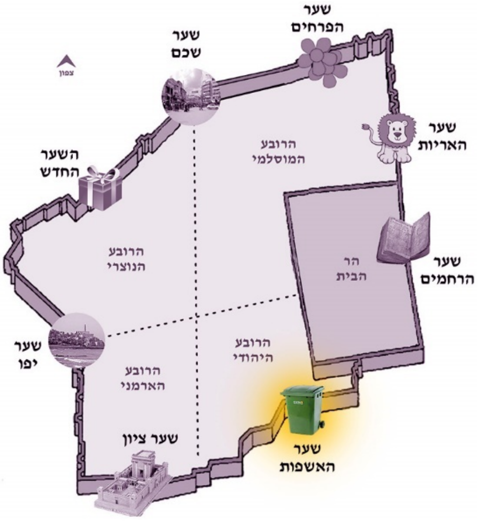
צוּר – כינוי לאל; **עֶבְרָה** – כעס; **צִנָּה וְסוֹחֵרָה** –הגנה;
שְׁעֵה – הקשב לתחינה; **אָן** – מתי; **יְזוֹרֶה** – יפוזר;
חֵלְכָּאִים – מסכנים; **נַקְטִיר** – נקריב קטורת;
שְׁכִינָה – כינוי לאל; **בֵּית הַבְּחִירָה** – המקדש;
מְגִנָּה – צער; **שֶׂה פְּזוּרָה** – "צאן מפוזר", כינוי לעם ישראל;
כְּבֵדָם פַּלֵּחַ – קרע את הכובד שעליהם

- **בית 1** - מה מבקש מחבר הפיוט לשנות במציאות בירושלים? - ______________________________
- במה עוסק **בית 2**? (הקיפו את התשובה הנכונה) – בקשת סליחה   חשיבות האל   בית המקדש
- **בית 3** - כיצד נקראים כאן אויבינו? - ________________ו-________________

  ואיך אנחנו? - ________________ו-________________
- **בית 4** - היהודים נקראים בבינויים לא מחמיאים: __________ ו- ____________; איזה מסר מבקש לדעתכם המחבר להעביר בזה? - ____

  ____
- שם המחבר אינו ידוע, אבל כמקובל בפיוטים רבים, שמו הפרטי מתקבל מראשי התיבות של הבתים, כלומר מהמילים המודגשות בראש כל בית. מהו שם המחבר? - ______________________________

שער האשפות

שער האשפות הוא שער בחומה הדרומית המוביל לרובע היהודי והוא השער היחיד בחומת העיר העתיקה שדרכו יכולים לעבור אוטובוסים גדולים. השם "שער האשפות" מקובל בשפות רבות והוא מעורר כמובן תהייה – כיצד זכה לשם כה מוזר ולא נעים? מעניין לגלות כי מקור השם הוא בתנ"ך, שבו מסופר על נחמיה שחזר מִגָּלוּת בָּבֶל ומצא את ירושלים חרֵבה ואת חומתה הרוסה. הוא יצא לבדוק את מצב העיר וכך מצא את שער האשפות: **וָאֵצְאָה בְשַׁעַר הַגַּיְא לַיְלָה וְאֶל פְּנֵי עֵין הַתַּנִּין, וְאֶל שַׁעַר הָאַשְׁפֹּת** (ספר נחמיה, פרק ב' פסוק י"ג). אין לנו מידע על שער האשפות בימיו של נחמיה, שהיה כמובן שער אחר ולא שער האשפות של ימינו, שכן נחמיה חי לפני כ-2,500 שנה ואילו החומה הטורקית נבנתה רק לפני 500 שנה. החוקרים משערים כי שער האשפות התנ"כי שכן בקרבת אתר איסוף אשפה או במקום שאליו נגרף הזבל מהר הבית בימי המקדש. ייתכן אם כן שהשם העתיק נדד מהחומה העתיקה לחומה החדשה, בשל מיקומו של השער בשתי החומות באותו אזור. ייתכן גם שהשם הודבק לשער הטורקי מפני שהאזור כולו היה מלא אשפה בעת בניית השער. עדות לכך אפשר למצוא בדברי אברהם משה לוּנְץ שגר בירושלים במאה ה-19 וסיפר כי השם "שער האשפות" נפוץ בכל השפות: **והלועזים יקראו לו בשם הזה, על כי מתחתיו תעבור תעלת השופכים אשר להעיר חוּצָה, ודרכו הוציאו עפר ואשפות מהעיר** ("מורה דרך בארץ ישראל וסוריה", 1890).

אברהם משה לוּנְץ היה סופר, עיתונאי, מורה דרך, מוציא לאור, חוקר ארץ ישראל וגאוגרף, וכל זאת למרות שהתעוור בגיל 25!

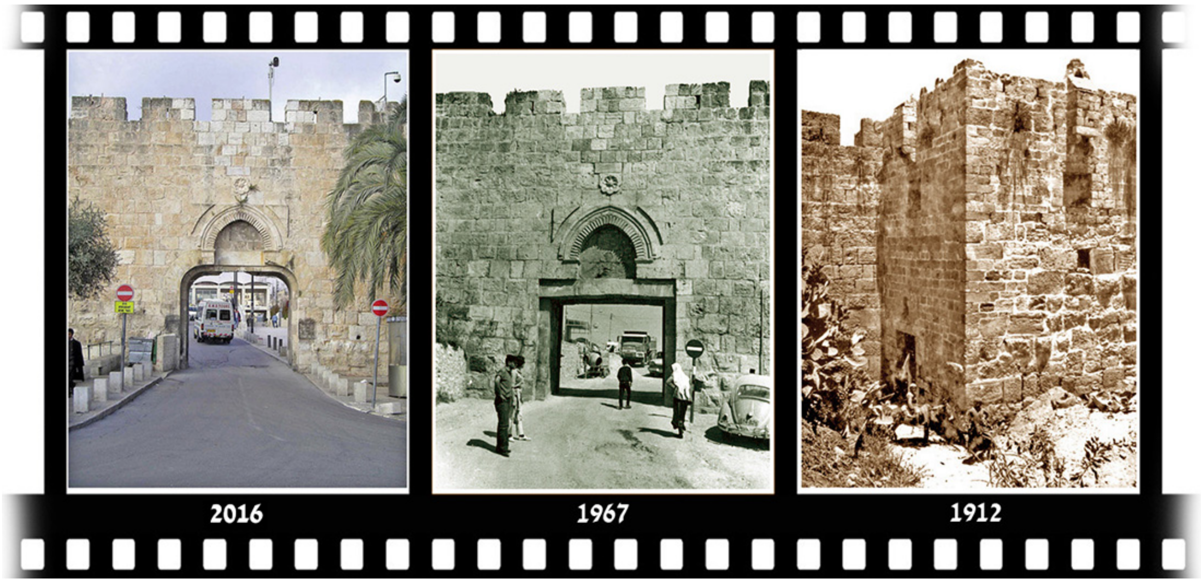
תיאורים אלה מסתדרים עם ידיעותינו על האזור שבו נמצא שער האשפות, אשר היה המרחב המוזנח והעני ביותר בירושלים ושימש כבר בימי בית המקדש השני לפני כאלפיים שנה מקום לבעלי מלאכה ולמגדלי צאן. בתקופה הצלבנית לפני 900 שנה היה זה אזור מושבם של הבּוּרְסְקָאִים, כלומר מְעַבְּדֵי העורות, שהשתמשו בחומרים כימיים בעלי ריח נורא ולכן הורחקו תמיד לשולֵי העיר.

שער האשפות השתנה מאוד במשך השנים. הוא נולד כפִּשְׁפָּש קטן בחומה והיה סגור רוב הזמן. בהמשך, כאשר הירושלמים התיישבו בנחל קדרון שמחוץ לחומה, הוא נפתח באופן קבוע ואז "הודבק" לו מבחוץ בית שער בן שתי קומות שבו ישבו שומרים וחיילים. בית שער זה נראה בעמוד הבא בתמונה מ-1912 וממנה אנו למדים כי הכניסה לשער הייתה מהצד והבאים פנו שמאלה בתוך בית השער כדי להיכנס לעיר העתיקה.

שער האשפות (צילם: כריסטוף אָסֶלָה)

הבריטים שכבשו את ירושלים ב-1917 הסירו את בית השער למעבר מהיר יותר של התנועה, והירדנים, שכבשו אותה ב-1948, הרחיבו את הפִּשְׁפָּש וחיזקו את המשקוף בקוֹרָה עבה מְבֵּטוֹן, כפי שרואים בתמונה שצולמה ב-1967. מבית השער לא נותר זכר, אך מהפִּשְׁפָּש נשארה עד היום הקשת הטורקית היפה היושבת כביפה קטנה על גבי השער המורחב. במלחמת ששת הימים הייתה העיר העתיקה לחלק מירושלים הישראלית, ועיריית ירושלים הישראלית שיפצה את שער האשפות. בשנת 1980 היא הסירה את קורת הבטון הכעורה ויצרה שוליים מעוגלים ורכים התואמים יותר את מבנה השער, כפי שרואים בתמונה מ-2016.

משימה - האגדה על שער האשפות

שמו המשונה של שער האשפות עורר תהיות בקרב תושבי ירושלים ומבקרים והדבר הוליד באופן טבעי אגדות וסיפורים המסבירים את פשר השם. אגדה ירושלמית עתיקת יומין מספקת הסבר יצירתי מאוד לפשר שמו של שער האשפות.

חפשו ברשת את הסיפור "שער האשפות – מה, מי ולמה?" ומצאו:

1. לפני כמה שנים, על פי האגדה, כבר עמד בירושלים "שער האשפות"? - ____________________
2. בני איזו דת גרמו לשער להיקרא בשם המשונה? - ______________________________
3. מהם הפרטים בסיפור המוכיחים כי מדובר באגדה ולא בסיפור אמתי? - ____________________

____

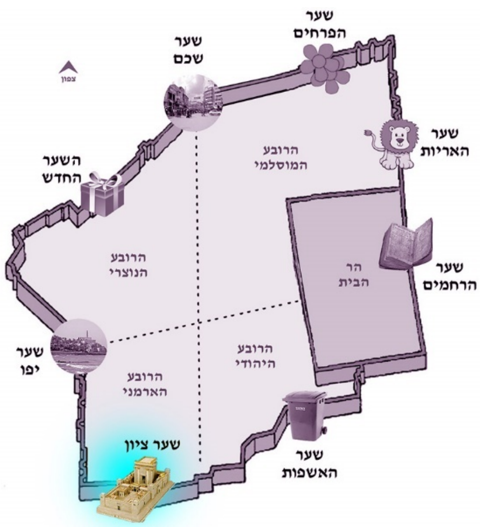
____

4. למי היה עניין להמציא את האגדה הזאת ומדוע? - ______________________________

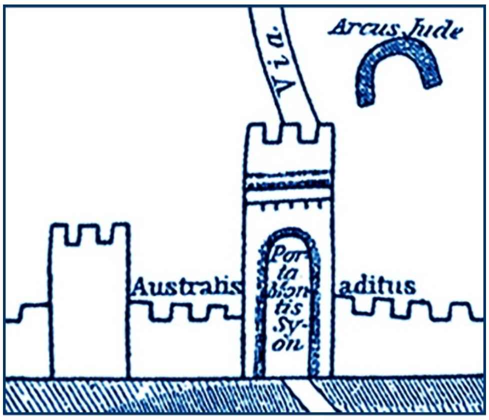
____

____

שער ציון

שער ציון מחבר בין העיר העתיקה ובין הר ציון והוא שוכן בקצה הרובע הארמני, סמוך לרובע היהודי. השער הטורקי שואב את שמו משער עתיק יותר שעמד באזור זה בחומה הצלבנית של ירושלים לפני כ-900 שנה. מטיילים שביקרו אז בירושלים תיארו איך עברו מהַר ציון לתוך העיר דרך **Porta Montis Syon**, כלומר "שער הר ציון" בלטינית. שם זה אף מופיע ב"מפת קַמְבְּרֶה" הצלבנית, המתארת את ירושלים במאה ה-13. בחלוף השנים נפלה המילה "הר" משם השער והוא הפך בקיצור ל'שער ציון'. השם המקובל בערבית הוא **בָּאבּ א-נֶבִּי דָאוּד** (باب النبي داود – "שער הנביא דוד"), מפני שעל פסגת הר ציון הסמוכה שוכן קבר דוד המלך.

"שער הר ציון" במפת קַמְבְּרֶה, מאה ה-13

שער ציון הוא אחד היפים והמושקעים שבשערי העיר העתיקה. בַּנַּאֵי החומה פירקו כנסייה צלבנית שעמדה כנראה בסמוך ושדדו ממנה מכל הבא ליד, כמו כותרות עמודים יפות, תבליטי פרחים מאבן ואפילו חלונות שלמים שהפכו בחומה לחרכי ירי. ארבע כותרות, למשל, נבחרו לתמוך את מרפסת ההגנה שעל השער ושתי כותרות נוספות שולבו בקישוט משני צדיו. מהיופי והפאר הזה לא נשאר הרבה, שכן חיילי צה"ל ניסו לפרוץ דרך שער ציון לעיר העתיקה במלחמת העצמאות בשנת 1948. בעקבות היריות, הפגזים והפיצוצים, ניזוק השער ואבניו חוררו ונשרטו מפגיעות רסיסים ורובים. פגיעות אלה ניכרות בשער בעיקר בחלקו החיצוני הפונה להר ציון.

הכותרות הצלבניות וסימני היריות בשער ציון

בראשית שנות האלפיים שיפצה עיריית ירושלים את חומות העיר העתיקה ואז עלתה השאלה: האם לסתום את החורים ולמלא את החריצים השבורים בשער ציון? מצד אחד, טיפול נאות ויסודי יחזיר לשער את פארו ואת יופיו שֶׁהוּעַמּוּ עם השנים, ומנגד לחורים ולשריטות יש תפקיד היסטורי – הם מספרים את סיפור המלחמות שעבר השער. בסופו של דבר הוחלט להשאיר את השער במראהו "הפצוע".

בקרב שבו "נפצע" שער ציון במלחמת העצמאות ניסו חיילי הפלמ"ח לפרוץ אל הרובע היהודי, שהיה נצור על ידי חיילי הלגיון הירדני. הניסיונות הראשונים היו דרך שער יפו, אולם לאחר שנכשלו שוב ושוב, הצליחו הפלמ"חניקים לפוצץ את שער ציון בשעת לילה מאוחרת ולהגיע לרובע היהודי.

בראש כיתת הלוחמים עמד מפקד צעיר בשם דוד אלעזר "דָדוֹ", שהיה לימים הרמטכ"ל התשיעי של מדינת ישראל.

סיפור גבורתם של חיילי הפלמ"ח באותו לילה מונצח בכתובת אבן בתוך השער: **אור ליום ג', ט"ו באייר תש"ח, כבשו אנשי הפלמ"ח הראל את הר ציון. למחרת, טרם עלות השחר, פרצו את שער ציון עשרים ושנים לוחמים, חשים לעזרת מגניו האמיצים של הרובע היהודי. במו גופם בלא שריון ותותח, חרפו את נפשם על חומות ירושלים. העובר בשער הזה יזכרם.**

בית השער עם הכתובת (צילם: ג'ו אמינוף)

משימה - שער ציון בתנ"ך

שער ציון אינו מוזכר בפירוש בתנ"ך אך יש לו רמז בפסוק יפה המבטא את הקשר בין האל ובין ירושלים. כדי לגלות את הפסוק המסתורי הצטיידו בתנ"ך ופתרו את התרגיל הבא:

חלק ראשון

- פתחו בספר הראשון של "המושלים החובשים כתר". מיהו הזקֵן המופיע בפסוק הראשון? - __________
- מהו ספר השירים המפורסם שהאיש הזה כתב, שהפך לחלק מהתנ"ך? - __________

חלק שני

- פתחו במגילת שיר השירים, בפרק שהוא מספר אצבעות כף היד. מי דופק בדלת? - ______________
- השלימו את תיאור מראה ראשו של הדופק בדלת: "ראשו כתם ______"

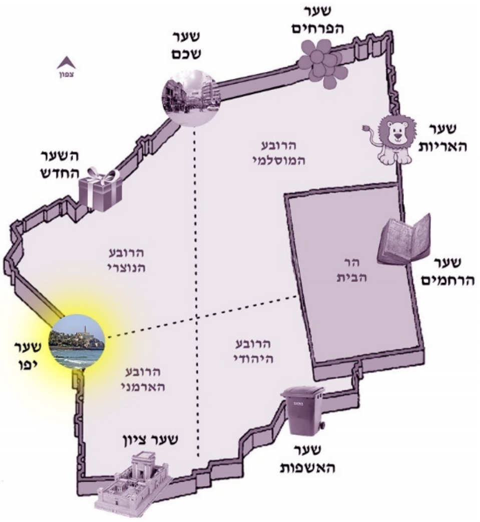
חלק שלישי

- פתחו במגילת המלכה הנקראת בפורים ומצאו - באיזה פרק מופיע לראשונה מרדכי היהודי?
  כתבו את התשובה כאן: ______

התוצאה:

פתחו בספר שמצאתם בחלק הראשון, בפרק שמצאתם בחלק השני, בפסוק שמצאתם בחלק השלישי, והעתיקו את הפסוק המרמז על שער ציון - ____

שער יפו

שער יפו הוא היום השימושי והפופולארי מכל שערי העיר העתיקה. בעבר היה שער שכם השער המרכזי, אך ירושלים גדלה מערבה, ודרך יפו המובילה לשער הפכה לרחובה הראשי של העיר.

השער נקרא על שם העיר יפו, מפני שדרך יפו (היום - רחוב יפו) היוצאת ממנו מערבה מובילה אליה. החיבור בין שתי הערים בימי קדם היה חשוב מאוד מפני שאספקת האוכל והסחורות הגיעה לירושלים דרך נמל יפו. הערבים קוראים לשער בשם **בָּאבּ אל חָ'לִיל** (باب الخليل - "שער חברון"), מפני שדרך נוספת היוצאת ממנו דרומה מובילה לערים בית לחם וחברון. יש לציין כי דרך עתיקה נוספת יוצאת משער יפו, אך היא נעלמה ברבות השנים בסבך רחובות ירושלים שמחוץ לחומות. זוהי הדרך העתיקה לעיר עזה היוצאת באלכסון משער יפו, עוברת דרך מדרחוב ממילא, חוצה את מרכז העיר לתוך שכונת רחביה ומשם ממשיכה הרחק דרום-מערבה. רק קטע מהדרך הארוכה הזאת נקרא עד היום בשם "רחוב עזה", לזכר הימים שבהם הייתה עזה חלק בלתי נפרד ממערך היעדים שאליהם יצאו מירושלים. הנוצרים קוראים לשער בשם **שער דוד** בשל קרבתו למגדל דוד.

שער יפו הוא דוגמה לשער מאובטח ביותר מפני אויבים:

* **מרפסת הגנה** - בראש השער ניצבת מרפסת קטנה ללא רצפה שנועדה לאפשר לשומרי העיר לשפוך שמן ומים רותחים על האויבים במקרה של התקפה על השער.

* **כניסה בצורת ר** - כדי לעבור דרך שער יפו יש להיכנס לתוך בית השער, לפנות שמאלה ורק אפשר להגיע פנימה אל תוך העיר. אם הכניסה הייתה בקו ישר יכלו אויבים לפרוץ במהירות פנימה על גבי סוסים דוהרים.

* **דלתות כבדות** - הטורקים הרכיבו בכל שערי ירושלים דלתות עץ כבדות שהוחלפו בהמשך בדלתות ברזל.

השערים ננעלו מדי לילה ונפתחו רק למחרת בבוקר, כך שמי שֶׁאִחֵר והגיע אחרי שקיעת השמש נאלץ לבלות את הלילה באחד ממלונות הדרכים שנבנו מחוץ לעיר. רק בראשית המאה ה-20, אחרי שהחלה היציאה מהחומות וירושלים הורחבה, הפסיקו לנעול את השערים והם נותרו פתוחים עד עצם היום הזה.

עם הפיכת שער יפו לשער הראשי של העיר העתיקה במאה ה-19, עלתה יוקרתו מאוד וכל אורח חשוב שביקר בירושלים נכנס דרכו לעיר העתיקה. כך למשל היה עם הקיסר האוסטרי פְרָנְץ יוֹזֶף שביקר בירושלים בשנת 1869. ביקורו של הקיסר הגרמני וִילְהֶלְם השני זכור אף יותר, שכן לכבודו

שער יפו (צילם: בֵּרטוֹלְד וֶרנר)

הפריצה לכבוד הקיסר וילהלם השני (צילם: ריקרדו טוליו גנדלמן)

החליטו הטורקים לפרוץ קטע מחומת העיר העתיקה צמוד לשער יפו, כדי שאשתו, אוֹגוּסְטֶה וִיקְטוֹרְיָה, תוכל להיכנס לעיר העתיקה ללא הפרעה כשהיא נוסעת במרכבה.

מראה שער יפו השתנה מאוד במהלך השנים. בתמונות מלפני כמאה שנה נראה מגדל שעון מפואר וגובה עומד מעליו. מגדל זה נבנה בשנת 1907 לכבודו של הסולטאן הטורקי, עבְּדוּל חֲמִיד השני, כחלק מחגיגות מלאות 30 שנה לשלטונו. בכל רחבי האימפריה הטורקית ציינו את האירוע בבניית מאה מגדלי שעון לכבוד הסולטן, שישה מתוכם נבנו בארץ ישראל וכולם עדיין קיימים חוץ מהמגדל שעמד ירושלים. הוא נעלם זמן קצר לאחר שהבריטים כבשו את ארץ ישראל בשנת 1917. מושל בירושלים הבריטי פסק שהמגדל מכוער והורה לפרק אותו. כך נעלם מגדל השעון של ירושלים בתוך עשר שנים מאז שהוקם וכל שנותר ממנו הוא תמונות בלבד. התמונות הישנות המציגות את מגדל השעון בירושלים גם מלמדות כי באותה עת היה שער יפו מוקף במבנים שהוצמדו אל החומה מבחוץ. מבנים אלה נהרסו בחלקם על ידי הבריטים והמלאכה הושלמה על ידי עיריית ירושלים הישראלית אחרי מלחמת ששת הימים.

סדרת בולים לכבוד מגדלי השעון הטורקיים בארץ ישראל. בסדרה חסר המגדל בשכם (באדיבות השירות הבולאי)

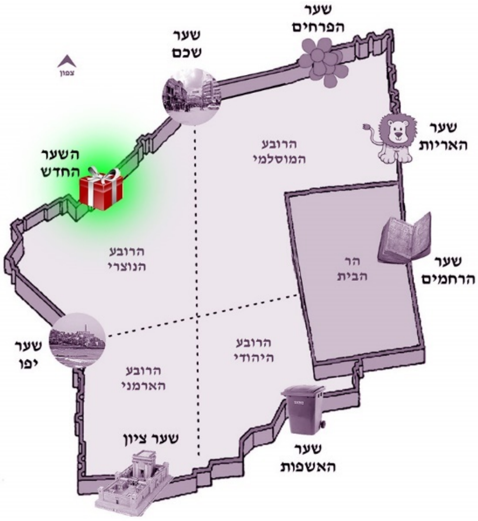
בואו נחקור - מה כתוב על הקיר בשער יפו?

בתוך שער יפו ובחזיתו מצויות כמה כתובות בטורקית ובערבית ששובצו בו עם בנייתו בשנת 1539.

עיינו בערך על שער יפו בוויקיפדיה ומצאו:

1. מיהו האיש המפורסם המוזכר בכתובת שבשער כ"ידיד האל"? - ____________________________
2. מה הקשר בינו לבין שער יפו? - ____
3. האם אזכורו של האיש מעיד לדעתכם שהעיר הקשורה בו חשובה בעיני המוסלמים יותר מיפו? - _______

השער החדש

השער החדש כבר לא חדש - הוא נפתח לפני למעלה ממאה שנה, בשנת 1889, סמוך לפינה הצפונית-מערבית של חומת העיר העתיקה. באותה עת כבר התרחבה ירושלים אל מחוץ לחומות והחומה איבדה מחשיבותה כביצור להגנה. בשל כך לא הוצמד לשער החדש בית שער וגם לא הותקנו בו דלתות לסגירה ושאר אמצעי הגנה.

השער החדש ננעל לראשונה בשנת 1938, כלומר כ-50 שנה לאחר הקמתו, בעקבות "המרד הערבי" שפרץ נגד הבריטים בארץ ישראל. הבריטים חששו שהמורדים הערבים ישתמשו בשער החדש כפתח למעבר מהיר לעיר החדשה ולכן אטמו אותו למשך חודשים ארוכים. רק עם תום המאורעות, בשנת 1939, נפתח השער מחדש. ב-1948, עם חלוקת ירושלים בין ישראל לירדן, ננעל שוב השער ולא נפתח במשך 19 שנה.

השער החדש נעול במאורעות 1938

היוזמה לבניית השער נולדה בעקבות ריבוי המבנים הנוצריים, ובהם מנזרים, כנסיות, בתי חולים ובתי ספר, מחוץ לחומה בחלק זה של העיר. מעצמות אירופה הנוצריות הפעילו לחץ על הסולטן הטורקי, עבְּדוּל חֲמִיד השני, לפתוח שער נוסף שֶׁיָּקֵל על תושבי ירושלים הנוצרים ויאפשר להם לעבור באופן מהיר ונוח בין הרובע הנוצרי למבנים שבנו מחוץ לעיר העתיקה. מדובר היה בהחלטה לא פשוטה שדרשה פגיעה ושינוי צורה של חומה עתיקה וכן העמידה בסימן שאלה את כושר עמידותו של הסולטן בפני לחצים. בסופו של דבר נכנע הסולטן והורה למושל ירושלים לפרוץ את השער. בתוך זמן קצר נבנה השער, שזכה באופן טבעי לשם **השער החדש** בעברית ובערבית (**باب الجديد** - בָּאבּ אֶלְגָ'דִיד), אך הערבים הנוצרים בירושלים נוהגים לכנות אותו עד היום בשם **בָּאבּ עבְּדוּל חָ'מִיד** לכבודו ולזכרו של הסולטן.

השער החדש הוא הפשוט מכל השערים מפני שהוא בסך הכול פִּרְצָה שנעשתה בחומה, ולא שער מתוכנן. הוא לא מעוטר כמעט בכלל, לְמַעֵט אבני גיר לבנות בולטות המגדירות את מסגרת השער ולוח אבן שנקבע בראשו, אשר הנציח בעבר את הסולטן ואת שנת הבנייה. לוח האבן עדיין קיים אך הכתובת נמחקה מזמן. למרות כל זאת נהנה השער החדש משני דברים ייחודים רק לו: האחד הוא העובדה שהכתובת שבו הנציחה את הסולטן עבְּדוּל חֲמִיד השני ולא את הסולטן סולימאן; והאחר הוא שהוא הגבוה מבחינה טופוגרפית מכל שערי העיר העתיקה.

השער החדש (צילמה: דרורה לוי)

השער החדש נבנה בהתאם לצרכי העת החדשה ולכן הוא רחב יחסית למעבר כרכרות סוסים. בעקבות כך יכולות מכוניות לעבור דרכו בלי בעיה, אך לא אוטובוסים או משאיות גדולות. עד היום משמש השער החדש כשער המרכזי של תושבי הרובע הנוצרי ומאפשר להם להגיע בקלות למרכז העיר ולרכבת הקלה.

שערי ירושלים בשטרות

בשנת 1975 הנפיקה מדינת ישראל סדרת שטרות של לירות שנקראה "סִדְרַת השערים". היה זה כמה שנים אחרי מלחמת ששת הימים, שבה אוחדה ירושלים העתיקה עם החדשה. השמחה הגדולה על איחוד העיר הביאה לבחירת השערים כסמל לירושלים ולארץ כולה. בהמשך הוחלפה הסדרה מלירות לשקלים.

משימה - מצאו את שמות השערים

קראו את התיאורים של שערי העיר העתיקה והתבוננו בתמונותיהם שבפרק זה, ורשמו בפס הלבן על כל שטר מהו השער המוצג בו:

- מדינת ישראל נזקקה רק לשישה שטרות ולא לשמונה, ולכן השאירה שני שערים מחוץ לסדרה. מהם?

- מדינת... מדוע לדעתכם דווקא שערים אלה הושארו בחוץ? - ____________________

____

היציאה מהחומות

חומות ירושלים היו גאוות תושבי העיר והפכו אותה לאחת הערים הבטוחות והמוגנות בארץ ישראל. היתרון הזה, שמשך לירושלים מתיישבים רבים, היה בסופו של דבר למכשול הגדול ביותר שלה, מפני שהיא הפכה לעיר צפופה ביותר הנתונה בתוך טבעת חנוקה של חומה. מבקרים שהגיעו לעיר במחצית המאה ה-19, כלומר לפני כמעט 200 שנה, תיארו בזיכרונותיהם עיר דחוסה, עלובה, מלוכלכת ועניה. הבתים נבנו בצפיפות נוראה זה על גבי זה וכמעט לא נמצאו שטחים פתוחים או גינות בשום מקום.

בית החולים מִשְׂגָּב לַדָּךְ ברובע היהודי במאה ה-19

קשיים רפואיים

בירושלים לא היו אז תשתיות מודרניות ולכן הביוב זרם בתעלות פתוחות שהפיצו זיהום וחיידקים. לאנשים לא היו ברזים והם נאלצו לשתות מבורות או לקנות מים בצמצום וכמובן התקלחו מעט מאוד. איש לא פינה את האשפה שנערמה בכל מקום, ובתנאים כאלה מגפות התפשטו במהירות ומחלות נוראות כמו כּוֹלֵרָה או מַלָרְיָה הִכּוּ בכולם, בעיקר בילדים. תרופות מודרניות לא היו קיימות אז בירושלים, ובצד כמה רוקחים אמתיים היו בעיקר "רוֹפְאֵי אֱלִיל" שלא למדו רפואה מימיהם והציעו לחולים שיקויים וקראו להם לבצע טקסים כמו "גירוש שדים" שלא הועילו בכלום. ד"ר טִיטוּס טוֹבְּלֶר, רופא שְׁוֵיצָרִי שביקר בירושלים ב-1846, היה המום מהמצב הרפואי הקשה. הוא כתב דו"ח על ירושלים, שבו סיפר על נשים רבות שמתות במהלך לידה עקב זיהומים וציין כי 80 אחוזים מהילדים בעיר מתים לפני הגיעם לגיל חמש!

משימה - מגפות בירושלים

מגפות ומחלות רבות פגעו בתושבי ירושלים במאה ה-19, אך שתי הבולטות שבהן היו כּוֹלֵרָה ומַלָרְיָה שהפילו בעיר חללים רבים. רוב הנפגעים היו ילדים, שכן לא ידעו אז איך לחסן ילדים נגד מחלות, כמו היום. חפשו מידע על המחלות הללו והשלימו את הפרטים החסרים:

כּוֹלֵרָה

- **מועברת על ידי:** ____________________
- **פוגעת בגוף ב:** ____________________
- **תסמינים לדוגמה:** __________________
____
- **איך נזהרים מהידבקות?** ______________
____

מַלָרְיָה

- **מועברת על ידי:** ____________________
- **פוגעת בגוף ב:** ____________________
- **תסמינים לדוגמה:** __________________
____
- **איך נזהרים מהידבקות?** ______________
____

קשיים כלכליים

סמטה בעיר העתיקה במאה ה-19

המגפות והמחלות לא הבחינו בין ערבים ליהודים, אך החוק הטורקי הבחין בהחלט. השלטון המוסלמי התייחס לבני הדתות האחרות כנחותים ולא הרשה להם, למשל, לבנות בתי תפילה; כשפרץ סכסוך בין מוסלמי לבין בן דת אחרת, פסקו בדרך כלל השופטים לטובת המוסלמי. קשים במיוחד היו חיי ירושלמי שלא היה נָתִין טורקי אלא אזרח מדינה אחרת, כי אסור היה לו לקנות מגרש או בית בעיר. נוצרים ויהודים רבים, בעיקר אשכנזים, היו נתינים זרים ולכן נאלצו לשכור דירות מבעלי בתים מוסלמיים ולחיות בעוני ובדוחק. מחירי שכר הדירה עלו ועלו וּבַצַּר להן נאלצו משפחות לחלוק דירה עם משפחות אחרות. אוכלוסיית ירושלים הלכה וגדלה אך לא לכולם הייתה פרנסה. העוני הפך לבלתי נסבל.

הקהילות היהודיות כרעו תחת הנטל עד שיהודים נדיבים מחו"ל הצילו אותן ושלחו ליהודי ירושלים תרומות שנקראו **כַּסְפֵּי הַחֲלֻקָּה**. שם זה נולד מכך שהכספים הגיעו לראשי הקהילות בירושלים והם חילקו אותם בין העניים. מדובר היה בכספים לא רבים שהספיקו בדוחק לקניית מזון ובגדים, לתשלום שכר דירה ולאחזקת מוסדות קהילתיים כמו בתי ספר, בתי תַּמְחוּי (חדר אוכל לעניים), בתי כנסת ועוד.

אחת הסיבות שבגללה סבל הרובע היהודי מ"פיצוץ אוכלוסין" ומעוני רב במאה ה-19 היא תופעה שבה אלמנות יהודיות זקנות באו לירושלים כדי למות בה ולהיקבר בהר הזיתים

הסיבה העיקרית שהביאה יהודים מחו"ל לשלוח את כספי החלוקה הייתה דתית: יהודי שגר בחוץ לארץ לא מקיים מצווה חשובה שנקראת **מִצְוַת יִשּׁוּב הָאָרֶץ** הקובעת כי כל יהודי חייב לגור בארץ ישראל. שליחת כסף לקהילה היהודית בירושלים הפכה אותו לשותף במצווה, גם בלי לגור בארץ ממש. היהודים בחו"ל יכלו לשלוח כסף ליהודים בכל מקום בארץ ישראל כדי להשתתף במִצְוַת יישוב הארץ אבל הם העדיפו לתמוך דווקא ביהודי ירושלים, משתי סיבות:

1. ירושלים היא העיר הקדושה ביותר בעולם ליהודים ולכן עזרה ליהודים הגרים בה נחשבת לשותפות המובחרת ביותר במִצְוַת יישוב הארץ.
2. תמיכה דווקא ביהודים הגרים בירושלים ולא במקומות אחרים בארץ ישראל נועדה להבטיח שהם יישארו בעיר ולא יעזבו אותה, וכך תהיה תמיד קהילה יהודית בעיר הקודש.

יהודים עניים ממתינים לקבלת אוכל בבית תַּמְחוּי בירושלים

בואו נחקור - מה הרוויחו ומה הפסידו הצדדים בכספי החלוקה?

הצד הנותן	הצד המקבל
הרוויח: ______________________	הרוויח: ______________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________
הפסיד: ______________________	הפסיד: ______________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________
____________________________	____________________________

למה חששו לצאת מהחומות?

כשמבינים את הקשיים העצומים שעמדו בפני יושבי העיר העתיקה במאה ה-19 ובהם מחלות, עוני וצפיפות בעיר החנוקה, קשה להבין מדוע לא קמו הירושלמים כשרק התחילו הבעיות ויצאו מהחומות. בניית שכונות ובתים חדשים מסביב לחומה בתנאים מודרניים הייתה ודאי פותרת את רוב הקשיים. מה גרם להם, אם כן, להתמהמה כל כך ולדחות את תהליך היציאה מהחומות עד שכבר ממש לא נותרה להם ברירה?

שודדים וחיות רעות

סביבות ירושלים היו אז שוממים וריקים מאודם, ושמועות על שועלים ועל זאבים רעבים המחפשים טֶרֶף נפוצו בעיר. היו שמועות גם על שודדים התוקפים בשעת לילה עוברי אֹרַח שנעו בדרכים ובהרים שמחוץ לעיר. מִפַּחד אותם שודדים, אמתיים או לא, היו שערי ירושלים נסגרים מדי ערב עם שקיעת השמש ונפתחים רק למחרת בבוקר. מי ש"פספס" והגיע לירושלים אחרי שהשערים כבר ננעלו נאלץ ללון באחד משני מלונות הדרכים (חָ'אנים) שמחוץ לעיר שאובטחו על ידי שומרים נושאי כלי נשק. מובן שבתנאי פחד כאלה לא עלה על הדעת לבנות בית בודד, ואפילו קבוצת בתים, על ההרים השוממים מחוץ לחומה.

שודדים אורבים לקרבן. תחריט מהמאה ה-19

איסור קניית קרקעות

כבר הזכרנו כי רק נתינים טורקיים הורשו להחזיק בנכסים ולקנות בתים. חוק זה היה נכון גם ביחס לקרקעות מחוץ לעיר העתיקה, כך שלא הייתה כל אפשרות לאזרחים זרים לבנות בית מחוץ לחומות. לא פלא שהמוסלמים, שהיו כמעט כולם נתינים טורקיים, היו הראשונים שיצאו מהחומות. העשירים שבהם הקימו בתי פאר מצפון לחומת העיר העתיקה. בימות הקיץ החמים הם היו יוצאים לבתים הגדולים כדי לנשום מעט אוויר צח ולהתרחק מהרעש ומהמחנק של ירושלים, אבל הבתים האלה לא הרכיבו יחד שכונה, וגם לא היו בתי קֶבַע. למעשה מעטים העזו ללוּן בהם בלילות. רק במחצית השנייה של המאה ה-19 התחולל שינוי בחוק הטורקי ולראשונה יכלו גם נתינים זרים לרכוש ולהחזיק בקרקעות ובנכסים בירושלים בתוך ומחוץ לחומות.

בית משפחת חוסייני המפואר שנבנה מחוץ לחומות במאה ה-19

עוני

רבים מתושבי ירושלים בכלל, והיהודים בפרט, היו עניים מאוד והתפרנסו בדוחק, כך שגם אם היה להם די כסף לחיות, הוא הספיק בדרך כלל לאוכל ולבגדים, אך ודאי שלא לתשלום על קניית מגרש ועל בניית בית ואפילו דירה מחוץ לחומות. היהודים נהנו מכספי החלוקה, אך אלה יועדו במפורש למזון, לבגדים, לשכר דירה ולאחזקת מוסדות ציבור. מובן שבתנאים כאלה איש לא חלם לבנות בית בשום מקום, בין אם בתוך העיר ובין אם מחוץ לחומותיה.

אבדן הקהילה

אחד המאפיינים הבולטים של החיים בירושלים במאה ה-19 היה ההשתייכות לעֵדָה או לקהילה, דבר שהיה נכון לבני כל הלאומים והדתות. בכל רובע חיו אנשים על פי "חַמוּלוֹת", כלומר משפחות מורחבות, או יחד עם אחרים שמוצאם היה מאותה ארץ ואפילו מאותה עיר. ראשי הקהילות היהודיות חילקו את כספי החלוקה לפי עֵדָה ורבים הקפידו להינשא רק בתוך הקבוצה שלהם – עדה, קהילה ואפילו משפחה. בתנאים אלה אפשר להבין את המחסום הנפשי הגדול מפני היציאה מהחומות, שמשמעותה היא עקירה מהקהילה ומהסביבה הקרובה, המגוננת והמוכרת.

חתונה בחצר הקהילה היהודית ספרדית בירושלים במאה ה-19

איפה היא ירושלים?

אחת הסיבות העיקריות שבגללה נאחזו היהודים בירושלים, למרות הקשיים הרבים שמנינו, הייתה אהבתם לעיר הקודש והאמונה שיש ערך דתי למגורים בה. יציאה מהחומות נתפסה בעיני רבים כעזיבת ירושלים ונטישתה. הדבר שחידד אף יותר את התפיסה הזאת היה החלטתם של האוחזים בקופת כספי החלוקה כי היוצא מהחומות יאבד את קצבתו, שהרי התורמים מחו"ל ייעדו את כספיהם ליהודי ירושלים ולא ליהודים שבחרו לגור מחוץ לה. הערך הדתי והחשש לאבד את כספי החלוקה שכנעו את יהודי ירושלים להישאר בתוך העיר הצפופה והקשה בכל מחיר.

למרות הקשיים והפחד, לא נותרה בפני הירושלמים ברֵרה. העיר העתיקה עלתה על גדותיה והצפיפות והמחנק עשו את שלהם. במחצית השנייה של המאה ה-19, כלומר החל משנת 1850, הם החלו לצאת טִפִּין טִפִּין ולבנות את הבתים הראשונים מחוץ לחומה. הנוצרים היו הראשונים שבנו מבני ציבור, והיהודים, שהיו כאמור העניים ביותר, היו הראשונים שבנו שכונות של ממש מחוץ לחומות, ובהן דירות קטנות וצמודות זו לזו. בואו נכיר את חמש השכונות היהודיות החלוציות, שנבנו כולן בתוך 14 שנה, לפני שנבנתה כל שכונה אחרת על ידי בני דתות אחרות.

בואו נחקור - השכונות היהודיות הראשונות מחוץ לחומות

לכל אחת מחמש השכונות היהודיות הראשונות מחוץ לחומה סיפור מרתק משלה ונסיבות שונות שהביאו להקמתה, אולם ניתן למצוא כמה מכנים משותפים בין השכונות כולן.

התבוננו במפת היציאה מהחומות שבעמוד הקודם ומצאו:

1. מהי השכונה הקטנה ביותר? - ____________ ומהי הגדולה ביותר? - ____________
2. איזו נבנתה ראשונה? - ____________ ואיזו אחרונה? - ____________
3. האם השכונות נבנו קרוב לעיר העתיקה או רחוק ממנה? - ________ מדוע? - ____________
____
4. למה לדעתכם השכונות נבנו סמוכות זו לזו? - ____________________
____
5. השכונות לא נבנו סביב העיר העתיקה אלא בצד אחד בלבד שלה. איזה? - ____________
מה לדעתכם יכולות להיות הסיבות לבנייה דווקא בצד הזה? (הקיפו את התשובה/התשובות הנכונות) -

6. האם גודל השכונות תלוי בתאריך הקמתן? - ________ האם מיקומן תלוי בתאריך הקמתן? - ________
מהי הסיבה לדעתכם שהן נבנו בסדר זה? - ____________________
____
7. האם הזמן שחלף בין הקמת שכונה אחת לזו שאחריה התארך או התקצר? - ____________
על מה זה מעיד לדעתכם? - ____________________
____
8. אם תאספו בדמיונכם את כל השכונות לגוש אחד, מה הגודל שהוא ימלא בעיר העתיקה?

בערך 1/8	בערך 1/4	בערך 1/2

בתוך 14 שנה נבנו שכונות בגודל כולל שכזה. מה אתם לומדים מכך? - ____________
____
9. אילו שכונות הכרתם ואולי אפילו ביקרתם בהן? - ____________________
על אילו שכונות לא שמעתם מימיכם? - ____________________

1. משכנות שאננים

בשנת 1827 ביקר לראשונה בארץ ישראל אציל יהודי עשיר מאנגליה ושמו משה מוֹנְטִיפְיוֹרִי. הוא ואשתו יהודית היו חֲשׂוּכֵי בנים והם החליטו לנצל את חייהם, קשריהם ומעמדם כדי לעזור ליהודים בכל העולם. העזרה שהגישו הייתה בעיקר בכסף, אך לא פעם גם בהתערבות ובניסיון לשכנע ממשלות ומלכים להגן על היהודים החיים בארצם.

במסעם לארץ ישראל ב-1827 נדהמו מונטיפיורי ואשתו ממצבם הקשה של יהוּדֵי ירושלים העניים, החנוקים בין החומות. הם תרמו אז סכום כסף גדול לקופת החלוקה ואחר כך חזרו לאנגליה. מאז אותו מסע ראשון ביקר מונטיפיורי עוד שש פעמים בירושלים ובכל ביקור חולל מהפכה: פעם הביא אתו רופא יהודי ופתח עבורו מרפאה קבועה בירושלים מוכת המחלות; בפעם אחרת קנה אדמות ועודד יהודים לעסוק בחקלאות, ובביקור אחר פתח בית דפוס בירושלים כדי להביא פרנסה ליהודים ולעודד אותם לקרוא ספרים ועיתונים בעברית.

בביקור הרביעי של משה ויהודית מונטיפיורי בירושלים בשנת 1855 הביאו אתם השניים סכום עתק של 50,000 דולר אשר נמסר להם מֵהָעִזָּבוֹן (כסף של אדם שמת) שהשאיר אחריו יהודה טוּרֹא - יהודי עשיר שנפטר אז בארצות הברית. טוּרֹא ביקש בצוואה שלו למסור את הכסף למשה מונטיפיורי כדי שישתמש בו לטובת עניי ירושלים בכל דרך שנראית לו. מונטיפיורי ואשתו החליטו לבנות בכסף שכונה יפה ומטופחת מחוץ לחומות עבור עניי ירושלים. הקרקע נקנתה בשנת 1856 במרחק לא גדול משער יפו ותוכננו בה בשלב הראשון דירות צמודות זו לזו בשורה אחת ולידן טחנת רוח. בניית הטחנה בראש הגבעה הושלמה בשנת 1859, ובשנת 1860 כבר עמד על צלע הגבעה המבנה הארוך ובו 20 דירות בשורה ארוכה. חומה ארוכה הקיפה את השכונה.

לא מעט קוראים בטעות ליהודה טורא בשם טוּרָא, בשל קריאה שגויה של האות אל"ף. אנו יודעים כי זו טעות, מפני שהוא כתב את שמו באנגלית כך: Touro

שורת הדירות הארוכה ב-2016 (צילמה: סיגל בן עמרם)

הדירות במשכנות שאננים נבנו בשורה ארוכה אחת, כשבכל דירה דבוקה לשכנותיה. בכל דירה היו שני חדרי מגורים – אחד גדול ואחד קטן – ובן מטבח ומחסן אחורי. הדירות לא היו גדולות אך כל משפחה קיבלה דירה פרטית, מה שהיה קשה מאוד להשיג אז בעיר העתיקה.

בדירות לא היו חדרי שירותים או חדרי רחצה. לצורך כך נבנתה מאחורי הדירות שורה של תאי שירותים ששימשו במשותף את כל השכנים לפי הצורך. כדי להתקלח היו הדיירים ממלאים גיגית במים חמים ומתקלחים. המים סופקו לשכונה באמצעות בורות מים גדולים שנחצבו בקדמת הבתים. כדי להקל על מלאכת השאיבה, התקין מונטפיורי על פתחי הבורות משאבות ברזל מיוחדות, שאותן הביא במיוחד מאנגליה. משאבות אלו עוררו התפעלות עצומה בקרב הירושלמים, שהיו רגילים לשאוב בחבל ובדלי.

משימה - כתובת משכנות שאננים

בראש שורת הבתים הראשונה במשכנות שאננים נקבע שלט אבן ובו כתובת המנציחה את העושים במלאכה ואת שנת הבנייה.

קראו את השלט וענו על השאלות.

1. באיזו כינוי כבוד מְכֻנֶּה יהודה טורא? - ______________
2. מאיזו עיר בארצות הברית הוא הגיע? - ______________
3. מדוע חשוב היה לבונים לציין לפרטי פרטים את מוצאו? -

____

____

4. מונטיפיורי לא היה שר. מדוע הוא נקרא כך בשלט (רמז: מה היה תואר האצולה שלו?)

____

5. למה טרחו הכותבים ו"שיחקו" עם סדר האותיות של שנת ההקמה?

____

מפתח ראשי תיבות:

נ"ע – נִשְׁמָתוֹ עֵדֶן; **מק"ק** – מקהילת קודש; **יע"א** – יָגֵן עליה אלוהים; **כת"ר** – שנת תר"כ כלומר 1860; **לפ"ק** – לִפְרָט קָטָן, כלומר בלי מספר האלפים בשנה העברית (השנה האמתית היא ה'תר"כ)

ביצד שכנע מונטיפיורי אנשים לגור בשכונה?

מונטפיורי נקט בכמה תכסיסים שנועדו להרגיע את החוששים ולפתות אותם לבוא לגור במשכנות שאננים:

1. שם השכונה – השם "משכנות שאננים" פירושו "בתיהם של אלה שאינם פוחדים", והוא מבוסס על הפסוק "וְיָשַׁב עַמִּי בִּנְוֵה שָׁלוֹם וּבְמִשְׁכְּנוֹת מִבְטַחִים וּבִמְנוּחֹת שַׁאֲנַנּוֹת" (ספר ישעיהו פרק ג').

2. מיקום השכונה – משכנות שאננים נבנתה קרוב לעיר העתיקה, סמוך לשער יפו ולמגדל דוד. הקרבה לעיר העניקה תחושת ביטחון לתושבים, כי הם ידעו שבמקרה צרה יוכלו לברוח אליה.

3. איכות החיים בשכונה – בניגוד לצפיפות ולעוני בעיר העתיקה, מונטיפיורי הציע לכל משפחה דירה פרטית, אספקת מים קבועה מבורות מים גדולים וניקיון שיבטיחו בריאות ואריכות ימים.

4. מראה השכונה – שורות הבתים בשכונה נבנו עם גג עשוי שִׁינִּיּוֹת כמו בחומת העיר העתיקה, מבנה שהעניק תחושה של הגנה וביטחון מפני שודדים וחיות רעות.

5. הגנת השכונה – סביב משכנות שאננים נמתחה גדר ארוכה עשויה אבן ובה שער אחד גדול ומוגן שננעל מדי לילה. בשער הוצב שומר שנועד להגן על השכונה מפני שודדים ותוקפים.

6. מענק כספי - מונטיפיורי הציע את הדירות במשכנות שאננים בחינם, בניגוד לתעריפי שכר הדירה המוגזמים בעיר העתיקה, והוא אף העניק לתושבים קצבה שנתית כשכר דירה.

טחנת הרוח של מונטיפיורי (צילום: רָלְף רולצ'ק)

אחד האמצעים היעילים ביותר שבהם נקט מונטיפיורי כדי לשכנע אנשים לצאת מהחומות ולגור במשכנות שאננים היה בניית טחנת רוח, שכן היא נועדה לספק פרנסה לכל מי שחשש מפני נִשּׁוּלוֹ מכספי החלוקה.

הייתה זו הטחנה הראשונה בארץ ישראל שניצלה את כוח הרוח לטחינת גרעיני חיטה. עד אז טחנו קמח בארץ ישראל באבני רֵחַיִים שאותן סובבו במאמץ רב עד שהגרעינים נטחנו לקמח. לפעמים נעזרו בחמור לסיבוב האבן, אך עדיין הייתה זו מלאכה קשה, מייגעת ויקרה.

מונטיפיורי הביא את כל מערכת הגלגלים והציוד של טחנת הרוח מאנגליה וגם שלח משם מומחה שירכיב את החלקים. כנפי הטחנה, שהסתובבו בכוח הרוח, סובבו ארבע אבנים כבדות מאוד שמעבו את גרגרי החיטה וטחנו אותם עד דק. לראשונה נטחנה בירושלים כמות גדולה של קמח במהירות גדולה וללא מאמץ רב ותושבי השכונה יכלו להציע שירותי טחינה במחיר זול בהרבה מהמקובל. הטוחנים המתחרים בעיר חששו מאוד מהתחרות שפתחה הטחנה החדשה וחיפשו דרך להתנכל לה.

בואו נחקור - האם הצליחו המתחרים לפגוע בטחנת הרוח?

בעיתון "המגיד" שיצא במאה ה-19 באירופה בשפה העברית, מסופר כי הטוחנים המודאגים בירושלים שכרו מכשף שיילך לקלל את טחנת הרוח של משכנות שאננים. כדי לגלות את המשכו של הסיפור המשעשע, קראו את הידיעה בעיתון וענו על השאלות:

מכשף נשכר לקלל את טחנת הקמח

עיתון 'המגיד', ד' בשבט תרי"ט 1859

השר משה מאנטיפיארע יסד מכספו ריחיים הסובבים ברוח בעיר ירושלים, לטובת עניי אחיו העברים, לרגלי הר ציון, בריחוק רבע פרסה משער יפו. הבנין נבנה לתלפיות בכל ההמצאות ותחבולות החדשות. כנפי הריחיים מסבבים בעוז ארבע אבנים גדולות מאוד. בכל ימי בניינו הביטו עליו בעלי הריחיים האחרים בעין קנאה ומשטמה וגם שכרו איש אחד ללכת אל המקום ולקלל את הבנין במארות נמרצות, למען לא יצלח. גם האמינו, כי בבוא עֵת הגשמים, יסערנו ממקומו. וכאשר בא הגשם והסופות סערו והבנין נשאר על מקומו חזק וקיים, אמרו כולם פה אחד, כי הבנין הזה הוא מעשה השטן, אשר יסעדנו ברוב כוחו.

מפתח מילים קשות:

מאנטיפיארע = מונטיפיורי

רֵחָיִים = אבני טחינה **עִבְרִים** = יהודים

רבע פַּרְסָה = כקילומטר **לתלפיות** = לגובה

מַשְׂטֵמָה = שנאה

מְאֵרוֹת = קללות

יסערנו = יזיז אותו

יסעדנו = יגן עליו

1. מהו ההר הקרוב למשכנות שאננים? - ______________________

2. מדוע לדעתכם נכתב "ריחיים הסובבים ברוח" ולא פשוט "טחנת רוח"? - ______________

____

3. איזו מילה מודרנית הייתה מחליפה היום את "בכל ההמצאות והתחבולות החדשות"? - ______

4. מקור הרעיון לקלל מישהו כדי שלא יצליח הוא בתנ"ך, בספר במדבר פרק כ"ב, פסוקים ה-ו. פתחו שם ומצאו - מיהו המקלל? - ____________ מי שלח אותו? - ____________ את מי הוא התבקש לקלל? - ____________. כדאי לדעת שגם הוא לא הצליח...

5. למה הם האמינו שכשירדו גשמים הבניין בוודאי ייהרס? - ______________________

____

טחנת הרוח של משכנות שאננים פעלה כמעט 20 שנה, עד שהגיעו לארץ ישראל מכונות קִיטוֹר והפכו את הטחנה למיושנת. היא יצאה מכלל שימוש אך הפכה לסמל היציאה מהחומות בירושלים. השכונה עצמה גדלה ושגשגה, נבנו בה עוד דירות ובעקבותיה נבנתה השכונה השנייה מחוץ לחומות.

בְּרְבוֹת השנים הפכה משכנות שאננים לשכונת עוני ישנה וצפופה. בימי העיר המחולקת היא גם הייתה שכונת גבול מסוכנת מול הצלפים הירדנים. רק אחרי 1967 השכונה שוקמה והפכה לבית הארחה עבור אמנים ואנשי רוח מכל העולם, שבאו ליצור בירושלים. הבית הקצר יותר, ליד הטחנה, משמש מרכז למוסיקה.

2. מחנה ישראל

במשך חמש שנים עמדה שכונת משכנות שאננים כשכונה יחידה מחוץ לחומות, עד שבשנת 1865 החליטו יהודים יוצאי צפון אפריקה, בעיקר ממרוקו, שגרו בעיר העתיקה לצאת אף הם מהחומות ולהקים שכונה חדשה. בני קהילה זו, שנקראה העדה הַמּוּגְּרַבִּית ("המערבית", כלומר מצפון אפריקה שהיא מערבית לארץ ישראל), אזרו אומץ והחליטו לרכוש חלקות אדמה מחוץ לחומות בסמוך זו לזו, כדי ליצור יחד שכונה. הייתה זו קהילה ענייה למדי ולכן בעמל רב נאספה פרוטה לפרוטה, אשר הספיקו לרכישת מגרשים דלים למדי שגָּבְלוּ בבית קברות מוסלמי והוצפו לא פעם בחורף במי הגשמים. המוגרבים לא נתנו לדבר לדכא את רוחם, אלא שמחו על מה שיש. בתחילה נבנה רק בית אחד שעמד בודד על המגרש בלי חומה ובלי שומרים. אל הבית הזה נכנסה משפחה אמיצת לב שהסכימה לגור בשכונה עד שתלך ותתמלא. אבי המשפחה, אליהו עזרא שמו, היה שומר על הבית בלילות ולא פעם נאלץ לצאת כשרובה בידו כדי להבריח צבוֹעים וזאבים שהתקרבו יותר על המידה. בהמשך הצטרפו מתיישבים נוספים, בית הצטרף לבית עד שנוסדה השכונה שנקראה "מחנה ישראל".

הבית הראשון שנבנה במחנה ישראל. נהרס בשנת 1985

משימה - מצאו מי שמר על מחנה ישראל

שכונת מחנה ישראל נקראה על שם המחנה שהקים עם ישראל כשנדד במדבר אחרי שיצא ממצרים. בשם השכונה הביעו הבונים תקווה שכמו שאלוהים שמר על מחנה ישראל במדבר, כך הוא ישמור על שכונתם החדשה מפני שודדים וחיות רעות. עיינו בתנ"ך בספר שמות פרק י"ד, פסוק י"ט, ומצאו - מהם שני הדברים שאותם שלח האל להגן על מחנה ישראל במדבר?

______________________________ ו-______________________________

האיש שהעריך יותר מכל את אומץ הלב ואת היזמה של יושבי מחנה ישראל היה האיש שעמד בראש קהילתם, **הרב דוד בן שמעון**. הרב דְּבָ"ש (כך קראו לו בשל ראשי התיבות של שמו) ראה במחנה ישראל פרויקט מיוחד של בני הקהילה והחליט להצטרף: הוא אסף כספים ותרומות מיהודים בכל העולם למען מחנה ישראל, ובכסף הזה בנה בשכונה בתים נוספים לעניים וכן בית כנסת ובית מלון להכנסת אורחים. בהמשך נבנה בשכונה גם תלמוד תורה (בית ספר דתי לילדים). בתוך כמה שנים הייתה מחנה ישראל

שכונה קטנה אך גאה מחוץ לירושלים העתיקה, ובה ב-20 בתים. לזכרו של הרב דב"ש נקרא עד היום הרחוב הצמוד למחנה ישראל על שמו.

המפה שלפניכם מראה כיצד התפתחה מחנה ישראל במשך 50 השנים הראשונות. הבית השחור הוא הראשון שנבנה בשכונה בשנת 1856; הבתים הכחולים נבנו במהלך 15 השנים הבאות, עד 1880, והבתים התכולים נבנו במהלך 40 השנים הבאות, עד שנת 1920.

המפה מלמדת כל תנופת בנייה גדולה שהתרחשה בהתחלה, אך אחרי 1880 הייתה דווקא עצירה גדולה, שבגללה במשך 40 שנה נבנו פחות בתים מאשר ב-15 השנים הראשונות. עצירה זו מעידה על תקופה קשה, שבה קהילת המערביים הלכה וגדלה, בעוד שכספי החלוקה עבורה הלכו והתמעטו. הרב דב"ש נפטר בשנת 1880 והרב שהחליף אותו כמנהיג הקהילה גר בעיר העתיקה ודאג יותר לקהילה המוגרבית שנותרה בין החומות ופחות למחנה ישראל. אנשים שביקרו בשכונה בשנת 1901, כלומר כ-35 שנה אחרי הקמתה, תיארו בתים צפופים ודלים שהותירו רושם קשה על כל מי שראה אותם. בשנת 1904 התמנה לקהילה המוגרבית רב חדש בשם נחמן בטיטו, שלקח על עצמו לשקם את מחנה ישראל. הוא שלח שליחים למרוקו כדי לאסוף שם תרומות ונדבות, ובכסף שנאסף חצב בורות מים חדשים, בנה תנור משותף והקים בתים נוספים בשכונה עבור עניים בני העדה. במעשיו אלו חילץ הרב בטיטו את שכונת מחנה ישראל ממצבה העגום והיא עלתה ופרחה למשך שנים אחדות.

סרקו את הברקוד וצפו במאבק לשימור מחנה ישראל

אבל מזלה של מחנה ישראל לא שֻׁפַּר. השכונות היהודיות החדשות נבנו רחוק ממנה ועם הזמן הקיפו אותה בתי נוצרים ומוסלמים. בשנת 1929 בנו המוסלמים מלון ענק בפינת השכונה שחסם את המעבר ממנה אל העיר העתיקה. בעקבות כך החלה השכונה לשקוע. תושבי השכונה נטשו אותה והבתים החלו להיהרס, עד שאוהבי ירושלים ואוהבי היסטוריה מחו נגד ההרס ודרשו מעיריית ירושלים לשקם ולשמר את מחנה ישראל. בזכות אלה ניצלו חלקים גדולים מהשכונה, והמטיילים בה יכולים היום למצוא בה סמטאות קסומות ובתים עתיקים ויפהפיים. בשכונה פועל "המרכז העולמי למורשת יהדות צפון אפריקה" המספר את סיפור העדה המוגרבית בירושלים. כדאי לבוא לבקר!

שכונת מחנה ישראל אחרי השיפוץ, 2016

3. נחלת שבעה

נחלת שבעה היא השכונה השלישית שבנו היהודים מחוץ לעיר העתיקה. היא הייתה השכונה הקרובה ביותר לדרך יפו והגדולה ביותר שנבנתה עד אז.

בואו נחקור - מי הקים את נחלת שבעה?

כדי לגלות מיהם האנשים שהקימו את השכונה, מאיזו עדה הם היו, מה הייתה מטרתם בהקמת השכונה ומדוע קראו לה בשם "נחלת שבעה", עיינו בדף הראשון של פנקס ההכנסות וההוצאות של החברה שהקימו לצורך הקמת השכונה:

בשם ה' אלקינו נדגול

הפנקס הלז. יבאו בו חשבונות ההכנסות
וההוצאות של חברת בוני הבתים חוצה
לעיר בנחלתם הנקראת מהיום בשם

נחלת שבעה

על כי שבעה אנשים האלה התאחדו בחברה
אחת לבנות שמה שבעה בתים בעזה"י על
פי הפרטים המנוים ביניהם. ויבאו פה להלן

ואלה שמות האנשים

ר' מיכל הכהן. ר' חיים הלוי. ר' ביינש סלאנט.
ר' ליב הורוויץ: ר' יואל משה בהר"ם
ר' יוסף ריבלין. ר' יהושע יעלין

נוסדה והתכוננה
יום ג' ב' אייר שנת המלאכה תצלח לפ"ק
ואתה ה'!
הראנו בבנינה, ושמחנו בתקונה. אמן.

איך קוראים את זה?

ﭏ = אל

מפתח מילים קשות:

אֱלֹקֵינוּ = אלוהינו
נִדְגּוֹל = נאמין
הַלָּז = הזה
הַמְּנוּיִם = המוסכמים
לְהַלָּן = בהמשך
ר' = רבי
הִתְכּוֹנְנָה = תוכננה
ה' = השם (אלוהים)
בְּבִנְיָנָהּ = בבנייתה
בְּתִקּוּנָהּ = בהקמתה

מפתח ראשי תיבות:

בעזה"י = בעזרת השם יתברך
בהר"ם = בן הרב רבי מרדכי
לפ"ק = לפרט קטן (תאריך מקוצר)

שם החבר השני אינו מִיכַל (שהוא שם של בת) אלא מִיכְל. זוהי צורת ההגייה האשכנזית של השם "מיכאל"

דף הפנקס מלמד כי בניגוד למשכנות שאננים שנוסדה על ידי תורם נדיב מחו"ל, או שכונת מחנה ישראל שנוסדה על ידי בני עדה מסוימת, שכונת נחלת שבעה הוקמה על ידי שבעה ירושלמים בעלי יזמה, כולם דתיים אשכנזים בני משפחות מכובדות בקהילה. החברים התאגדו יחד להקמת השכונה והקימו חברה רשמית במטרה לבנות יחד שבעה בתים מחוץ לירושלים ("חוּצָה לעיר"). לא מעט מהחברים היו דמויות

ידועות ופעילות מאוד בקהילה היהודית בירושלים במאה ה-19. יואל משה בהר"ם, למשל, הוא יואל משה סלומון המפורסם, אשר 10 שנים לאחר הקמת נחלת שבעה, "בבוקר לח בשנת תרל"ח", הקים את המושבה פתח תקווה; מִיכְל הכהן היה בעל בית דפוס ועיתונאי ירושלמי; יהושע ילין (יֶעְלִין) היה ממחדשי היישוב היהודי בְּמוֹצָא שעל הדרך לירושלים וגם היה אביו של המחנך היהודי הידוע, דוד ילין; יוסף ריבלין, שהיה הרוח החיה מאחורי הקמת נחלת שבעה, הוא קרוב משפחה של נשיאנו ראובן ריבלין, ואחרי הקמת נחלת שבעה הוא הקים עוד 15 שכונות בירושלים.

בואו נחקור - באיזו שנה הוקמה נחלת שבעה?

פנקס ההכנסות וההוצאות של נחלת שבעה מלמד כי היא נוסדה ביום שלישי, ב' בחודש אייר, בשנת **המלאכה תצלח**. המילים "המלאכה תצלח" הן ביטוי לתקוות הבונים שמלאכתם להקמת השכונה תצליח, אבל הן גם גִּימַטְרִיַּה של שנת הבנייה. על פי חוקי הגִּימַטְרִיַּה, לכל אות בעברית יש ערך מספרי, כך שאפשר לעשות תרגילים גם באותיות!

בוני השכונות הראשונות אהבו גימטריה ולא מעט משמות השכונות והברכות שנכתבו לכבודן שילבו משחקי גימטריה כאלה. החליפו את המילים "המלאכה תצלח" במספרים על פי מפתח הגימטריה וגלו באיזו שנה הוקמה השכונה:

מפתח גימטריה

א = 1	ל = 30
ב = 2	מ = 40
ג = 3	נ = 50
ד = 4	ס = 60
ה = 5	ע = 70
ו = 6	פ = 80
ז = 7	צ = 90
ח = 8	ק = 100
ט = 9	ר = 200
י = 10	ש = 300
כ = 20	ת = 400

ה - ___ מ - ___ ל - ___ א - ___ כ - ___ ה - _____

ת - ___ צ - ___ ל - ___ ח - ___

סך הכול =

את המספר שקיבלתם החליפו בחזרה לרצף אותיות, והקיפו את השנה שבה נוסדה השכונה:

תרכ"ט	**תרל"ח**	**תש"ח**	**תשע"ב**
5629 לבריאת העולם	5638 לבריאת העולם	5708 לבריאת העולם	5772 לבריאת העולם
(1869)	(1878)	(1948)	(2012)

נחלת שבעה לפני כמאה שנה

מקימי נחלת שבעה קנו מגרש בגודל של כַּשִּׁשָּׁה דונם, כגודל מגרש כדורגל, ממערב לעיר העתיקה, כדי לבנות עליו את שכונתם החדשה. המגרש השתרע בין הדרך ליפו בצפון ובין בית הקברות מַמִּילָא בדרום. יהושע ילין, אחד משבעת המקימים, תיאר את הבעיה שניצבה בפניהם בזמן שחילקו את המגרש בין החברים: **גבול המגרש מצד צפון נמצא על אֵם הדרך המובילה ליפו והוא משובח ומעולה מהגבול הדרומי, שיש בו חִסָּרוֹן וְגֵרָעוֹן, בהיותו סמוך לחומת בית הקברות של הישמעאלים** (המוסלמים)**. לפיכך חילקנו את המגרש לשבע רצועות ארוכות לאורך המגרש מצפון לדרום, באופן שכל חבר יוגבל חלקו גם מצד הדרך וגם מצד בית הקברות.** צורת חלוקה זו מלמדת על ההגינות שבה נהגו מקימי השכונה זה כלפי זה.

מיקומה של נחלת שבעה היה מצוין; המקימים היו חברים טובים והכול נראה מבטיח, אבל כאשר הושלמה קניית הקרקע והגיע הזמן להקים את השכונה, התברר שהדברים לא פשוטים כלל. כמה מנשות החברים סירבו בכל תוקף לעבור לגור מחוץ לחומות וטענו כי מדובר בשיגעון שיש בו סכנת נפשות. חלק מהחברים היו עסוקים בפרויקטים שונים מחוץ לירושלים, וכך לאט לאט הלך והתמסמס חלום הקמת נחלת שבעה. רק חבר אחד, נחוש ביותר, לא ויתר על החלום אלא התעקש להקים את השכונה, אפילו לבדו. היה זה יוסף ריבלין שבנה ראשון את ביתו בנחלת שבעה ועבר לגור בו לבדו, אף שאשתו וילדיו חשבו שהוא משוגע ונותרו לגור בין החומות.

יוסף ריבלין סבר כי היציאה מהחומות אינה סתם תהליך טבעי, אלא חובה דתית! הוא האמין כי המשיח יבוא רק כאשר תהיה ירושלים גדולה, רחבה ומלאה בבתים ואנשים

במשך כמעט שלוש שנים התגורר ריבלין לבדו בנחלת שבעה שעמדה ריקה. הוא הותקף כמה פעמים על ידי שודדים ורק בנס ניצל. לבסוף לא יכול היה יותר לסבול את המצב ובאחת השבתות עלה על הדוכן בבית הכנסת שלו ברובע היהודי והתחנן בפני הקהל: **זה 32 חודשים גר אני לבדי במקום הזה. עברתי הרפתקאות רבות וקשות וגם גרמתי צער ליושבי עירנו, בדאגם תמיד בחרדה לשלומי ולחיי. ועתה דעו שאיני יכול עוד להמשיך בניסיון הקשה הזה!** דבריו הנרגשים של ריבלין השפיעו מאוד על השומעים ובמהרה נאסף כסף רב להמשך בניית נחלת שבעה. בתוך שנה וחצי נבנו בשכונה עוד 45 דירות ונחלת שבעה הפכה לשכונה גדולה. במשך שנים הייתה נחלת שבעה שכונה מצליחה ומשגשגת, עד שהפכה לשכונה דלה ומיושנת. בשנות ה-70 החליטה עיריית ירושלים להרוס אותה ולבנות במקומה מרכז קניות ועסקים. גם כאן נזעקו אוהבי ירושלים ואוהבי היסטוריה ומחו נגד ההרס. עיריית ירושלים נעתרה למחאות, שיקמה את נחלת שבעה והפכה אותה למרכז בילוי ותרבות תוסס .

סמטה בנחלת שבעה ב-2016

4. בית דוד

שכונת בית דוד 2016

שבת אחת עמד יוסף ריבלין בבית הכנסת בנחלת שבעה ודיבר בהתלהבות על החשיבות הגדולה בבניית שכונות בירושלים החדשה. הוא הביע צער בפני שומעיו על כך שכספי החלוקה מתבזבזים על תשלומי שכר דירה לבעלי הבתים הערביים בעיר העתיקה, כשאפשר לנצל אותם לבניית שכונות יהודיות מחוץ לחומות, ולהשקיע בדבר שיישאר לנצח. בקהל ישב יהודי קשיש ועשיר בשם דוד רַייז שעלה עם אשתו שבע שנים קודם לכן מפולין והשתקע בירושלים. בני הזוג רייז היו נדבנים ידועים ובשנים שגרו בירושלים תרמו כסף רב לענייי ירושלים ובנו להם דירות ובתי ספר.

דוד רייז התרשם עמוקות מהדברים ששמע ובמוצאי אותה שבת החליט להיות חלק מִבּוֹנֵי ירושלים החדשה. הוא פנה לריבלין והציע לו סכום נכבד להקמת שכונה חדשה לעניים שתישא את שמו. "אני כבר זקן ואין לי ילדים", אמר רייז, "ולכן איש לא יזכור אותי אחרי מותי, אלא אם תיקרא שכונה בירושלים על שמי". ריבלין הודה לו מאוד על התרומה וגילה לו שבספר ישעיהו, בפרק נ"ו, מופיעה הבטחה שנתן אלוהים לַחֲשׂוּכֵי בנים: **וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחוֹמֹתַי יָד וָשֵׁם, טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת. שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת**. הפסוק, כך הסביר ריבלין, אומר שמי שאין לו בנים או בנות לא צריך לדאוג שמא לא יזכרו אותו כי אם יהיה נדיב, אלוהים יזכור אותו תמיד: הוא ישים בבתים ובחומות שלו "יד", כלומר מצבה, ו"שם" כלומר זיכרון בשבילו, וכך ייזכר שמו לנצח. הפסוק שהזכיר ריבלין מופיע עד היום בשכונת בית דוד בראש לוח הקדשה גדול עשוי שיש, המנציח את זכר דוד רייז.

משימה - עתידה הטוב של ירושלים בזכות דוד רייז

ריבלין מצא בשם משפחתו של הנדבן רמז לעזרה שיגיש לעתידה הטוב של ירושלים, שכן השם "רייז" בגימטריה שווה לצמד מילים המוכיח זאת. בדקו כמה שווה השם "רייז" בגימטריה (היעזרו במפתח הגימטריה שבעמוד 85) ומצאו לאיזה צמד מילים התכוון ריבלין:

ברית ירושלים	ברכת דוד
חזון ציון	עזר קודש

החצר הפנימית בשכונת בית דוד

ריבלין ורייז מצאו מקום מתאים לשכונה החדשה לא רחוק מנחלת שבעה, בצד השני של דרך יפו. בתוך פחות משנה קמה בירושלים החדשה שכונה קטנה ויפה ובה עשר דירות לעניים ושמה "בית דוד". הדירות נבנו צמודות זו לזו כמו מסגרת סביב חצר פנימית, אליה הוביל מעבר צר. המבנה הזה, שנקרא **שכונת חצר**, נועד לשמור על השכונה כמו חומה מפני שודדים וחיות רעות וליצור יחסי שכנות וקהילה, כמו בחצרות העיר העתיקה.

שכונת בית דוד הקטנה הספיקה רק לעשר משפחות עניות ולכן כל משפחה קיבלה דירה לשלוש שנים בלבד. בזמן הזה חסכה המשפחה כסף כדי להסתדר בהמשך לבד ואחרי שלוש שנים נערכה הגרלה שבה נמסרו הדירות לעשר משפחות חדשות. כך נעשה בכל שלוש שנים.

דוד רייז נפטר זמן קצר אחרי הקמת שכונתו ולמרות שמת חָשׂוּךְ בנים, השכונה שבנה בירושלים שימרה את שמו עד היום. שכונת בית דוד הקטנה היא בין השכונות האחרונות בירושלים שכמעט ולא השתנו מיום הקמתן – אמנם נוספה לה קומה שנייה, אבל הריצוף המקורי של החצר נשמר ובו שני פתחי בורות המים, וגם המעבר הצר המוביל אל החצר עדיין קיים.

אחד משערי הכניסה למאה שערים

5. מאה שערים

מאה שערים היא השכונה החמישית שנבנתה בירושלים מחוץ לחומות והיא היום שכונה חרדית לגמרי. היא הוקמה ביזמתו של יוסף ריבלין, אשר קיבץ יחד חבורה גדולה של מאה משפחות לבניית השכונה הגדולה ביותר בירושלים. לאגודה המשותפת הצטרפו במהרה עוד חמישים משפחות, ובשנת 1874 נערך טקס הנחת אבן הפינה לשכונה מצפון לעיר העתיקה, שבו השתתפו כל 150 משפחות החברים.

הרחוב הראשי במאה שערים

יש הסוברים בטעות שלשכונת מאה שערים יש מאה שערים, אך שם השכונה אינו קשור כלל למספר שְׁעָרֶיהָ. הביטוי "מאה שערים" לקוח מפרשת תּוֹלְדוֹת שבספר בראשית, שבה מסופר על יצחק אבינו אשר זרע חיטה וקיווה שיצמח לו יבול טוב. מזלו של יצחק שפר עליו ולא רק שצמח לו יבול מוצלח, אלא שהוא היה פי מאה מהכמות שנזרעה: **וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִיא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִיא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרֲכֵהוּ ה'** (בראשית פרק כ"ו, פסוק י"ב).

פירוש המילה "שער" בעברית הוא גם "עֵרֶךְ", כמו למשל "שער הדולר". "מאה שערים" הוא אפוא ביטוי לשפע גדול. השכונה

הוקמה בשבוע שבו נקרא פרשת תולדות בבית הכנסת בשבת ומקימי השכונה חיפשו בפרשה ביטוי טוב ושמח שיתאים לשכונתם. כך נולד השם "מאה שערים".

בניית שכונת מאה שערים התנהלה במרץ ובתוך שבע שנים נבנו כל מאה הדירות הראשונות. בתוך 20 שנה הייתה השכונה בנויה כולה וִיהוּדֵי העיר העתיקה החלו לנהור אליה כי היא נחשבה לשכונה מפותחת מאוד, שכללה פנסי רחוב לתאורת לילה. הביקוש לדירות במאה שערים גָּבַר ובמלאות לה 25 שנה כבר גרו בה כמעט אלף תושבים בכמאתיים דירות. שלוש שנים לאחר מכן היו בה 300 דירות ומספר הדיירים בהן הגיע לכמעט 1,500!

נקודה למחשבה

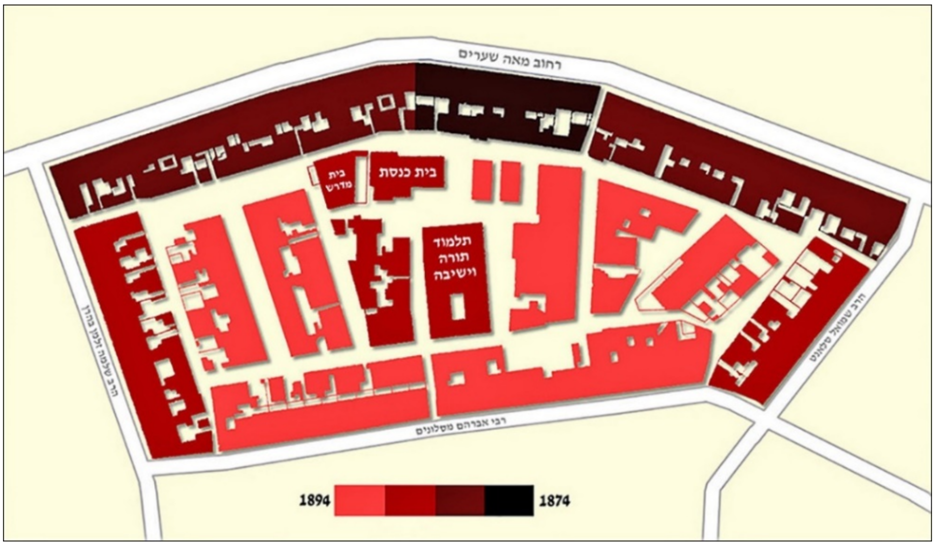
איזו תקווה הביעו הבונים, כשקראו לשכונתם בשם מאה שערים?

בואו נחקור - איך התפתחה מאה שערים?

הסופר ש"י עגנון בספרו "תְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם" תיאר כך את הקמת השכונה: **עשרה בתים נבנו שם במאה שערים בראשונה - חדר ומסדרון לכל משפחה. וכל לילה היה נר דלוק בכל בית מִפַּחַד שודדים וְלִסְטִים ואחד מאנשי הבית נֵיעוֹר כל הלילה ולומד תורה, מפני שהתורה מְגִנָּה ומצילה. לא יצאו שנים הרבה עד שבאו שאר החברים ובנו להם בתיהם**. המפה שלפניכם מציגה את דבריו של עגנון: שורת הבתים השחורה ובה עשר דירות נבנתה ראשונה; אחריה נבנו הבתים בצבע אדום כהה; בהמשך נבנו הבתים האדומים ולבסוף - הבתים הבהירים.

קראו את תיאורו של ש"י עגנון, עיינו במפת מאה שערים, ומצאו:

1. כמה שערים (כניסות) יש למאה שערים? - ______________________________
2. מדוע נבנו עשר הדירות הראשונות כשהן דבוקות זו לזו? - ______________________
3. לאיזו שכונה דמתה מאה שערים בשנותיה הראשונות? - ______________________
4. האם מאה שערים היא שכונת חצר? - ______________________________
5. מה מלמדים דברי עגנון והמפה על אורח חיי השכונה? - ______________________
6. אילו מִבְנֵי ציבור יש היום ברוב השכונות, אך לא נבנו במאה שערים? - ________________

____

מאה שערים ב-1884. שימו לב לרצועות הבתים הארוכות ולפרות הרועות באחו

חמש השכונות היהודיות החלוצות שנבנו בירושלים מחוץ לחומות במאה ה-19 היו סנוניות ראשונות בין שכונות רבות שנבנו אחר כך על ידי יהודים, מוסלמים ונוצרים בעיר החדשה. היציאה מהחומות שהתחילה טִפִּין טִפִּין הפכה בתוך שנים ספורות לגל עצום של בנייה, עד כי בתוך 40 שנה המאזן התהפך: מספר יושבי העיר החדשה היה גדול יותר מיושבי העיר העתיקה, עד שלבסוף הפכה העיר העתיקה לשכונה קטנה בתוך העיר הענקית.

בואו נחקור - דֵּמוֹגְרַפְיָה ירושלמית

לא מעט מִפְקַדֵי אֻכְלוּסִין (ספירת אנשים) נערכו בירושלים במטרה להבין את הַדֵּמוֹגְרַפְיָה, כלומר את מספר וְאת הֶרְכֵּב תושביה של העיר. מִפְקַדֵי הָאֻכְלוּסִין המדויקים ביותר נערכו על ידי הקהילות היהודיות ובזכותם יש בידינו תמונה מרתקת של הדמוגרפיה היהודית בירושלים החל מהמאה ה-19:

	1880	1900	1910	1931	1948
בעיר העתיקה	19,000	15,000	16,000	5,500	2,000
בעיר החדשה	2,000	16,000	29,000	58,500	98,000
סך הכול	21,000	31,000	45,000	54,000	100,000

עיינו בטבלה ומצאו:

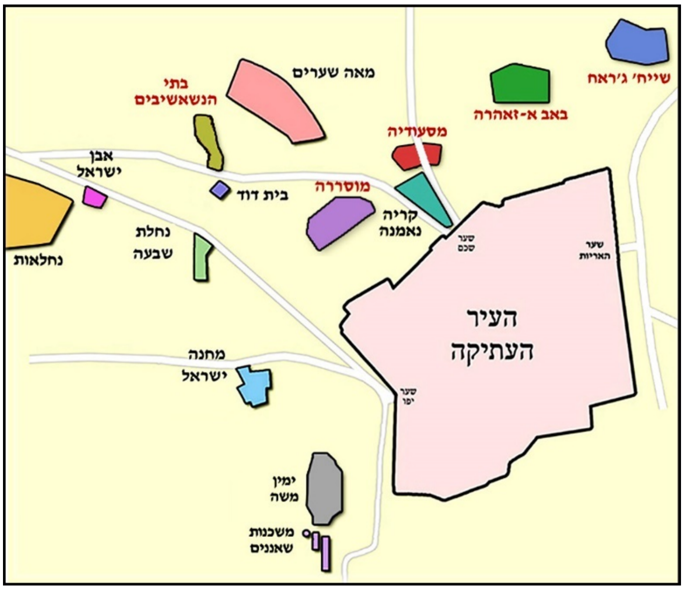
1. מה אורך התקופה (בשנים) שהטבלה הזאת סוקרת? - ____
2. פי כמה גדלה הקהילה היהודית בעיר בשנים אלה בסך הכול? - __________________________________
3. פי כמה גדלה הקהילה היהודית בעיר החדשה בשנים אלה? - ___________________________________
4. בין אילו שנים הקהילה היהודית בעיר העתיקה גדלה? - _______________________________________
5. בין אילו שנים הפכה הקהילה בעיר החדשה לגדולה מזו שבעיר העתיקה? - _______________________
6. מתי צנח מספר יהודי העיר העתיקה למספר היהודים שגרו בעיר החדשה ב-1880? - ______________
7. בין אילו שנים הייתה הצניחה הכי גדולה במספר היהודים בעיר העתיקה? - _______________________
8. לסיכום, כמה אחוזים מהקהילה היהודית בירושלים התגוררו בעיר החדשה ב-1880 וכמה ב-1948?

ב-1880 - ____________________ ב-1948 - ____________________

שכונות בירושלים

שנים רבות חלפו מאז שהוקמו השכונות הראשונות בירושלים החדשה. העיר התפתחה וצמחה, עד שהייתה לְמֶטְרוֹפּוֹלִין, כלומר לעיר ראשית גדולה וחזקה. השכונות שנבנו, כמו בערים רבות בעולם, שונות באופי ובמראה שלהן – יש שכונות גדולות או קטנות, כאלה עם בניינים גבוהים או עם בתי אבן קטנים עם גגות רעפים; יש שכונות שיושביהן עשירים ובאחרות הם קצת פחות... גורמים רבים השפיעו על אופיה של כל שכונה בירושלים ואפשר לחלק אותן לקבוצות לפי נסיבות הקמתן, מיקומן ואופיין.

השכונות הערביות

זמן קצר אחרי שהוקמו חמש השכונות היהודיות הראשונות, אזרו גם בני העמים האחרים בירושלים אומץ והחלו לצאת מהחומות ולבנות בה שכונות חדשות. המפה שלפניכם מציגה את השכונות הערביות הראשונות שנבנו מחוץ לחומות, בצד השכונות היהודיות שהמשיכו להיבנות במרץ. שימו לב שכל השכונות הערביות הראשונות נבנו מצפון לעיר העתיקה, קרוב לרובע המוסלמי. שכונת מַסְעוּדִיָּה נבנתה על הדרך הראשית שיצאה משכם לשער שכם; משפחת נָשַׁאשִׁיבִּי בנתה שכונת חֲמוּלָה (משפחה גדולה) סמוך לרחוב הנביאים; שכונת בָּאבּ א-זַאְהִרָה נבנתה מצפון לשער הפרחים ונושאת את שמו ואילו שכונת שֵׁייח' גַ'רָאח, שרוב תושביה היו בני משפחת חוסייני, נבנתה בקצה הצפון-מזרחי של שורת השכונות הערביות, סמוך לדרך היוצאת לכיוון יריחו.

בית פאר ערבי אופייני בשכונת בָּאבּ א-זַאְהִרָה

השכונות הערביות הללו החלו לצמוח סביב השנים 1885-1875 ונבנו על ידי מוסלמים עשירים, כך שהן היו מטופחות ויפות מאוד. כל משפחה בנתה וילה גדולה מוקפת בבוסתן ירוק, ועושרו של בעל הבית ניכר בדברים הקטנים כמו בפיתוחי האבן העדינים והיקרים או בחיפוי הקרמיקה הארמנית מעל המשקופים. חדרי הבתים היו ענקיים ובעלי תקרה גבוהה והריהוט היה מהסוג היקר ביותר. כמעט כל משפחה החזיקה בית נוסף בתוך העיר העתיקה.

התנועה הגדולה אל מחוץ לחומות תפסה תאוצה והביטחון התגבר. בעקבות כך החלו השכונות היהודיות והערביות גם יחד להיבנות רחוק יותר ויותר מהעיר העתיקה. בני לאומים נוספים החלו לצאת מהחומות, ובהם גם ערבים-נוצרים שבנו את השכונות בָּקְעָה והמושבה היוונית. גם שכונות אלה התאפיינו בפאר רב ועד היום עומדות הווילות היפהפיות האלה בין בוסתנים ורחובות ציוריים.

משימה - ההבדלים בין שכונות היהודים לשכונות הערבים

היהודים אמנם היו הראשונים שבנו שכונות מחוץ לחומה, אך בהמשך נבנו אלו בצד אלו שכונות של יהודים ושכונות של ערבים מוסלמים או נוצרים. עם זאת, ניתן להבחין בהבדלים משמעותיים בין השכונות. קראו את המידע לעיל וציינו מה ההבדלים הבולטים בין השכונות:

	שכונות יהודיות	שכונות ערביות
למה יצאו מהחומות?		
איפה בנו ביחס לעיר העתיקה?		
מה היה מצבם הכלכלי של הבונים?		
מי שילם על בניית הבתים?		
מה היה מבנה השכונה?		

שכונות המנדט

עשרות שכונות נבנו בירושלים החדשה במשך כ-65 שנה, עד שבשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ששינתה לגמרי את פני הדברים בירושלים. ארץ ישראל נכבשה אז על ידי הבריטים אשר גירשו את הטורקים וקיבלו מַנְדָּט, כלומר אישור מחֶבֶר הלאומים (לימים - האו"ם) לשלוט בארץ באופן זמני.

הבריטים קבעו כי מעתה תיבנה ירושלים כעיר מודרנית, מסודרת ומאורגנת. בימי המנדט הבריטי, שנמשך בין השנים 1948-1920, הונהגו נהלים חדשים לבניית שכונות ובתים בארץ כולה ובירושלים בפרט. אם לדוגמה, לפני המלחמה, יכלו כל אדם או קבוצת אנשים לרכוש קרקע ולבנות עליה שכונה, עתה נדרשו הבונים למסור לידי העירייה תכניות מסודרות של השכונה ולכתוב כיצד היא תשולב במערכת התכנון העירונית, במערכת הביוב והמים וכד'. הבריטים גם חייבו את בוני הבתים בירושלים

בית אופייני בשכונת בית וגן היהודית, 1926

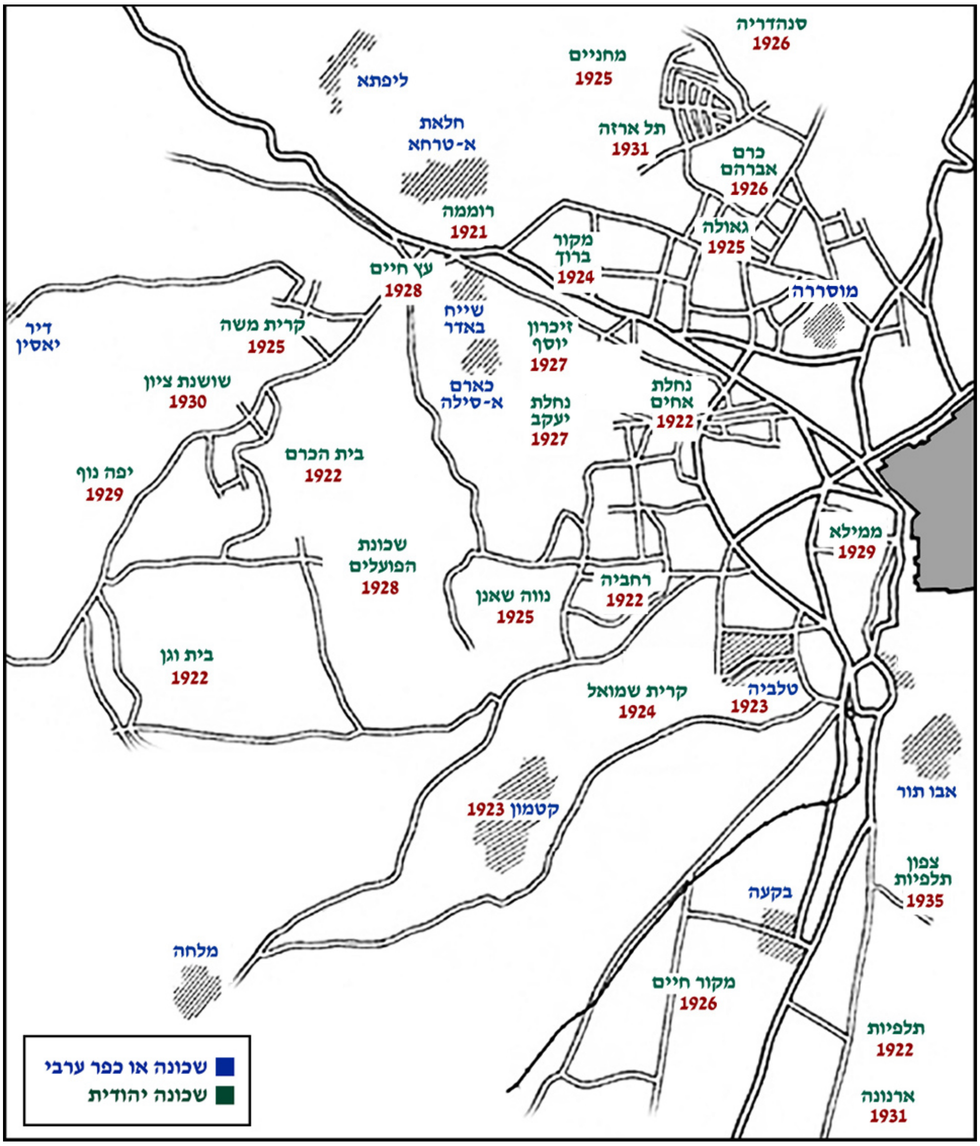
לחפות את הבתים ב"אבן ירושלמית" ולא להשאירם חשופי בטון וטיח כמקובל בערים אחרות. כן קבעו הבריטים שבירושלים ייבנו שכונות על ההרים בלבד ולא בגאיות, כדי לשמור מקום לכבישים ולפארקים.

התכניות המסודרות של הבריטים והתמיכה שהעניקו לבוני השכונות החדשות הביאו לתנופה עצומה בבנייה בירושלים בתקופת המנדט. עשרות שכונות יהודיות וערביות נבנו במרחב העצום שסביב העיר העתיקה, וכל שכונה הייתה מסודרת ומתוכננת. השכונות היהודיות לא היו עוד שכונות עניים שנבנו מכספי החלוקה או מתרומות, אלא נבנו על ידי בעלי אמצעים או בעזרת חברות ציוניות כמו "הכשרת היישוב" או "קרן הַיְסוֹד". מפת השכונות כאן מציגה את הבנייה העצומה בירושלים בימי המנדט. כמה מהשכונות ומהכפרים הערביים המופיעים במפה נבנו כבר בימי הטורקים וגדלו מאוד בתקופת המנדט הבריטי.

מעל חלונות רבים שנבנו בבתי ירושלים בימי המנדט יש עיטור אבן בצורת כתר, הַמְּכֻנֶּה בפי הירושלמים "הכתר הבריטי". ראיתם בית כזה? - סיכוי גדול שהוא נבנה בתקופת המנדט

שכונות הגנים

מושב נַהֲלָל, באמצע בתי מגורים ובחוץ - המפעלים

בין השכונות הרבות שנבנו בירושלים בתקופת המנדט הבריטי כדאי לציין שש שכונות יהודיות מיוחדות שלהן תכונה משותפת: כולן **שכונות גנים**. רעיון זה נולד באנגליה בסוף המאה ה-19 כרעיון רחב הרבה יותר בשם "ערי גנים" (Garden Cities), כתגובה נגד התוצאות הלא נעימות של המהפכה התעשייתית שהתחוללה באירופה. מהפכה זו הובילה אנשים רבים לגור בערים צפופות, מלאות בבניינים דחוסים וחנוקות מפיח מכוניות. תנועת ערי הגנים, שהורכבה מאודריכלים וממתכנני ערים, קראה לבניית שכונות "ירוקות" ובהן עצים, גנים ציבוריים ובתים בני קומה אחת או שתיים. רק חצי ואפילו פחות מכל מגרש בעיר יוקדש לבניית הבית וכל השאר יהיה גינה מטופחת. בתוך שכונות המגורים לא יהיו כל חנויות או מפעלים, וכך התושבים ייהנו משקט ומאוויר צח.

את רעיון ערי הגנים הביא ארצה האדריכל והמתכנן היהודי, רִיכָּרְד קָאוּפְמַן, שעלה לארץ ב-1920 וזכה לתכנן למעלה ממאה יישובים בכל הארץ, אשר רבים מהם נבנו על פי עקרונות שכונות וערי הגנים. הבולט בהם הוא מושב נַהֲלָל בעמק יזרעאל, שנבנה כמופת לעקרונות אלה: בתי החברים נמצאים במרכז המושב ואילו שדות החקלאות מסביבם.

רחוב אלחריזי, סמטה ירוקה בשכונת רחביה

בירושלים תכנן קָאוּפְמַן שש שכונות גנים, והן רְחַבְיָה, בית וגן, תלפיות, בית הכרם, קריית משה ומקור חיים. **מצאו אותן במפה בעמוד הקודם וסמנו אותן בְּמָרְקֶר**.

שיכוני העולים אחרי קום המדינה

הבריטים עזבו את הארץ בשנת 1948 עם קום מדינת ישראל. מאות אלפי עולים חדשים הגיעו למדינה הצעירה ושוכנו בתחילה בבתים זמניים, בצריפים ואפילו באוהלים עד שנבנו עבורם בתי קבע. שכונות צריפים אלה נקראו "מַעְבָּרוֹת" וכמותן היו פזורות בכל הארץ וגם בירושלים. במסגרת המאמץ העצום לבנות לעולים החדשים בתי קבע במהירות ובזול הוקמו בזה אחר זה שיכוני עולים בירושלים.

שיכוני קריית היובל 1955 (צילום: ארכיון סולל בונה)

בצד שיכוני העולים נבנו גם שיכונים לחיילים משוחררים או לבעלי מקצועות שהתאגדו יחד לבנייה משותפת, כמו מורים, פרופסורים מהאוניברסיטה, פקידי בנק וכד'. הבנייה המואצת במחירים זולים אפשרה לבעלי מקצועות אלה, שלא היו בעלי אמצעים, לרכוש דירה קטנה עם שכנים המתאימים לאורח חייהם.

תקנות הבנייה מימי המנדט הבריטי, בדבר האבן הירושלמית או איסור הבנייה בגאיות, לא בוטלו והן קיימות עד היום, אולם הצורך למצוא פתרון מגורי קבע לעולים החדשים ולחיילים בשנות ה-50 היה חזק יותר מכל תקנת בנייה עירונית. כך הוקמו בזה אחר זה שיכוני הקטמונים, שיכוני קריית היובל, שכונת האזבסטונים, קריית מנחם, שכונת עיר גנים ועוד. שכונות אלה מאופיינות ב"בלוקים" מלבניים וזהים הניצבים בטורים ארוכים. בכל בלוק נבנו כמה דירות קטנות, לרוב לא יותר משלושה חדרים, שנועדו לפתור באופן מיידי את מצוקת הדיור. מדינת ישראל הייתה בעלת הדירות והדיירים גרו בהן בשכירות נמוכה, אולם ברבות השנים הוצע להם לקנות את הדירות במחיר מוזל ורובם "קפצו על המציאה."

שיכוני העולים עדיין פזורים בהמוניהם בירושלים. חלקם שופצו עם השנים ונוספו להם חדרים או מרפסות. חלק מהשיכונים שצורפו ל"פרויקט שיקום שכונות", כמו בשכונת בָּקְעָה, זכו לחיפוי אבן ירושלמית כדי לקבל מראה נעים ומקומי יותר. יש דירות שיכון קטנות שאוחדו לדירה אחת גדולה, כך שמראה רוב שיכוני העולים היום בירושלים שונה למדי ממראם בשנות ה-50.

עד כה למדנו על השכונות שנבנו בירושלים החל מהיציאה מהחומות ועד אחרי קום המדינה. בפרק "איחוד ירושלים" בעמוד 110 נשמע על השכונות המודרניות שנבנו בה בהמשך הדרך.

שיכוני עולים חדשים בקטמונים תחת הרים חשופים שטרם נבנה עליהם דבר, 1951 (באדיבות ארכיון סולל בונה)

ירושלים בירת ישראל

שדרה ייצוגית בקריית השלטון ברבָּאט, בירת מרוקו

עיר בירה היא העיר החשובה ביותר במדינה ונחשבת ל"שער הכניסה" אליה ולכן יושבים בה לרוב שגרירים ונציגים רשמיים של מדינות זרות. קריית השלטון בבירה בנויה בדרך כלל במתכונת ייצוגית הכוללת שדרות רחבות, אנדרטאות, מוסדות לאומיים ואתרי הנצחה ושוכנים בה לרוב מוסדות לאומיים כמו משרדי הממשלה, בית הנשיא, המוזאון הלאומי ולפעמים גם ארמון המלך. בערי בירה רבות שוכנים גם בית המשפט העליון והפיקוד העליון של הצבא.

יש ערי בירה גדולות או קטנות; עתיקות מאוד או חדשות; כאלו שנבחרו בקלות או שבחירתן גררה מחלוקת גדולה, ויש גם מדינה אחת, היא מדינת נָאוּרוּ השוכנת באי באוקיינוס השקט, שאין לה עיר בירה, אך מקובל לראות בעיר יָארֶן את בירתה בפועל. עיר הבירה כל כך חשובה עד כי בחדשות משתמשים לא פעם בשמה ככינוי למדינה כולה, כפי שניתן לראות בקטעי העיתונים המוצגים כאן.

דמשק רמזה לקהיר: צפיות התפתחויות בגבול ישראל

בגדד: הרסנו את מסוף הנפט המרכזי באירן?

איראן, שהיום ייבחר נשיאה, מאיימת להרוס בתגובה מסופי נפט של סעודיה

משימה - מצאו את ערי הבירה שֶׁשְּׁמָן כשם המדינה

עיר הבירה מזוהה כל כך עם המדינה, עד כי יש מדינות ששם עיר הבירה שלהן זהה או דומה למדינה כולה. כך למשל היא ברזיליה בירת ברזיל; אלג'יר שהיא בירת אלג'יריה; או לוקסמבורג שהיא, כפי שניחשתם - בירת לוקסמבורג.

חפשו באנציקלופדיה או באינטרנט ערי בירה נוספות שֶׁשְּׁמָן דומה או זהה לשם מדינתן.

העיר	המדינה
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

אצלנו קרה דבר מעניין: אחד משמותיה העתיקים של ירושלים הוא **צִיּוֹן**. עם הפיכת ירושלים לבירת ממלכת ישראל הפך שם זה לאחד משמותיה הידועים והחשובים של ירושלים, עד שלבסוף הפך הכינוי "ציון" לשמה של ארץ ישראל כולה. הדבר בא לידי ביטוי למשל בהמנון המדינה, בו נכתב: "לִהְיוֹת עַם חָפְשִׁי בְּאַרְצֵנוּ, אֶרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם", כלומר הארץ כולה היא ציון ולא רק ירושלים. הדבר ניכר גם בשמה של תנועת הציונות שנוסדה במאה ה-19 באירופה, אשר סברה כי על כל היהודים בעולם לגור בארץ ישראל, ולאו דווקא בירושלים. לא פלא שציונים שחיו בברית המועצות ונאסרו בה בגלל ציונותם, נקראו אצלנו "אסירי ציון".

צלחת נחושת בת כמאה שנה, שבמרכזה המילה "ציון"

מה פירוש המילה "בִּירָה"?

דגם "הבירה" של ירושלים בימי בית המקדש השני

מקור המילה "בִּירָה" הוא בְּאַכַּדִית ופירושה הוא "מצודה" או "מבצר". בעת העתיקה הייתה תמיד "בירה" בעיר הגדולה, שעמדה לרוב צמוד למקדש המקומי והגנה עליו. בימי בית המקדש השני שימשה המילה "בירה" לתיאור מבנה מבוצר, כך אנו למדים למשל מתיאור חזרת היהודים מבבל לירושלים: נחמיה, שעמד בראש השבים לארץ ישראל והיה מקורב למלך כורש, ביקש מהמלך שיישלח מכתב לאחד מפקידיו, למען **אֲשֶׁר יִתֶּן לִי עֵצִים לְקָרוֹת אֶת שַׁעֲרֵי הַבִּירָה אֲשֶׁר לַבַּיִת** (נחמיה פרק ב', פסוק ח). הפסוק מלמד כי הייתה "בירה" בירושלים שהגנה על בית המקדש ("הַבַּיִת") ונחמיה נזקק לעצים כדי לבנות את שעריה. כשהסתיימה המלאכה, מינה נחמיה את אחד מאנשיו להיות האחראי על ביצורי העיר והעניק לו שם בהתאם: **וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נִבְנְתָה הַחוֹמָה וָאַעֲמִיד הַדְּלָתוֹת... וָאֲצַוֶּה אֶת... חֲנַנְיָה, שַׂר הַבִּירָה עַל יְרוּשָׁלָםִ** (שם, פרק ז', פסוקים א-ג). "בירה" זו המשיכה לשמש במשך כל ימי בית המקדש השני, והיא ידועה לנו מימי החשמונאים בשם "הבירה" או בשמה היווני – "בָּארִיס".

המילה "בירה" התגלגלה לאירופה בצורת "בּוּרְג" ככינוי לערים מוגנות במבצר. ממילה זו התפתח הכינוי "בּוּרְגָנִי" לאיש מהמעמד העירוני הבינוני

גם חז"ל השתמשו במילה "בירה" כדי לתאר מצודה או מבצר. בתלמוד הבבלי למשל כתוב על **איש שדחף את חברו מראש הגג או מראש הבירה ומת** (תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף צ' עמוד ב). בספר ילקוט שמעוני, בו מרוכזים מדרשי חז"ל, מובא משל על **מלך שבנה בירה ונפלה. וחזר ובנה אותה ונפלה. תיקן כמה עמודים ועמדה. שמח בה המלך שעמד בניינו ומזכירו לשבח** (ילקוט שמעוני, פרשת שמות, רמז קס"ב).

קרבתה של "הבירה" למקדש המקומי הביאה לכך ששמה הפך לשמו של המקדש עצמו. דוד המלך, למשל, קרא לעם לבנות בית מקדש בירושלים והדגיש כי הוא נועד לפאר את האל ולא את עצמנו: **לֹא לְאָדָם הַבִּירָה, כִּי לַה' אֱלֹהִים** (ספר דברי הימים א', פרק כ"ט, פסוק א). הדבר בולט במיוחד אצל חז"ל, שהתלבטו לאיזה חלק בבית המקדש התכוון דוד כשאמר "בירה": **מהי בירה?... אמר רבי יוחנן: מקום היה בהר הבית ו'בירה' שמו. וְרֵיש לקיש אמר: כל המקדש כולו קרוי בירה** (תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף ב' עמוד א).

"הבירה" בשושן הבירה. משמשת היום כמוזאון

הפעם הראשונה במקורותינו שבה נעשה שימוש במילה "בירה" לתיאור העיר החשובה ביותר בממלכה, ולא רק לתיאור המבצר או המקדש שבה, היא במגילת אסתר. במגילה מסופר על אחשוורוש שישב **בְּשׁוּשַׁן הַבִּירָה** ומכאן אפשר ללמוד שהעיר המבוצרת והשמורה ביותר במדינה, אשר בה ישב המלך, קיבלה לבסוף מעמד מיוחד והפכה ל"עיר בירה".

מתי הפכה ירושלים לעיר בירה?

הראשון שבחר בירושלים לעיר בירתו היה דוד המלך, אשר כבש את העיר הכנענית הקטנה לפני כ-3,000 שנה והפך אותה לבירת ממלכתו. הבחירה של דוד הייתה גורלית: מאותו יום ועד ימינו ראו היהודים בירושלים את בירתם, ושלמה המלך, בנו של דוד, אף הקים בה את בית המקדש ואת מוסדות השלטון. כאשר כבשו הבבלים את ארץ ישראל ושלחו את עם ישראל לגלות בבל, בכו הגולים על בירת ממלכתם שנפלה ונשבעו שלא לשכוח אותה לעולם: **עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן... אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.** (תהלים, פרק קל"ז, פסוקים א, ה-ו). לא פלא שכאשר חזרו שבֵי ציון מב בל הם התעקשו להתיישב בירושלים, למרות התנגדות העמים שהתגוררו בה מאז שסולקו ממנה היהודים. הם בנו את בית המקדש השני והקיפו את העיר בחומה חזקה. נחמיה שעמד בראש העולים החזיר את כתר הבירה לירושלים והציב בה את מוסדות השלטון.

במשך מאות שנות בית המקדש השני שימשה ירושלים בירת ממלכת ישראל. כאשר ניסו היוונים לכבוש את הארץ, ניצחו אותם החשמונאים ועקרו ממודיעין אל הבירה הירושלמית. כך גם עשה המלך הורדוס, שבנה בירושלים את ארמונו המפואר ושיפץ את בית המקדש.

גלויה של קרן בית"ר מ-1949 ובה שבועת גולי בבל

לפני כמעט 2,000 שנה, בשנת 70 לספירה, החריבו הרומאים את ירושלים ושרפו את בית המקדש. היהודים יצאו לגלות ארוכה ועל אף שנאסר עליהם לחזור לירושלים, הם מרדו וקיוו לחזור לעיר בירתם.

מאמציו של ראש המורדים ברומאים, שמעון בר-כוכבא, לא נשאו פרי. הרומאים הרגו אותו ואת לוחמיו והענישו את היהודים בהרחקתם מירושלים באופן מוחלט. אז גם נולדה התפילה, הנאמרת עד ימינו שלוש פעמים ביום, המבקשת לשוב לירושלים ולהפוך אותה שוב לבירת הממלכה: **לִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב וְתִשְׁכֹּן בְּתוֹכָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ. וּבְנֵה אוֹתָהּ בְּקָרוֹב בְּיָמֵינוּ בִּנְיַן עוֹלָם, וְכִסֵּא דָוִד בִּמְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין.**

בחלוף השנים, כאשר חזרו היהודים לארץ אחרי שנות גלות ארוכות, הרגישו המנהיגים שהתפילה התגשמה כמעט במלואה – הנה אנחנו בירושלים ומדינת ישראל תכף תקום. חודש ימים בלבד לפני קום המדינה נשא דוד בן-גוריון נאום נרגש בישיבת הוועד הפועל הציוני שבו אמר: **ערכה של ירושלים לא ניתן להימדד ולהישקל ולהיספר, כי אם יש לארץ נשמה, הרי ירושלים היא נשמתה של ארץ ישראל... ירושלים דורשת וזכאית שנעמוד אִתה. השבועה ההיא "על נהרות בבל" מחייבת היום כבימים ההם, אחרת לא נהיה ראויים לשם עם ישראל** (נאום בן-גוריון, אפריל 1948).

חיים ויצמן, שעמד אז בראש הסוכנות היהודית, התבטא באופן דומה על ירושלים. במהלך מלחמת העצמאות הוא נאם בפני חיילים ודיבר אתם על תרומתם העצומה להגנה על ירושלים: **אין זה כלל ביכולתנו לשכוח את ירושלים... נוסף לקשר ההיסטורי בינינו לבין ירושלים, נוסף לשרשרת הבלתי ניתקת של התיישבות יהודים בעיר זו, נוסף לעובדת היותנו רוב כאן, הרי גבורתכם בהגנה על ירושלים נותנת לנו את הזכות להכריז כי ירושלים שלנו היא ושלנו תישאר** (חיים ויצמן, דצמבר 1948).

משימה - יחסם של דוד בן-גוריון וחיים ויצמן לירושלים

בן-גוריון וויצמן ביטאו בנאומים שצוטטו כאן כמה רעיונות רבי משמעות ביחס לירושלים, המלמדים כי ירושלים עבורם, כמו גם עבור רבים אחרים, אינה סתם עוד עיר, אלא ערך היסטורי ורגשי רב. קראו את דבריהם ומצאו מי מהם אמר את הדברים הבאים:

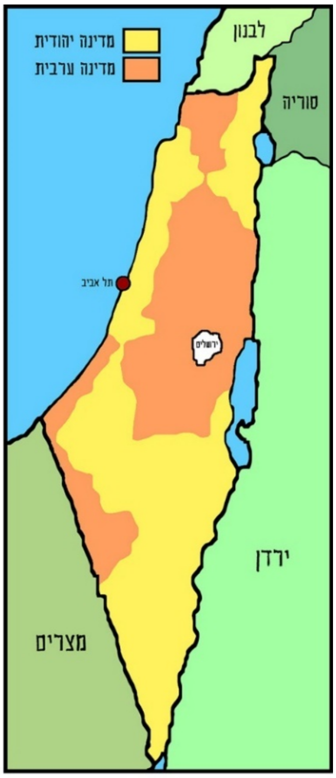
האמירה	מי אמר?
ירושלים שייכת לנו	
ירושלים היא נשמת ארץ ישראל	
אי אפשר לקבוע כמה ירושלים שווה	
אנחנו לא יכולים לשכוח את ירושלים	
רוב האנשים שגרים בירושלים הם יהודים	
תמיד גרו יהודים בירושלים	

דוד בן-גוריון נבחר לימים לראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל וחיים ויצמן היה לנשיאה הראשון, אך הדברים העמוקים שביטאו כלפי ירושלים לא גרמו להם לגור בה או לבחור בה באופן אוטומטי לעיר בירה. כאשר ישבה מועצת העם, שהייתה הממשלה הראשונה של ישראל, ודנה בשאלה - מי תהיה בירת מדינת ישראל? - הבחירה בירושלים לא הייתה טבעית או מובנת מאליה כלל וכלל, וזאת מכמה סיבות:

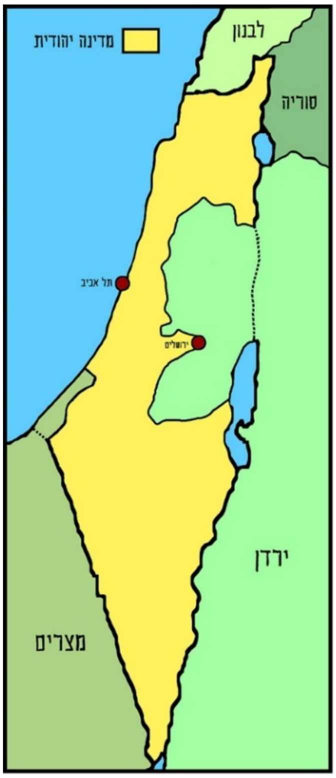
1. ירושלים לא מתאימה להיות עיר בירה

לא מעט יהודים שגרו בארץ ישראל לפני קום המדינה חשבו שירושלים אינה מתאימה כלל להיות עיר בירה. הם הכירו בירושלים כעיר היסטורית וכיבדו את יחסם של אחרים לירושלים כעיר קדושה, אך טענו כי היא עיר מיושנת, דתית מדי, רחוקה ממרכז העסקים הראשי של הארץ במישור החוף ולא עונה על צרכים בסיסיים של עיר בירה מודרנית. הם סברו שתל אביב למשל מתאימה הרבה יותר, כי היא עיר חדשה, יהודית לחלוטין, גולת הכותרת של המפעל הציוני בארץ ישראל, עיר צעירה ותוססת שגם יושבת לחוף הים ויש לה נמל גדול המתאים לעיר מסחר.

2. העולם יתנגד להפיכת ירושלים לבירה

תכנית החלוקה של האו"ם 1947

תוצאות מלחמת העצמאות 1949

ההחלטה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל התקבלה על ידי האו"ם בכ"ט בנובמבר 1917. בהחלטה נקבע שארץ ישראל תחולק בין שתי מדינות - יהודית וערבית. המפה הימנית שלפניכם מציגה את תכנית החלוקה של האו"ם שבה ירושלים (בלבן) אינה שייכת לאף מדינה, אלא היא עיר בינלאומית המנוהלת על ידי האו"ם. החלטה זו התקבלה מחשש שמא המדינה שתקבל את ירושלים תאסור על בני הדתות האחרות לבקר במקומות הקדושים בה.

מלחמת העצמאות שינתה את תכנית החלוקה לגמרי, כפי שמראה המפה השמאלית: מדינה ערבית כלל לא קמה והשטח המצומצם שנשאר מהשטח שיועד לה נכבש על ידי ירדן ומצרים. גם ירושלים לא נותרה כפי המתוכנן: במהלך הקרבות על העיר כבשו הירדנים את חלקה המזרחי ואילו ישראל כבשה את חלקה המערבי.

כאשר הועלתה ההצעה להכריז על ירושלים כבירת מדינת ישראל עלו חששות מפני התנגדות גדולה בעולם, שכן מדינת ישראל נולדה בהסכמה, אך בלי ירושלים. החשש הגדול ביותר היה שאם מדינת ישראל תפעל נגד החלטת האו"ם בעניין ירושלים, יעורר הדבר כעס נגדנו ואומות העולם עלולות לבטל את הצבעתן על הקמת מדינת ישראל בכלל. בנוסף, היה חשש גדול מפני מלחמה כוללת שתפרוץ שוב נגדנו על ידי מדינות ערב.

3. ירושלים לא מוגנת ובטוחה

הגבול עבר בלב ירושלים 1967 (צילם: שלמה בן יוסף)

מפת תוצאות מלחמת העצמאות מראה שירושלים עמדה בקצה זרוע ארוכה שנקראה "פרוזדור ירושלים" אשר הייתה החיבור היחיד של ירושלים למדינת ישראל הקטנה. הגבול בין ירדן, שהייתה אז מדינת אויב, ובין ירושלים הישראלית עבר בלב העיר ומצב כזה היה כמובן מסוכן מאוד מבחינה ביטחונית. בכל רגע יכלו הירדנים לתקוף את ירושלים ולפגוע בה משלושה כיוונים – צפון, דרום או מזרח. הם גם יכלו לכבוש אותה או להשתלט על פרוזדור ירושלים הצר ולנתק את ירושלים משאר הארץ. בשל כך היו לא מעט שהתנגדו לבחירת ירושלים כעיר בירה, שכן בירת מדינה והמוסדות הלאומיים שבה חייבים להיות מוגנים ובטוחים ככל האפשר.

נקודה למחשבה

איזו משלוש הטענות נגד בחירת ירושלים לעיר בירה היא הכי משכנעת?

הצעות לערים אחרות

אחרי שפורסמה תכנית החלוקה, שבה התברר שירושלים לא תיכלל בשטח המדינה היהודית, התלבטו מנהיגי העם מי אם כן תהיה בירת המדינה. חברת מועצת העם גולדה מאיר הציעה את **חיפה** כעיר בירה בשל יופייה הרב ובזכות הנמל המודרני שלה אשר מתאים למסחר ולתיירות; דוד בן-גוריון שאהב מאוד את הנגב הציע כעיר בירה את העיר **מַמְשִׁית** שבלב הנגב. הוא טען כי מדובר בעיר עתיקה וחרבה הרחוקה מהגבול עם מדינות האויב ולפיכך שמורה ומוגנת. היא גם אינה קדושה לאף דת ולכן איש לא יתנגד אם תהיה הבירה.

מַמְשִׁית - הצעתו של בן-גוריון לבירה (צילם: מרטין בואש)

שתי מושבות הציעו את עצמן כמועמדות לתפקיד הבירה: הראשונה הייתה **הרצליה**, אז מושבה בשרון הדרומי בין נתניה לתל אביב ואשר הפכה לעיר אחרי קום המדינה. עיריית הרצליה טענה כי אין מתאים יותר מאשר לכבד את זכרו של הרצל על ידי קביעת העיר שנקראה על שמו לבירת המדינה שאותה חזה. בנוסף ציינה העירייה את מיקומה של הרצליה על חוף הים, הרחק מהגבולות המסוכנים עם מדינות אויב. ההצעה השנייה הגיעה מ**זִכְרוֹן יעקב**, מושבה השוכנת במורדות הר הכרמל. תושביה הדגישו את ריחוקה מהגבולות ומאידך את קרבתה לקיסריה, שבה אפשר היה להקים נמל מסחרי גדול. כן הם הדגישו את חשיבותה ההיסטורית של מושבתם כאחד היישובים החלוציים שנתמכו על ידי הברון רוטשילד בארץ ישראל במאה ה-19, ובכך הפכה לסמל התחדשות היישוב היהודי בארץ ישראל, כמו מדינת ישראל.

משימה - הוועדה לבחירת עיר בירה

ההצעות לעיר בירה שעלו על הפרק נשקלו בכובד ראש וקשה היה להחליט איזו עיר היא המתאימה ביותר. כנסו לנעלי ועדת בחירת עיר הבירה וענו על השאלות:

1. מהן הסיבות בעד או נגד בחירת היישוב לעיר בירה? הסתמכו על מה שקראתם כאן ועל דעתכם:

	בעד	נגד
ירושלים		
חיפה		
מַמְשִׁית		
הרצליה		
זיכרון יעקב		

1. באיזה מהיישובים שהוצעו במקום ירושלים הייתם בוחרים? - ______________________________

מדוע? - ____

2. האם יש לכם הצעה ליישוב אחר שלא הוצע ונראה לכם מתאים? - ___________________________

מדוע? - ____

טקס הכרזת העצמאות, הטקס הרשמי הראשון של מדינת ישראל, התקיים בתל אביב ולא בירושלים. גם אם היו רוצים אז לקיים את הטקס בירושלים, היה הדבר כמעט בלתי אפשרי: הימים היו ימי מלחמת העצמאות והדרך לירושלים הייתה קשה ומסוכנת. מארגני הטקס חששו מפני התקפות אויב על הדרכים, וכדי למנוע בעיות החליטו לקיים את הטקס במקום בטוח, הרחק מקו האש – בתל אביב. בחודשים שחלפו עד סוף המלחמה פעלו מוסדות השלטון, ובהם הכנסת ומשרדי הממשלה, בתל אביב. היו לכך שלוש סיבות:

1. תל אביב הייתה מרוחקת מקו האש והמוסדות הלאומיים שהוקמו בה נהנו מביטחון ומהגנה.
2. חלק ממוסדות השלטון פעלו באופן זה או אחר עוד לפני קום המדינה בתל אביב, והיה זה טבעי שימשיכו לפעול במקום שבו התחילו.
3. ההחלטה מי תהיה עיר הבירה טרם הוכרעה ובינתיים תפקדה תל אביב כבירה זמנית.

יש מדינות בעולם שלא מכירות עד היום בהכרזה של בן-גוריון על ירושלים כבירת מדינת ישראל ומתייחסות לתל אביב בתור עיר הבירה שלנו

בחודש מרס 1949 הסתיימה מלחמת העצמאות וירושלים נקרעה בין ישראל וירדן. זמן קצר לאחר סיום המלחמה הכריז מלך ירדן שהשטח הנמצא תחת שלטונו בירושלים ובכל הגדה המערבית של נהר הירדן שנכבש על ידו, יהפוך לחלק בלתי נפרד ממדינת ירדן. ממשלת ישראל קיוותה שהאו"ם יכבד את תוצאות המלחמה ואת חלוקת ירושלים בין ישראל לירדן, מפני שראתה בבֵּינְאוּם ירושלים (הפיכתה לבינלאומית) - אסון, אבל כמה חודשים לאחר מכן, בתחילת דצמבר 1949, התכנס האו"ם כדי לדון במימוש תכניתו המקורית להפוך את ירושלים לבינלאומית. הדבר עורר דאגה רבה בישראל, ובישיבה מיוחדת שהתקיימה בכנסת דיבר דוד בן-גוריון בהתרגשות רבה על הקשר שלנו לירושלים:

דוד בן-גוריון נואם במליאת הכנסת

ירושלים היהודית היא חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל, כשם שהיא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה הישראלית, מאמונת ישראל ומנשמת עמנו. ירושלים היא לב לִבָּהּ של מדינת ישראל... פעמיים בתולדות עמנו נעקרנו מירושלים, רק לאחר שנוצחנו במלחמת דמים אכזרית על ידי כוחות בָּבֶל ורומא. קשרינו עם ירושלים בימינו אלה אינם פחות עמוקים מאשר היו אז, וכשירושלים הותקפה... ידע הנוער הלוחם שלנו לְחָרֵף נפשו על בירת קודשנו, לא פחות מִשֶּׁעָשׂוּ זאת אבותינו בימי הבית הראשון והשני (נאום בן-גוריון בכנסת, דצמבר 1949).

בואו נחקור - מה אמר דוד בן-גוריון?

מחקו את הדברים שבן-גוריון **לא אמר** בנאומו בכנסת ב-1949:

- החיילים היום אמיצים פחות מחיילי ישראל בימי בית המקדש
- עזבנו בעבר את ירושלים רק כי הבבלים והרומאים הכריחו אותנו
- הקשר שלנו לירושלים חזק היום יותר מהקשר שהיה ליהודים אליה בעבר
- ירושלים היא מרכיב מרכזי באמונה ובנשמה של העם שלנו
- מדינת ישראל אינה שלמה בלי ירושלים היהודית
- ירושלים היא בירת קודשנו

חמישה ימים בלבד לאחר הנאום של בן-גוריון הודיע האו"ם על החלטתו להפוך את ירושלים לעיר בינלאומית. ימים ספורים לאחר מכן, ב-13 בדצמבר 1949, עלה שוב בן-גוריון לדוכן הנאומים והכריז לתדהמת העולם כולו כי מדינת ישראל דוחה את החלטת האו"ם וכי ירושלים היא בירת מדינת ישראל. זמן קצר לאחר מכן, בחג החנוכה, החלו הכנסת והממשלה לעבור באופן רשמי לירושלים. למרות החששות הכבדים, עברו ההחלטות הנחרצות של בן-גוריון בשלום, לְמַעֵט כמה גינויים באו"ם. עם זאת, חלק ממדינות העולם הביעו מחאה על הצעד של ישראל וקבעו את השגרירות שלהן בעיר אחרת. עד היום רוב שגרירויות העולם שוכנות בתל אביב ולא בירושלים.

בואו נחקור - הכנסת עולה לירושלים

האמן אריה נבון, שחי בישראל בשנות ה-50, צייר קריקטורה של חברי מועצת העם עולים לירושלים, כשעל גבם דוכן הנואמים של הכנסת ובידם פטישי פלסטיק ושופרות.

1. בדקו בוויקיפדיה את תמונותיהם של חמשת האישים הבאים, ומצאו מה מספרם בקריקטורה:

דוד בן-גוריון, ראש הממשלה	
הרב יהודה מימון, שר הדתות	
משה שרת, שר החוץ	
פנחס רוזן, שר המשפטים	
יוסף שפרינצק, יו"ר הכנסת	

1. הקיפו בעיגול את גולדה מאיר, שרת העבודה, שהיא האשה היחידה המופיעה בקריקטורה.
2. אריה נבון ביסס את הקריקטורה שלו על תבליט שַׁעַר טִיטוּס ברומא שנבנה אחרי חורבן בית המקדש השני. התבליט מציג את הרומאים שודדים את אוצרות המקדש, ובהם מנורת הזהב וחפצים אחרים. מדוע לדעתכם בחר אריה נבון לבסס את הקריקטורה שלו דווקא על תבליט שער טיטוס?

____

____

3. למה הדגיש האמן שהכנסת עלתה לירושלים דווקא בחנוכה? מה מסמל החג? ____________________

____

____

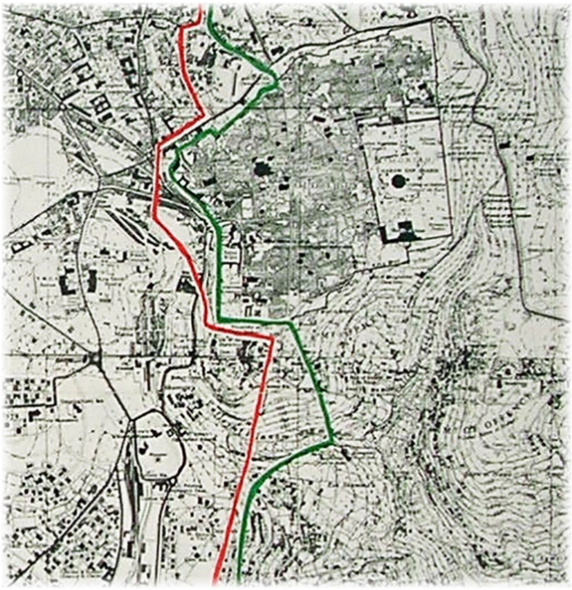
העיר החצויה 1948-1967

משה דיין ועבדאללה אֶ-תָּל (הקירח) במוסררה

ב-1948 זכינו להקים את מדינת ישראל אך כמעט אִבדנו את ירושלים, שאמורה הייתה להיות עיר בינלאומית. קרבות עזים ניטשו על העיר במלחמת העצמאות בין צבאות ישראל, מצרים וירדן, שכן אף מדינה שהשתתפה במלחמה לא הסכימה לתכנית הבינלאומית.

במשך חודשים ארוכים רעמו התותחים בירושלים עד שבדצמבר 1948, בבית קטן בשכונת מוּסְרָרָה בלב ירושלים, נפגשו שני מפקדי צבא: האחד היה משה דיין מפקד ירושלים הישראלי, והשני היה עַבְּדָאלְלָה אֶ-תָּל, מפקד הלגיון הירדני שנלחם בעיר. מטרת פגישתם הייתה להחליט יחד על הסכם הפסקת נשק בן כמה ימים, כדי לאפשר לשני הצדדים לנוח מעט, להתחמש, להתחזק ולהמשיך בלחימה. השניים פרסו ביניהם מפה קטנה ומאובקת של העיר וסימנו בנקודות היכן הָעֶמְדָּה הקדמית של כל צבא. דיין השתמש בעיפרון אדום ואילו אֶ-תָּל השתמש בעיפרון ירוק. אחרי שכל הנקודות סומנו חיבר כל אחד מהם את הנקודות "שלו" בקו, כך שנוצרו שני קווים סמוכים – הקו האדום של חזית הצבא הישראלי והקו הירוק של חזית הצבא הירדני בירושלים, כפי שניתן לראות בקטע המפה כאן. המפקדים הסכימו ביניהם כי אף צבא לא יעבור את הקו שֶׁסִּמֵּן עד שֶׁתָּפוּג הפסקת האש, ואף חייל לא ייכנס לשטח שנמצא בין הקווים.

מפת שביתת הנשק. קו ירוק ירדני וקו אדום ישראלי

דיין ואֶ-תָּל לא שיערו בנפשם כי המפה שעליה שרטטו ללא מחשבה רבה מדי נקודות וקווים, תהפוך למפה גורלית שתחרוץ את אורחות חייהם של תושבי ירושלים למשך שנים ארוכות. הם לא ידעו אז שהפסקת האש הקצרה שעליה הסכימו תהפוך להסכם שביתת נשק היסטורי שיימשך לא פחות מ-19 שנה! אילו ידעו, הם היו בוודאי מתייחסים בזהירות רבה יותר לשרטוט המפה והיו משתמשים, למשל, בעטים בעלי חוד דק מאוד ולא בעפרונות שעווה עבים. הקווים ששרטטו העפרונות הרחבים כיסו אמנם רק כמה מילימטרים במפה, אך בשטח הם כיסו רחובות ואף בתים שלמים, אשר במהלך 19 השנים הבאות עמדו במחלוקת גדולה – לאיזה צד הם שייכים? במהלך השנים המצב החמיר אף יותר, כאשר השעווה התיישנה והחלה לזלוג מעט לצדדים ו"כבשה" עוד בתים ורחובות.

במשך 19 שנה חצתה צלקת עצובה של גדרות תיל וקירות מגן מפני צלפים את ירושלים לכל אורכה. הצדדים עסקו בשאלות מטרידות כמו למי שייך השטח שבין שני הקווים - לישראל או לירדן? ההחלטה להפוך את השטח הזה ל"שטח הֶפְקֵר" שאינו שייך לאף צד אילצה את יושבי הבתים שבו לעקור מבתיהם ולנטוש אותם. שאלות הוסיפו לצוץ לאורך השנים כמו מה גורלו של בית שהיה בשטח ירדן או ישראל, אך לפתע נכנס ל"עובי הקו" בשל התפשטות השעווה? גם שאלת מעמדו של שטח גדול מאוד בדרום העיר, שבו שכן מטה האו"ם, צריכה הייתה להתברר. לבסוף הוחלט כי הוא יהיה ניטרלי לגמרי, ללא רשות לאף צד להכניס לתוכו חיילים או כלי נשק, כלומר "שטח מְפֹרָז". לשטח המפורז הורשו להיכנס רק אזרחים משני הצדדים שקיבלו לכך אישורים מיוחדים. מי שניצל את ההזדמנות היו סטודנטים ערבים שבאו ללמוד בקולג' הירדני שהיה שם, או פועלים ישראלים שבאו לעבוד בחווה החקלאית שפעלה שם עוד לפני ימי המלחמה.

משימה - חמשת האזורים בעיר החצויה

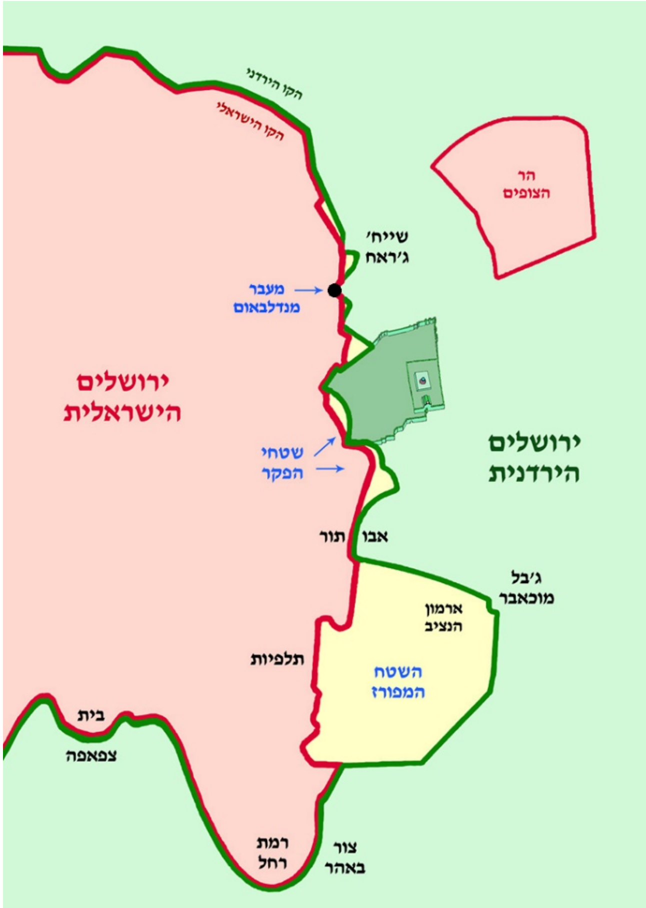
המצב שתואר כאן הביא את ירושלים למצב בלתי נסבל שבו היו בה חמישה אזורים בעלי מעמד חוקי שונה. התבוננו בקטע ממפת הקו העירוני שלפניכם, המציגה את חמשת האזורים השונים בעיר החצויה באזור שער שכם, והשלימו את הטבלה מהרשימה שלמטה לפי ההיגיון:

האזור: עובי הקו הישראלי; שטח ירדן; שטח ישראל; שטח ההפקר; עובי הקו הירדני

התנאים: מותר לכל ישראלי להיכנס; מותר רק לאזרחים ירדנים להיכנס אבל לא לחיילים; מותר לכל ירדני להיכנס; מותר רק לאזרחים ישראלים להיכנס אבל לא לחיילים; אסור לאף אחד להיכנס

	האזור	התנאים בו
1		
2		
3		
4		
5		

הבלבול סביב חמשת אזורי העיר המחולקת הגביר את המתח שהיה קיים ממילא בין שתי המדינות. תקריות ירי התחוללו לא פעם, כאשר צלפים ירדנים היו פוגעים באזרחים ישראלים שהתגלו לעיניהם סמוך לקו הגבול, שנקרא "הקו העירוני". הכי קשה היה להגן על הר הצופים שהיה אמנם בידי ישראל אך היה בלוע כולו בתוך השטח הירדני, כפי שרואים כאן במפה. בהסכם שביתת הנשק הוסכם בין הצדדים כי מדי שבועיים תוכל שיירת כלי רכב ישראלית לצאת דרך מעבר הגבול היחיד בקו העירוני שנקרא "מעבר מָנְדֶּלְבַּאוּם", לחצות את שטח ירדן ולנסוע להר הצופים כדי להחליף את האנשים הנמצאים שם, אך הייתה זו משימה קשה, מעיקה ומסוכנת: הירדנים התעקשו שכלי הרכב יהיו רק גרוטאות המשוריינים הישנים שנסעו להר הצופים עד מלחמת העצמאות; המעבר דרך הכפר העוין שייח' ג'ראח בדרך להר הצופים היה מפחיד ומסוכן ובנוסף היה חשש גדול שהירדנים יגלו כי השוטרים העולים להר הצופים הם למעשה חיילים, וזאת בניגוד גמור למה שנקבע בהסכמי שביתת הנשק. בכל רגע היה חשש גדול מפני מתקפה ירדנית על הר הצופים מול כוח מגנים קטן.

בואו נחקור - עיר וּבְלִבָּהּ חומה

מפת הקו העירוני מציגה את המורכבות של ירושלים במשך 19 השנים שבהן היא הייתה חצויה בין ישראל וירדן. התבוננו במפה וענו על השאלות:

1. אילו שני כפרים ערביים נחלקו בין שתי המדינות? - ___________________________________
2. האם יכלו ישראלים לראות את חומות העיר בימי העיר החצויה? - _________________________
3. האם לאורך הקו העירוני היו שני קווי הגבול בעיקר צמודים או רחוקים זה מזה? - _____________
4. מה ההיגיון לקבוע את מעבר הגבול היחיד בקו העירוני דווקא במקומו? - ___________________

____

5. למה לדעתכם ישראל התעקשה לשמור על הר הצופים למרות הקושי הגדול להגיע אליו ולהגן עליו?

____

____

לירדנים היה יתרון גדול על פני הישראלים בכך שהעיר העתיקה וכל מזרח ירושלים היו בידיהם, שכן האתרים ההיסטוריים והחשובים ביותר בעיר נמצאים שם. תיירים נוצרים או מוסלמים שהגיעו לירושלים העדיפו לבקר בצד הירדני, שבו היו כנסיית הקבר, הר הבית, הר הזיתים, הרובע הנוצרי והמוסלמי ואתרי קודש רבים נוספים. לא היה להם בכלל מה לעשות בצד הישראלי. תיירים יהודים ואזרחי ישראל לא הורשו לבקר מעבר לקו הגבול ולא יכלו לבקר בכותל או ברובע היהודי במשך 19 שנה. הר הזיתים, ששימש כבית הקברות היהודי המרכזי בעיר במשך אלפי שנים, ניטש לגמרי ומדינת ישראל נאלצה להקים בתי קברות חלופיים, כמו הר המנוחות לאזרחים והר הרצל לחיילים. המצב בירושלים הישראלית היה קשה מאוד. תיירים לא נראו בעיר; ירושלמים עזבו כי היה מסוכן ולא נעים ומשקיעים התרחקו מירושלים והעדיפו לעשות עסקים בתל אביב. את הצער הגדול של העיר החצויה תיארה נעמי שמר בשיר "ירושלים של זהב" במילים המפורסמות: **העיר אשר בדד יושבת וּבְלִבָּהּ – חומה.**

הקו העירוני באמצע הכפר בית צָפָאפָה

סרקו את הברקוד וצפו בסרטון קצר ונפלא על הגנת הקו העירוני על ידי משמר הגבול

למעט הַחְזָרָה הביתה של אנשים שחצו בטעות את הגבול משני הצדדים, רק לעתים נדירות נפתחו באופן רשמי גדרות התיל ביזמה ובהסכמה של שני הצדדים. אחת הפעמים הייתה לאחר שזוג שיניים תותבות נפלו מפיה של אישה בשם מרים הישר אל תוך שטח ההפקר. מרים הייתה מאושפזת בבית חולים נוצרי צרפתי ששכן בתוך "עובי הקו" הישראלי, וכשהביטה בוקר אחד דרך החלון הפונה אל שטח ההפקר צנחו השיניים מפיה למטה. לא מעט דברים נפלו במהלך שנות העיר החצויה אל שטח ההפקר, ובהם כדורי משחק או חפצים אחרים, ובעליהם נאלצו פשוט לוותר עליהם בצער. במקרה זה מדובר היה בחפץ יקר של אישה מסכנה, שאין זו אשמתה כלל שהירדנים והישראלים מסוכסכים ביניהם. בעקבות התערבותה של מנהלת בית החולים, אשר פנתה לשלטונות וביקש לחוס על מרים, הסכימו הירדנים והישראלים לשתף פעולה ואף שלחו נציגים לסייע בחיפושים. האירוע ההיסטורי סוּקַר בכל כלי התקשורת בארץ ובעולם ובזכות כך יש לנו תמונה מצחיקה (צילם: דוד רובינגר), המציגה נזירה מִסֶּגֶל בית החולים ובידה השיניים האבודות שנמצאו בתום החיפושים. האיש השמאלי בתמונה הוא קצין ישראלי בכיר והאיש הגבוה עם הדגל הלבן הוא נציג האו"ם שבא לוודא שהמבצע כולו מתנהל בשלום...

סוף טוב הכול טוב - השיניים התותבות נמצאו!

ירושלים המאוחדת

שנים ארוכות וקשות עברו על ירושלים המחולקת. איש לא ידע כמה זמן תישאר העיר כך קרועה ושסועה בין שתי מדינות, עד שבאביב 1967 פרצה **מלחמת ששת הימים** ושינתה את גורלה מהקצה אל הקצה. המלחמה פרצה לאחר ימי מתח ארוכים שבהם הבינה ישראל כי מדינות ערב מתכננות לתקוף אותה יחד, וניסתה למנוע זאת בכל דרך. הניסיונות לא צָלְחוּ ובבוקר ה-5 ביוני 1967 החלה מתקפה גדולה של צבאות מצרים, ירדן וסוריה, שקיבלו סיוע מעיראק, ערב הסעודית, לוב, סודאן, תוניסיה, מרוקו ואלג'יריה.

עד היום קשה להבין איך זה אפשרי בכלל, אבל עובדה היא שבתוך שישה ימים בלבד, לא רק שישראל הדפה את המתקפה עליה, אלא היא אף נגסה שטחים נרחבים משטח המדינות שתקפו אותה בסיני, ברצועת עזה, ברמת הגולן וביהודה ושומרון. המפה כאן מראה כי שטח מדינת ישראל גדל פי שלושה משטחה לפני המלחמה!

אחד המהפכים המשמעותיים ביותר שחוללה מלחמת ששת הימים היה בירושלים; הירדנים הפסידו במלחמה ונאלצו לעזוב את העיר ובעקבות כך העיר המחולקת הפכה לעיר שלמה אחת. גדרות התיל וחומות המגן הוסרו ושטח ההפקר בוטל. לראשונה אחרי 19 שנה יכלו יהודים וישראלים לבקר בעיר העתיקה, בכותל המערבי ובהר הזיתים. קשה לתאר את ההתרגשות הגדולה שהייתה אז עם שחרור הר הבית, שסימל עבור רבים את מקום בית המקדש ולבו של העם היהודי. הצנחנים שלחמו בקרב על העיר העתיקה ניצבו בוכים מהתרגשות מול הכותל, שעליו הם רק שמעו מהוריהם ומסביבהם. כולם הרגישו שחלום עתיק יומין על עצמאות יהודית בירושלים התגשם אחרי אלפיים שנה, ושהם זכו לראות את זה קורה.

ריקוד של התרגשות ליד הכותל המשוחרר, קיץ 1967

בואו נחקור - הָיִינוּ כְּחוֹלְמִים

המשורר חיים חֶפֶר הצליח להביע את ההתרגשות הגדולה על שחרור הכותל והר הבית בשירו "הָיִינוּ כְּחוֹלְמִים", שאותו כתב אחרי מלחמת ששת הימים. בשיר מתאר חפר מפגש דמיוני בהר ציון בין הרמטכ"ל יצחק רבין ובין דוד המלך אחרי שחרור ירושלים. קראו את השיר וענו על השאלות שבעמוד הבא.

הָיִינוּ כְּחוֹלְמִים / חיים חפר

בְּחֹדֶשׁ אִיָּר בִּשְׁנַת תַּשְׁכָּ"ז הָיָה הַדָּבָר
וַיָּבוֹאוּ הָרַמַטְכָּ"ל וּפָמַלְיָתוֹ
אֶל קֶבֶר דָּוִד שֶׁעַל הָהָר
וַיַּעַמְדוּ לְפָנָיו בִּבְגָדִים מְעוּפְּרֵי עָפָר
וַיִּמְחוּ מִמִּצְחָם אֶת נַחַל הַזֵּעָה הַנִּגָּר
וַיִּנְשְׁמוּ עֲמֻקּוֹת וַיַּצְדִּיעַ הָרַמַטְכָּ"ל וַיֹּאמַר:
אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הַר הַבַּיִת שֻׁחְרַר.

וַתָּקָם דְּמָמָה גְּדוֹלָה וַחֲזָקָה,
דְּמָמָה הַשּׁוֹאֶגֶת יוֹתֵר מִן הַצְּעָקָה
דְּמָמָה אֱלֹהִית, דְּמָמָה דַּקָּה.
וַיֹּאמַר הַמֶּלֶךְ וְקוֹלוֹ נֶחְנָק:
דַּבֵּר, דַּבֵּר אֵלַי, יִצְחָק.

וַיִּקְרַב הָרַמַטְכָּ"ל אֶל הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמַר:
לֹא אֲנַחְנוּ לְבַדֵּנוּ שִׁחְרַרְנוּ אֶת הָהָר.
לֹא אֲנַחְנוּ לְבַדֵּנוּ עָשִׂינוּ אֶת הַנֵּס
וְלֹא רַק בִּזְכוּתֵנוּ הַדֶּגֶל עַל הַכֹּתֶל מִתְנוֹסֵס,
וְאַף כִּי לוֹחֲמֵינוּ הִסְתַּעֲרוּ כַּאֲרָיוֹת -
לֹא הֵם לְבַדָּם פָּרְצוּ אֶת שַׁעַר הָאֲרָיוֹת.
לֹא הֵם לְבַדָּם לָחֲמוּ בְּרִמּוֹנִים וְסַכִּינִים,
מִלְחֶמֶת בַּיִת לְבַיִת וּקְרָב פָּנִים אֶל פָּנִים
וְלֹא רַק דָּמָם נִשְׁפָּךְ בְּסִמְטָאוֹת הָאֲבָנִים.

לֹא אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, כִּי אִתָּם צָעֲדָה
חֲטִיבָה שְׁלֵמָה שֶׁל לוֹחֲמֵי מְצָדָה
וְאַנְשֵׁי בָּר-כּוֹכְבָא הַגִּבּוֹרִים וְהָאַמִּיצִים
נִלְחֲמוּ לְצִדָּם בִּקְשָׁתוֹת וּבְחִצִּים
וּלְיַד אֵלֶּה שָׁמַעְנוּ הֵיטֵב אֶת הַצְּעָדִים
שֶׁל כָּל הַנִּרְצָחִים וְהַטְּבוּחִים וְהַשְּׁדוּדִים,
שֶׁל כָּל אֵלֶּה שֶׁמֵּתוּ מִכֵּיוָן שֶׁהֵם יְהוּדִים.

וּלְיָדָם צָעֲדוּ כַּהוֹלְכִים בַּסָּךְ
כָּל עוֹלֵי הַגַּרְדּוֹם וְלוֹחֲמֵי תַּשָׁ"ח,
כָּל חַלְלֵי הַלֶּחִ"י וְהָאֶצֶ"ל וְהַפַּלְמָ"ח.
וְהַשִּׁיר שֶׁעַל שְׂפָתָם כְּמוֹ מַסְעִיר אֶת דָּמֵנוּ
"וְיִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ"
וַנִּפְרֹץ אֶת הַחוֹמָה וְלֹא פָּסַקְנוּ מִלֶּכֶת,
כִּי הַשִּׁיר הַזֶּה בְּלִבֵּנוּ כְּמוֹ אֵשׁ מְלַחֶכֶת.
...
וַיָּקָם דָּוִד הַמֶּלֶךְ וַיִּטֹּל אֶת הַכִּנּוֹר
וַיַּבֵּט בָּרַמַטְכָּ"ל וְעַל פָּנָיו אוֹר
וַיָּשִׁיר אֶת הַשִּׁיר הַזֶּה לֵאמֹר:
לַמְנַצֵּחַ לְיִצְחָק מִזְמוֹר.

1. עיינו בתנ"ך בספר תהילים, פרק קכ"ו, ומצאו - מדוע קרא חיים חֶפֶר לשירו "הָיִינוּ כְּחוֹלְמִים"? - ____________________

____

____

2. למה לדעתכם בחר המשורר "להפגיש" את רמטכ"ל מלחמת ששת הימים דווקא עם דוד המלך? - ____________

____

____

3. איזה רעיון ניסה המשורר להעביר לנו כשבחר בתאריך עברי לפתיחת השיר והשתמש בלשון תנ"כית? - __________

____

____

הרמטכ"ל יצחק רבין מימין בשערי ירושלים 1967 (צילם: אילן ברונר, צבע: אריק דנינו)

4. הבית השלישי כולו מתאר את האירועים שהביאו להנפת הדגל על הכותל. סדרו אותם כסיפור לפי סדר הגיוני. התחילו ב"לוחמינו פרצו דרך שער האריות" - ____

____

____

5. איזה מסר ביקש המשורר להעביר כש"גייס" את כל ההיסטוריה היהודית למלחמת ששת הימים בירושלים? - ____

____

____

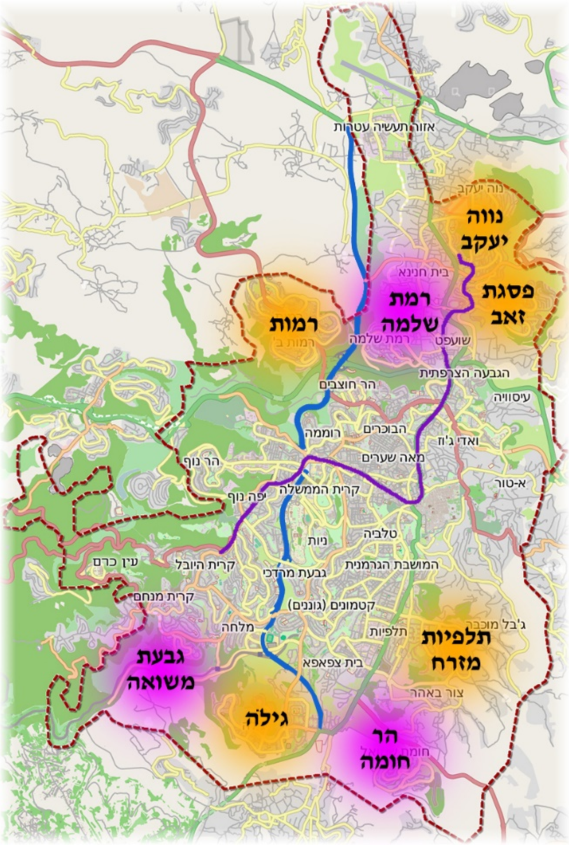
6. השיר מסתיים במילים "לַמְנַצֵּחַ לְיִצְחָק מִזְמוֹר". עיינו בתנ"ך בספר תהילים, פרק כ', ומצאו – לאילו מילים רומז המשורר? - ____

7. במה עוסק פרק תהילים זה ואיך הוא קשור לשיר? (הקיפו את התשובה הנכונה) –

דוד המלך בנה את הר הבית ויצחק רבין כבש אותו	אלוהים עזר לדוד נגד אויביו בירושלים, וגם לרבין	דוד המלך נולד בירושלים וכך גם יצחק רבין

פתיחת שערי העיר העתיקה והמקומות הקדושים בפני ישראלים ותיירים יהודים הביאה המונים לבקר בירושלים והיא זכתה לשגשוג ולפריחה שכמוהם לא ידעה במשך שנים. ירושלים הקטנה, החצויה והמרוחקת הפכה בבת אחת לעיר בירה גדולה ומאוחדת. בימי העיר החצויה אי אפשר היה לבנות בעיר שכונות מצד צפון, מזרח או דרום בשל הגבול עם ירדן, אך עם הרחקת הגבול נפתח פתאום מרחב עצום סביב

סרקו את הברקוד וצפו בשחרור העיר העתיקה ב-1967

ירושלים, שיצר אפשרויות נרחבות לתכנון ולבנייה. מדינת ישראל קבעה שהרחבת שטח העיר היא משימה לאומית לחיזוק ירושלים וגם דרך "לקבוע עובדות בשטח", למקרה שבו הירדנים ינסו לחזור לעיר או שהאו"ם ידרוש לחלק את ירושלים באופן אחר.

תנופת בנייה עצומה החלה ועל פסגות הרים מרוחקות החלו לצוץ שכונות שנועדו להרחיב את גבול ירושלים ככל האפשר. בתוך 15 שנה נבנו חמש "שכונות הטבעת" המקיפות את ירושלים עד היום (מסומנות בכתום במפה) והן פסגת זאב, נווה יעקב ורמות מצפון, וגילה ותלפיות-מזרח בדרום. מדובר בשכונות גדולות בנות עשרות אלפי תושבים כל אחת, אשר מהוות עד היום חלק עיקרי בשטח ירושלים. בשנות ה-90 הושלמה הרחבת ירושלים על ידי בניית שלוש שכונות ענק נוספות (מסומנות בוורוד) והן רמת שלמה, הר חומה וגבעת משואה.

עשרות אלפי התושבים שהתווספו בבת אחת לירושלים יצרו עומסי תנועה גדולים וצורך דחוף למצוא פתרונות תחבורתיים. אחד הפתרונות שנמצא הוא **כביש בגין** (מסומן בכחול במפה) שהוא כביש מהיר ללא רמזורים, המחבר בין השכונות הצפוניות לשכונות הדרומיות. עוד פתרון תחבורתי הוא קו **הרכבת הקלה** הראשון (מסומן בסגול), המחבר את פסגת זאב ונווה יעקב למרכז העיר. הבנייה העצומה הביאה להגדלת מספר תושבי ירושלים באופן חסר תקדים, עד כי היא מונה היום כ-850 אלף תושבים, כלומר היא העיר הגדולה ביותר בישראל!

הרכבת הקלה ברחוב יפו בירושלים, חורף 2017 (צילם: יוג'ין או)

אתרים ומיזמים בירושלים המאוחדת

קמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים

לאחר איחוד ירושלים חזרה האוניברסיטה העברית לפעול בקמפוס ההיסטורי שלה בהר הצופים, שהיה מובלעת במשך 19 שנה. הקמפוס שוקם, שופץ וגדל ולומדים בו היום עשרות אלפי סטודנטים. לאוניברסיטה יש עוד 3 קמפוסים: בגבעת רם (מדעי החיים), בעין כרם (רפואה) וברחובות (הפקולטה לחקלאות).

גשר המיתרים

במסגרת הכשרת קו הרכבת הקלה הראשון בירושלים, נפתח בשנת 2008 גשר המיתרים בכניסה הראשית לעיר. הגשר, שתוכנן על ידי האדריכל הספרדי סַנְטִיאָגוֹ קָלַטְרָוָוה, מעביר את הרכבת בסיבוב רחב מרחוב יפו דרומה להר הרצל. הגשר המיוחד תלוי כולו על מיתרים הנשענים על עמוד אלכסוני גבוה.

עמק הצבאים

בלב ירושלים, בנקודת מפגש של כמה נחלים, גדל עדר צבאים לא גדול, מזן הולך ונכחד של הצבי הארץ ישראלי. הבנייה העצומה סביב העמק וכן מאבקי כוח של יזמים שדרשו לבנות בתוך העמק ממש, כמעט והביאו לחיסול העדר, אולם בהתערבות אוהבי טבע ניצל "עמק הצבאים" והוא היום פינת חמד הכוללת אגם חורף!

אַרֵנָה ירושלים

ב-2014 נחנך ליד קניון מלחה "הארנה" - מגרש הבית של קבוצת הכדורסל הפועל ירושלים, ובו 11,600 מקומות ישיבה. הארנה יכול לארח את משחקי הפיינל פור הישראלי, גמר וחצי גמר גביע המדינה, ואף אירועי כדורסל אירופאיים. בעת הצורך יכול האולם אף לשמש כמשטח החלקה על קרח בגודל אולימפי!

פארק המסילה

בין השנים 1898-1992, כלומר במשך למעלה ממאה שנה, נסעה רכבת מיפו לירושלים, עד שקו המסילה שונה וחלק גדול ממנה נותר בלתי שמיש. הקו המיותם לא הוזנח אלא הפך לפארק ציבורי נפלא ובו ספסלים, מדשאות ופינות קריאה. המסילה עצמה הפכה למשטח רכיבה וריצה המשמש מאות אנשים ביום.

סיכום

הגענו לסיומה של החוברת הירושלמית שלנו ועוד שנה חלפה במניין 3,000 השנה מאז ימי דוד המלך. אנו מקווים שנהניתם ללמוד על ירושלים וגם שהשנה חלפה על העיר בטוב ובנועם.

הקשיים בירושלים לא תמו ונראה שתמיד יהיו בה סכסוכים בין עמים ודתות, קשיים בין דתיים לחילונים, מתח בין עשירים לעניים ובעיות תחבורה ובנייה. למרות זאת ירושלים היא העיר היחידה בארץ שיש לה יום חג לאומי, הוא "יום ירושלים" הנחגג בכ"ח באייר, היום שבו היא שוחררה ואוחדה מחדש. ירושלים היא עדיין עיר שמרגשת מיליוני אנשים בכל העולם עד כי חלק מהם משתגעים כשהם מבקרים בה ולוקים ב"סינדרום ירושלים", וירושלים היא גם העיר היחידה בעולם שזכתה לנבואת נחמה מפי הנביא זכריה, אשר ראה אותה בחורבן בית המקדש הראשון והתפלל: **עֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלָםִ וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מֵרֹב יָמִים, וּרְחֹבוֹת הָעִיר יִמָּלְאוּ יְלָדִים וִילָדוֹת מְשַׂחֲקִים בִּרְחֹבֹתֶיהָ** (זכריה פרק ח', פסוקים ד-ה).

"המפלצת" בקריית היובל (צילם: מיכאל יעקובסון)

כדי להגשים וְלוּ בְּמִקְצָת את נבואת הנביא זכריה, נשמח אם תבואו לבקר בירושלים ולשחק ברחובותיה. יש בעיר הרבה גני משחקים, אטרקציות ומקומות בילוי לילדים ולנוער. אנו ממליצים על פינה האהובה במיוחד על ילדי ירושלים, "המפלצת" בשכונת קריית היובל. מדובר בפסל ענק של מפלצת המתנשא לגובה שלוש קומות ולה שלוש לשונות המשמשות כמגלשות. אין ילד ירושלמי שלא טיפס על זנב המפלצת מאחור, דילג אל תוך הלוע הענק והחליק מטה בצרחות במגלשות התלולות והכיפיות. המפלצת, ששמה האמתי הוא בכלל "הַגֹּלֶם", נבנתה על ידי הפסלת הצרפתייה ניקי דה סן-פָּאל מִבֵּטוֹן יצוק בשנת 1972, והפכה במהרה לגן השעשועים הפופולרי ביותר בירושלים. תוכלו להגיע אליה בקלות אם תחפשו אחר "גן רבינוביץ'".

נאחל לכם ולירושלים שתיהנו לשחק ברחובותיה וששמה "ירושלים" יזכיר לכולנו תמיד כמה חשוב להיות שלמים עם עצמנו ולחיות בשלום עם סובבינו.